

PROBLEMY PRAWA **KARNEGO**

NUMER 1 / TOM 9 / 2025

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Problemy Prawa Karnego

NUMER 1 / TOM 9 / 2025

Redaktorzy naczelni

Jarosław Zagrodnik (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Kazimierz Zgryzek (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Komitety redakcyjne

Cynthia Alkon (Texas A&M University, USA), Matjaž Ambrož (University of Ljubljana, Słowenia), Michael Bohlander (Durham University, Wielka Brytania), Amalia Calderón Lozano (Colegio de Abogados de Sevilla, Hiszpania), Matthew Dyson (University of Oxford, Wielka Brytania), Clifford S. Fishman (The Catholic University of America w Waszyngtonie, USA), Justyna Karaźniewicz (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska), Piotr Kardas (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska), Monika Klejnowska (Uniwersytet Rzeszowski, Polska), Violetta Konarska-Wrzosek (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska), Damjan Korošec (University of Ljubljana, Słowenia), Ewa Kruk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska), Henryk Malevski (Uniwersytet Mikołaja Römera, Wilno), Jamil Mujuzi (University of the Western Cape, Republika Południowej Afryki), James Oleson (University of Auckland, Nowa Zelandia), Jerzy Skorupka (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Sławomir Steinborn (Uniwersytet Gdański, Polska), Dariusz Świecki (Uniwersytet Łódzki, Polska), David Weisburd (Hebrew University, Izrael), Irene Wieczorek (Durham University, Wielka Brytania), Paweł Wiliński (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)

Sekretarz redakcji

Ewelina Bachera

Adres e-mail redakcji:

problemypk@us.edu.pl

Strona internetowa czasopisma:

www.problemypk.us.edu.pl

Czasopismo jest indeksowane w bazach:

Central and Eastern European Online Library

www.ceeol.com

Directory of Open Access Journals

<https://doaj.org/>

European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH PLUS

<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/>

Problemy Prawa Karnego

NUMER 1 / TOM 9 / 2025

Spis treści

STUDIA

MARIA HRYHORIVNA KARPUSHYNA, ROMAN VIKTOROVYCH VERESHA – A legal impact on the development of medical (clinical) trials at the national level in Ukraine

ARTYKUŁY PROBLEMOWE

ANETA FRASER – Zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu. O wymiarze kary współmiernej do niesprawczej formy współdziałania przestępnego w międzynarodowym prawie karnym

ALEKSANDRA POLAK-KRUSZYK – Kobieta w izolacji penitencjarnej. Refleksje na tle systemów penitencjarnych Polski i Francji

ROBERT RYNKUN-WERNER – Przyrzeczenie świadka w polskim procesie karnym jako (nie)zbędna czynność procesowa

MARCELINA WITEK – Gwarancje procesowe dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym w świetle wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r. w sprawie C-603/22

ADAM WRÓBEL – Recydywa wykroczeniowa szczególna – regulacja z art. 38 k.w.

Table of contents

STUDIES

MARIA HRYHORIVNA KARPUSHYNA, ROMAN VIKTOROVYCH VERESHA – A legal impact on the development of medical (clinical) trials at the national level in Ukraine

ARTICLES

ANETA FRASER – Intentional contribution to the commission of a crime by a group of persons acting with a common purpose. About the imposition of proportionate sentence for accessorial liability in international criminal law

ALEKSANDRA POLAK-KRUSZYK – Women in penitentiary isolation: reflections on the penitentiary systems of Poland and France

ROBERT RYNKUN-WERNER – The institution of pledge in Polish criminal process as a legal action

MARCELINA WITEK – Procedural guarantees for children who are suspects or defendants in criminal proceedings in light of the judgment of the Court of Justice of the European Union of September 5, 2024 in Case C-603/22

ADAM WRÓBEL – Special petty offense recidivism – regulation of art. 38 P.O.C.

STUDIA

MARIA HRYHORIVNA KARPUSHYNA
Academy of Advocacy of Ukraine (Kyiv), Ukraine

 <https://orcid.org/0000-0003-4125-4202>

ROMAN VIKTOROVYCH VERESHA
Academy of Advocacy of Ukraine (Kyiv), Ukraine

 <https://orcid.org/0000-0003-4996-0283>

A legal impact on the development of medical (clinical) trials at the national level in Ukraine

Abstract: The purpose of writing this article is to compare legal and medical sciences by combining them with further systematization and use.

In today's turbulent environment, the implementation of informatisation of the medical community, including their patients, remains a relevant research vector. Practical implementation of the results of civil society development, in the form of effective activities is to raise legal awareness of a specific area of medical activity. The practical level of medical activity, includes the mandatory criterion of meeting the quantitative and qualitative levels of requirements, such as: specialised (branch) of medical education (also, educational specialization that can be equated to medical); high quality of tasks; professional experience, etc.

Keywords: healthcare professional, innovative development, artificial intelligence, clinical trial protocol, globalization, unification, personal data

1. Introduction

Given the turbulent conditions of existence in which the State of Ukraine is living, in connection with the rapid development of events at the political, economic and social levels of human existence, it is important to take into account public opinion, increase legal awareness of medical professionals and the public in the medical field. An essential condition for integration processes is the innovative development of economic components at the national level. In these conditions, medicine contains socially important sectoral features and needs to be developed in the context of building a democratic society. The medical area of clinical trials contains

components of biomedical innovation, and given the restrictions on advertising imposed by medical ethics, to some extent, it needs to be promoted in order to attract foreign investment. Drawing attention to scientific activities is not a simple process and requires a defined information array, composed of logically constructed and conditioned connections.

However, drawing public attention to complex issues of public importance will usually result in both positive and negative factors. Negative factors will require, first of all, their immediate resolution and preventive actions to prevent their re-emergence. Failure to address the negative factors will result in statutory liability. Given the fact that criminal liability is recognized as the most severe type of sanction that may be imposed on for committing a socially dangerous act, the socially significant issue of criminal law characteristics of medical research (primarily with the participation of a foreign investor) is the one that requires the attention of civil society and a more detailed study. It is advisable to take into account the fact that the procedure for presenting legal informative material with a substantial medical component to an unlimited number of persons is very difficult in the absence of legal awareness among civil society organizations and individual representatives. Therefore, the specific combination of two sciences – law and medicine – is a complicated process. However, the practical result of such a combination may be useful for consumers of medical services, medical professionals as providers of necessary services, as well as the state as a controlling apparatus, which, in certain cases, assumes the chain role of the relationship between doctors and their patients.

The area of study of the article is the social and legal norms, and also the relations of the medical industry and their application, which form the legal framework for the medical research industry (with the participation of a foreign investor). The role of an optional subject of study of this article is played by social relations arising in the regulated area of criminal liability in case of violation of the procedure for conducting medical research at the national level.

The subject of this article is the legal support of the medical research industry (with the participation of a foreign investor) in Ukraine, and specifically, medical (clinical) research. **An additional (optional) subject of this article** is the criminal law support of medical research in Ukraine. The relevance of the chosen topic is explained by the fast changes in the current environment, which are occurring due to the rapidity of state-level reforms. An important criterion in the preparation of the material was the rapid development of civil society, the need for innovative developments, and the need to attract investment.

The purpose of the article is to compare legal and medical sciences and to use them further to serve civil society in general and medical pro-

professionals in terms of conveying the information content of the Law of Ukraine on Criminal Liability in an adaptive format for understanding. Lack of sufficient understanding and familiarity with the legal regulation of the medical sphere may create obstacles to professional medical activity due to the lack of awareness among medical personnel of certain aspects and conditions of liability, including administrative and criminal liability, which is applied for certain types of acts. The element of misunderstanding of seeking treatment at healthcare facilities on the part of existing and potential patients can be an urgent practical problem for healthcare professionals. Lack of patients' awareness of the defined procedure for treatment, lack of understanding of the criteria for the weight of medical documentation, lack of information on the procedure for defending personal interests are also negative factors that impede the positive dynamics of the healthcare sector, slow down the pace of its digitalization, and the performance indicators of bringing the existing results to the established levels of international standards [7, p. 47–54].¹

Stage two is the stage that follows the consideration of the merits of the appeal (complaint). The stage of analyzing the submitted document, with the circumstances set out, in order to find signs of a possible unlawful act established by the Law of Ukraine on Criminal Liability. It is always important to remember that the final decision regarding the guilt of the accused person in a criminal offence should be made only by a judicial institution by way of a court decision. All other statements, remarks and considerations, including personal statements, do not have any official, and therefore, decisive significance in the matter of imposing a criminal sentence. Thus, the purpose of this article is to provide an explanation of the possibility of dispositive settlement of adverse situations that may arise in professional medical activity. The driving awareness of the legal component of medical professional activity also finds practical support in the newest area of preventive medicine, and contributes to the development of a compatible doctor–patient relationship. The use of the imperative lever of criminal liability, through objective confirmation of the existence of relevant negative factors, the rules and provisions regarding which are specified in the Criminal Code of Ukraine, contain state regulation of negative consequences, in particular in terms of application of the provisions of the Law on Criminal Activity in Medical Practice. Problematic aspects of the application of criminal liability to medical personnel, in case of proving unlawfulness of actions in the performance of professional duties, have

¹ Khrystyna Kalashnikova and Viktoriia Shevchenko, «Ways to improve information and communication mechanisms for the formation of a positive image of public authorities in Ukraine», *International Economic Relations And World Economy*, vol. 41 (2022): 47–54, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.32782/2413-9971/2022-41-9>.

been studied by scientists R. Veresha, S. Dutchak, and others [8, c. 4–12].² In their works, scholar-publicists clearly demonstrate the patterns of interconnections between the historical emergence of medical science and the emergence of legal regulation of personal acts [9].³ A comparison of medical and legal aspects in the subfield of medical law, at the national level, was carried out by such authors as: S. Vasyliiev (a scientific publication «Legal basis of state management of creation of innovative medicines: European experience») [10]⁴, D. Bilyi (a scientific publication «Peculiarities of administrative and legal protection of patients' rights») [11]⁵, and others. Among the scholars of foreign origin and non-residents who have studied the issues of the comparison of medical and legal activities, we can mention John MacMillan [16]⁶, who researched the problematic issues of a correlation between a practical activity and medical ethics; Mikheil Bichia, Doctor of Law, whose work is focused on the study of aspects of medical law and its links with other sciences [17]⁷ and others [21].⁸ However, it is worth noting that the determinants of the legal development of the healthcare system have not been fully researched at the appropriate level. This list of authors and research papers is not exhaustive and is provided for informational purposes only. Taking into account the criterion of belonging to the desire to improve the quality of healthcare services, there is no common good practice and no legal position on the combination of medical and legal sectors.

² Roman Veresha, *Subiektyvni ta obiektyvni oznaky kryminalnoi vidpovidalnosti medychnykh ta farmatsevtichnykh pratsivnykiv* (Kyiv: Alerta, 2015), 50.

³ Andrii Savchenko and Roman Veresha, «Kryminalne pravo na latyni (retsenziia na slovnyk-dovidnyk "Kryminalna yustytisia v latynskykh vyslovakh i terminakh", pidhotovlenyi Mykhailom Shepitkom)», *Pravo Ukrainy* (2020/02): 305, accessed May 26, 2024, <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001108699>.

⁴ Stanislav Vasyliiev, «Legal principles of public administration for the invention of innovative medicines: European experience», *Law and innovative society*, vol. 1, no. 16 (2021): 35–42, accessed May 26, 2024, [http://dx.doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1\(16\)-7](http://dx.doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1(16)-7).

⁵ Do Bilyi, «Features of administrative and legal protection of patients' rights», *Law and Society*, no. 5 (2021): 142, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.19>.

⁶ John McMillan, «Being ethical in difficult times», *Journal of Medical Ethics*, vol. 50, no. 1 (2023): 1, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1136/jme-2023-109777>.

⁷ Mikheil Bichia, «The concept of medical law and its place in the system of branches of law», *Law and World*, vol. 9, no. 4 (2023): 54, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.36475/9.4.5>.

⁸ Fernanda Nogueira, Isabel C.P. Marques and Sónia P. Goncalves, «From Human Rights to the Right to Health: A Systematic Literature Review», *International Journal of Social Welfare Promotion and Management*, vol. 9, no. 1 (2022): 1–18, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.21742/ijswpm.2022.9.1.01>.

However, the stable link (segmental) hierarchy, which has the features of the obligation to apply specific legal norms in medicine, plays the role of a fundamental and important criterion for the restoration of a legally impartial society with a democratic system. The condition for the existence of orderly segmental interrelationships of various scientific fields is the desire of civil society for a democratic system, which has an essential feature, namely, the desire for the rule of the people regardless of the form of government of the state. A component of the democratic system of the state is the application of the rule of law by society, on a voluntary and equal basis through self-representation, without the constant use of state coercion at the state level. Legal awareness becomes a driving component of the self-realization of personal interests. The ability to independently defend inherent rights and freedoms includes the right to healthcare and proper treatment guaranteed by the state. Personal rights and interests are inalienable from a person who is a member of civil society and enshrined in the Constitution of Ukraine [22].⁹ The implementation of the possibilities of applying the information approach in order to convey adapted legal material to a healthcare professional, as well as to his or her patient or potential patient, has significant innovative features. As an auxiliary (optional) object of the stage of development of the methodological framework, it is advisable to determine, in a discussion manner, the prevention of negative consequences of liability, on the grounds of disciplinary, administrative and criminal nature, which will occur in case of non-compliance with the existing procedure for the implementation of medical activities. A prerequisite for the development of the medical economic segment is the delivery of legal information to potential patients in the medical sector [23].¹⁰ The applied use of the imperative lever of the criminal liability branch of legal content includes the criterion of social significance. Therefore, the author also makes a scientific assumption regarding the possibility of significant public benefit for the State and its citizens from the introduction of opportunities for independent dispositive settlement of predictable conflict events which sometimes occur in the field of professional medical activity between participants to multilateral relations, through independent defense of personal rights and freedoms. In this case, the possibility of mastering the doctor-patient relationship, an information resource of a legal medical nature, seems to be useful. As a result, the state apparatus receives a benefit, which is manifested in the release of free time and human

⁹ Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 (no 254k/96-VR: stanom na 1 sich.) (2020), accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.

¹⁰ "Health 2020: a European policy framework supporting action across government and society for health and well-being («short version»)": 1–12, accessed May 26, 2024, <https://iris.who.int/handle/10665/131300>.

resources for their further use in the development of socially important criteria and industry segments. The medical development in the field of clinical trials requires improvement of legal regulation and search for innovative approaches. The possibility of highlighting problematic aspects of criminal liability in the field of medical (clinical) research and the medical industry as a whole is a significant supporting factor in the development of the medical segment [24].¹¹ When summarizing the information block and systematizing the thematic area, the method of systematic literature review was chosen. Given that the ongoing development of value guidelines of general social significance, international practical aspects and international legal norms are also taken into account. Taking the consequences of European integration as regularity, the process of adopting foreign medical legal experience continues. As a practical example, it is possible to cite the terms of the court case “Benderskyi v. Ukraine” (Application No. 22750/02) [25]¹², about the concepts of The Nuremberg Code (1947) («The Nuremberg Code», 1996) [26].¹³

2. The aim of the study

An obstacle in understanding the ideology of innovative medical activity, with the possibility of applying the components of international medical law, is the quantitative criterion of the presence of a wide range of participants in medical relations, taking into account regulatory and control bodies. Quantitative subjectivity of multilateral relations to some extent complicates the unification process of implementation of foreign results and experience. The criterion of the doctor's conscious awareness of the requirements of the international clinical protocol, and the subsequent practical implementation of the noted into practical activity, with the final obtainment of a practical result, become the fundamental conditions that are put forward to the doctor or his/her assistant – a member of the research team. The following are other requirements for persons who in-

¹¹ Helsinska deklaratsiia Vsesvitnoi medychnoi asotsiatsii “Etychni pryntsypy medychnykh doslidzhen za uchastiu liudyny u yakosti obiektu doslidzhennia”: Deklaratsiia Vsesvit. med. asots. vid 01.06.1964 r.: stanom na 1 zhovt. 2008 r., accessed May 26, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text.

¹² Sprava “Benderskyi proty Ukrainy” (Zaiava N 22750/02): Rishennia Yevrop. sudu z prav liudyny vid 15.11.2007, accessed May 26, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text.

¹³ The Nuremberg code, (from Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10. Nuremberg, October 1946–April 1949. Washington, D.C.: U.S. G.P.O, 1949–1953): 1–2, accessed May 26, 2024, https://research.unc.edu/human-research-ethics/resources/ccm3_019064/.

tend to become part of a medical research team: the presence of a relevant specialized medical education, or one that can be equated to it; professional performance of medical duties; the existence of a qualifying practical criterion. As an explanatory material containing elements of legal content in its constituent elements, the customer and the sponsor of the clinical study, as well as other interested participants, may provide additional accompanying documentation of the content of the explanatory material to the clinical medical protocol of the research drug that is at the testing stage and an introductory component. For a practical case, the mentioned order of circumstances, it is possible to cite the case of providing accompanying instructions with explanatory material regarding a possible procedure for overcoming the patient's problems without necessarily stopping treatment, due to the detection of unfavorable effects of the influence on the state of health, at the time of taking part in a clinical trial (Effects of oral semaglutide on cardiovascular outcomes in individuals with type 2 diabetes and established atherosclerotic cardiovascular disease and/or chronic kidney disease: Design and baseline characteristics of SOUL, a randomized trial – PubMed, d. b.) [27].¹⁴ Taking into account the set of comparable factors, the subject of legal discourse may be the process, and the results obtained as a result of the end point of such a process form the comparison of medical ethics with the practical results of the use of artificial intelligence in professional medical activity, in addition to the expediency of recognizing their results and influencing the results of clinical (medical) research [28].¹⁵

3. Materials and methods

The following methods were used to achieve the stated tasks and the existing goal: methods of scientific knowledge, namely, philosophical method, theoretical method, general scientific empirical method. Also, the method of correlation analysis and the method of dialectical logic of cognition were applied, while processing the existing article materials, a methodological analysis of the available data was used. With the goal of establishing a correlation, through the application of the norms of law in combination with medicine, the normative-legal legislative base of the

¹⁴ “Effects of oral semaglutide on cardiovascular outcomes in individuals with type 2 diabetes and established atherosclerotic cardiovascular disease and/or chronic kidney disease: Design and baseline characteristics of SOUL, a randomized trial – PubMed” (PubMed): 1–5, accessed May 26, 2024, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36945734/>.

¹⁵ Vangelis D. Karalis, “The Integration of Artificial Intelligence into Clinical Practice”, *Applied Biosciences* 14, vol. 3, no. 1 (2024): 21, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.3390/applbiosci3010002>.

national level, as well as foreign legislation and practical judicial claims and lawsuit examples of European legislation were mastered. The scientific and journalistic works of the theoretical and practical levels of activity developed by scientists and scientific journalists were studied. To prepare the article, the dialectical method of the logic of cognition was borrowed. Using the method of dialectical logic, combining it with the theoretical basic methodology of scientific knowledge, the fundamental general informational structured blocks are documented.

In the part of unifying the aspectual regulation of medical and legal doctrines into a single subject of research, a correlational analysis of the historical state of both sciences was used. Given the empirical methodology, statistical observations of the ongoing clinical research process were performed at the practical level. At the same time, indicators of sociological surveys are taken into account. The assumption regarding the insufficient level of legal awareness among the participants in health care relations can be considered through the prism of a general philosophical complex phenomenon of social life. The complicated issue of insufficient awareness in the field of professional and scientific innovative activity can be subject to legal analysis, using empirical and theoretical methods of cognition. Depending on the territorial subordination, legal systems and forms of their convergence may differ significantly. On the example of the European Union, unified legal norms are considered the most acceptable. Paying attention to the legal model of the practical activity of the USA, the adoption of model legislative acts is considered the most effective. At the national practical level of social legal activity, taking into account the globalization processes of development, the order of application of judicial precedent is actively used. Drawing an analogy with the previously mentioned, medical and legal borrowing can give the expected results, in case of comparison of their thorough and methodological comparative components. The essential content component of the medical and legal systems includes the attachment to the integral levers of social existence: philosophical, ideological, religious, political, as well as other factors and driving factors of the rotating functioning of civil society. A holistic view of the world panorama embodies the conditions of application of comparative jurisprudence in the medical direction. External borrowing, as a consequence of the implementation of the adaptive form of the acquired, requires a sequence of application of the existing components of a holistic process, such as: presentation of the material in an adaptive form, initiation of application stages, and their practical implementation in an adaptive form. Implementation of the above stages will encourage the development of medical projects, make such projects competitive and attractive for

foreign investment [29].¹⁶ Achieving a combination of the fundamental principles of defined legal unity, subject to the application of pluralistic legal norms of national level and international importance, will play a decisive role in the development of the field of scientific research in medicine. The above statement is explained by the following reasoning. The driving factor for the development of clinical trials and scientific research in the medical field is the high-quality frequency of the practical implementation of the stipulated research. However, the medical research field can achieve practical implementation only under the condition of the criterion of legitimacy. Even taking into account the fact that medical practice can use various cultural value orientations and traditions of cultural foundations as a basis of activity, practical professional medical research activities will be subject to limitations due to the inconsistency of the current legal systems applied at the state level of legal systems in the presence of the international nature of clinical research. Therefore, the medical practical possibilities of the transnational level of scientific developments may be somewhat limited in the absence of legal unity of their implementation [30].¹⁷ The presence of an imperative legal mechanism of state licensing, with mandatory regulated registration actions on the part of subjects of the medical economic field, serves as an explanation for the slow interaction of the international level of medical research. Associated factors are mandatory certification and accreditation actions inherent in the regulatory activity of the health care industry. An essential condition is mandatory criteria for compliance with established regulations and rules, implementation of medical programs with subsequent reporting on their implementation.

Therefore, only legalized medical practice and activity in general can be successful. Significant inhibition of innovative medical development is caused by the presence of negative legal factors. As such factors, it is possible to cite lack of documented confirmation of qualifications, failure to obtain a license to engage in medical activity, lack of practical experience of proper clinical practice, lack of understanding of the legal aspects of current legislation and the practical possibility of implementing legislative norms, lack of understanding of the procedure for administrative work with medical documentation, failure to meet established requirements for order of practical implementation of medical (clinical) research, as well

¹⁶ Bohdan Karnaukh "Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective", *Access to Justice in Eastern Europe*, vol. 4, no. 2 (2021): 25, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.33327/ajee-18-4.2-a000058>.

¹⁷ Valeriia Gansetska "Types and system of foreign civil procedure law sources: comparative legal analysis", *Young Scientist*, vol. 5, no. 81 (2020): 4–8, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-44>.

as other negative factors [31, p. 135–151].¹⁸ Citing as an example, the indicators of the proven facts of the occurrence of severe consequences for the physiological and moral state, in case of ignoring the norms of morality and legal aspects in the medical field, with reference to historically established legal facts, a natural and urgent need for a clear regulatory intervention and establishing a practical order for it can be traced implementation. It is emphasized that there are actions that are criminal in nature and, in addition, that are not incompatible with the practical side of medical ethics. And therefore, as a result, they contain the impossibility of the medical practitioner's performance of the duties assigned to him/her in the content of the professional component. Modern medical science is logically dependent on the innovative development of the present. Not only can technological progress and the introduction of artificial intelligence into medical research be considered innovations, but also adaptive changes in legal norms and their procedural application and procedure. With the development of the latest medical fields of activity, medical law will inevitably undergo changes. Therefore, we should be prepared for the need to improve both the subfield of criminal law and criminal procedure. Given the adoption of the European experience of medical practice in the medical arena at the national level, one should be prepared for legal 'gaps' in national criminal and other legislation. Therefore, it should be acknowledged that the development of medical research at the national level and its legal support, as well as the procedure for implementing legal support, are not at a sufficient level and require further development and improvement.

4. The results

Based on the work "Introduction to the Study of Experimental Medicine" by Claude Bernard, who vividly demonstrated the teaching of a priori dogmatism, the possibility of the precise application of experimental methodology to the study of life phenomena, in particular on the human body, arose. The experimental method in medicine began:

- 1) physiological research;
- 2) physiological criticism;
- 3) the combination of research and criticism, and their combined application in experimental medicine;

¹⁸ Viktoriya Kononenko and Marina Demura, "Problematic issues of bringing disciplinary and criminal liability of medical workers", *Problems of Legality*, vol. 152 (2021): 135, accessed May 26, 2024, <https://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.152.226284>.

- 4) the study of philosophical obstacles that experimental medicine faces on the way to its development.

The listed conditions and circumstances laid the foundation for the implementation and further development of the field of modern medical (clinical) research. The condition of combining the clinical experimental field with legal regulation laid the foundation for the development of the very popular trend of “evidence-based medicine” today. Research developed by the experimental method, based on the content of observations, is implemented with the help of a working scientific idea – a hypothesis. In the practical implementation of the proposed hypothesis, it is not allowed to use a formal approach in combination with a biased idea, that is, the one that does not require confirmation, proof and/or refutation. Research developed by the experimental method, based on the content of observations, is implemented with the help of a working scientific idea – a hypothesis. For example, citing the written work of Galen, it is possible to draw attention to the fact that one hundred and thirty-seven years before the birth of Christ, experimental activity with poisons and their antidotes (antidotes) conducted by Attis III (Philometro), who ruled in Pergamum, took place on individuals who were recognized as criminals and sentenced to death. Another example of Celsus describes the conduct of vivisections by Herophilus and Erasistratus on criminals [32].¹⁹ Claude Bernard describes other fatal experimental cases, among which he cites a fatal case that occurred after the experiment, due to the introduction of a double dose of oleates (opium) into the human body of the subject [33, p.p. 100, 151–196].²⁰ Continuing the discussion topic, it is possible to recall the times of the Second World War and the events recorded in the documentation from the concentration camps of fascist Germany. Documentary descriptions provide stories about the active use of medical experimental research, bypassing any legal regulation, avoiding publicity, in the absence of even signs of public control and public wishes. Medical experiments, in the absence of a legal component, were carried out on people who were deliberately, and disregarding their will, interests and freedoms, forcibly kept in concentration camps. Subjects were deprived of the right to be called people; they were called bioresources, human organism, material, etc. Pursuing the goal of erasing their own crimes, rejecting remorse, research executioners gave prisoners digital numbers instead of names, forbade con-

¹⁹ “Paroksyzm znachennia slova, rid, transliteratsiia, pereklad, kilnist liter” (Slovyk ukrainskoi movy. Transliteratsiia imeni, prizvyshcha): 1, accessed May 26, 2024, <https://slova.com.ua/word/paroksyzm>.

²⁰ Claude Bernard, *An Introduction to the Study of Experimental Medicine* (London and New York: Henry Schuman, INC), 4–6, 36, 78.

versations, etc. [34, c. 16–48, c. 70, c. 78, c. 96].²¹ Supervised and controlled clinical trials on a global scale began to be conducted in 1747. The element of gravity inherent in the field of clinical trials is reflected in the above.

The vocation of clinical trials appears in the search for the newest methods of treatment. Approbation of the methods takes place on natural persons – healthy volunteers (patient volunteers), as well as on persons (people) suffering from certain diseases (diagnoses). The purpose of clinical research is to establish or disprove a hypothesis regarding the safety and effectiveness of the tested research product for its use by individuals. Claims-lawsuit activity did not bypass the field of medical (clinical) research, in the variety of its manifestations. Court proceedings involving representatives of medicine to participate in the case have become rare cases. As an example, it is possible to cite a precedent issue that was considered by the European Commission on Human Rights of the European Court of Human Rights in an extended time period from 1961 to 1977. Thus, the issue of the presence or absence of establishing a cause-and-effect relationship between the process of birth defects in babies and the medical actions of medical workers regarding the creation of the newest medicine development – a medical drug – was considered. The cause of the conflict situation was the release into economic circulation of the drug «Thalidomide» before sale and free circulation by the pharmacy network. The medicine embodied a drug that was first developed in Germany. Instead, between 1958 and 1961, the drug in question was manufactured and released to the UK pharmaceutical economy market by Distillers. The purpose of prescribing the mentioned medicinal product was positioned as a sedative (sedative) agent, which is also approved for use by pregnant women. In 1961, a certain number of mothers who were injected with the specified medicine gave birth to children who, according to the results of the examination, were diagnosed with severe physical defects – heart defects, as well as others. At the end of 1961, a company producing low-quality drugs removed “rejected goods” from the economic market. However, as of the mentioned time, judicial institutions have received numerous claims from the parents of the affected children. Also, the court documents contain written evidence of improperly regulated clinical trials; there are allegations of underdeveloped case studies. The review of the mentioned court events continued quantitative indicators from 1972 to 1977. The pharmaceutical company – the manufacturer of a low-quality drug did not manage to win the court case, moreover, the publicity of the process acquired public importance, which in turn provid-

²¹ Ruslana Berndl, Matthias Kaltenbrunner and Tetiana Pastushenko, *Viazni z Ukrainy v kontstabori Mauthauzen: istoriia ta pamiat* [Prisoners from Ukraine in the Mauthausen Concentration Camp: History and Memory]. (Kyiv: Feniks 2019), 367.

ed the driving force for establishing more correct control over the industry medical (clinical) research [35, c. 7, c. 15, c. 146–147].²²

Therefore, in order to attract foreign investments to a potentially attractive industry, it is appropriate to express considerations regarding the necessity and importance of implementing in practice the development of quality support programs and the development of conditions for medical (clinical) research at the national level. Considering the achievements of the civilized world in the medical field, it should be taken for granted that proper clinical practice cannot function at a decent level without creating rational technical conditions and proper legal support. The predicted significance and possibility of attracting investment activities of economic and medical levels of national importance is reflected in the following. The National Academy of Medical Sciences of Ukraine (NAMS of Ukraine) is the main institution (body) of state significance (national level) engaged in theoretical scientific and scientific applied research, as well as those containing clinical scientific developments. The fact of state allocation of medical research procedures according to specialized programs, and not according to targeted budget (financial) programs of the National Health Service of Ukraine, which also, in turn, do not finance medical (clinical) research at the national level, seems significant in its essence. That is, national-level medical (clinical) research conducted by institutions (research centers, enterprises and organizations) regardless of the form of ownership, does not receive financial support from the state. Therefore, business entities of the medical economic sector of private and public law, as well as other potentially interested participants and sections of the population, should generate capacities for attracting the necessary resources, including searching for potential investment channels, possibly of foreign origin. The state, for its part, takes steps to meet the research procedures, supporting scientific activity, also in the presence of the criterion of a private law component. As a practical example, here you can cite the regulated legal conditions of the Regulation on the implementation of the technical approach “Industry 0.4” [36].²³ Citing as an example the clinical study of the Danish pharmaceutical company – sponsor “Novo Nordisk”, the statistical indicators are defined. As of the end of 2023, according to the data of an

²² Times Newspapers LTD and others against I United Kingdom, European Commission of Human Rights, May 18, 1977, Application No. 6538/74 (France (Strasbourg)), accessed May 26, 2024, https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_jur_eur_cedh/document/echr_6538-74.

²³ Pro zatverdzhennia ta vprovadzhennia medyko-tekhnologichnykh dokumentiv zi standartyzatsii medychnoi dopomohy pry tsukrovomu diabeti 2 typu: Zakon Ukrainy vid 21.12.2012, no. 1118, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1118282-12#Text>.

international medical (clinical) study from an international clinical investor – the pharmaceutical company Novo Nordisk, to the clinical development of a study of semaglutide, which is a cardiovascular drug, which is additionally undergoing testing to cause an action to promote weight loss and weight control of a patient with type 2 diabetes, 9,651 participants are listed on an international scale. The relative quantitative indicator is 101.0% (in percentage terms) of the planned number of 9,555 participants [37].²⁴ Other characteristic indicators of the “SOUL” clinical trial, whose representative on the territory of Ukraine is Novo Nordisk Ukraine Limited Liability Company, include the following. On the territory of Ukraine, the international clinical study “SOUL” is conducted taking into account the data of the unified clinical protocol of primary and secondary (specialized) medical care: “Diabetes type 2”. For greater uniformity of the obtained results, the prognostic component of the study EX9924-4473 (SOUL) is in action on a global scale. Research centers in Europe and Asia, South and North America, South Africa are involved in research procedures on a global scale. An important condition for the demonstrable effectiveness of a medical experiment is high-tech equipment and innovative chemical reagents and a rational procedure for their use, which in turn can be subject to patenting, or which in practice happens more often, fall under legal protection and non-disclosure of commercial secrets. Relationships between the research center and the laboratory diagnostic department, if necessary to check corruption ties, etc., can be checked by specially authorized bodies and officials, however, in the context of current legislation, they are not prohibited. An example that is understandable for the norms of business turnover is the possibility of passing the necessary tests and obtaining their results, which takes place within the limits of medical (clinical) research. The sponsor of a clinical study, which is a business entity of the medical industry, taking into account the identity of a non-resident, has the right to interact with medical (diagnostic) laboratories on its own behalf. The specified development of events seems very logical, due to the fact that the quality of equipment of foreign pharmaceutical laboratories is ahead of the quality of national standards in their practical implementation, demonstrating an innovative level of diagnostic indicators, with a view to international standards accepted by the world commu-

²⁴ “EX9924-4473: Semaglutide cardiovascular outcomes trial in patients with type 2 diabetes (SOUL) / Clinical Research Trial Listing” (Clinical Research and Drug Information / CenterWatch): 1–3, accessed May 26, 2024, <https://www.centerwatch.com/clinical-trials/listings/TX240843/ex9924-4473-semaglutide-cardiovascular-outcomes-trial-in-patients-with-type-2-diabetes-soul>.

nity [38].²⁵ Also, as an example of professional research activity, which is not fully investigated, for the purpose of working out the theoretical and practical levels of responsibility, it is possible to mention the ongoing clinical study “Genomics of T1 D in Ukraine”, which is conducted in the electronic database “REDCap” (Research electronic data capture). The essential manifestation of the conditioned practical experiment includes the study of the influence of the genetic code and ethnic origin of a natural person (person) on the treatment of type I diabetes [39].²⁶ It is important to understand that awareness of the rights, interests and freedoms of a medical worker, as a special (professional) subject of specialized activity, is a strong argument and provides a number of counterweights in the painstaking and somewhat individualized activity of protecting personal interests, provided that the state imperative levers of the punitive mechanism are applied. The indicative criterion of preventive self-training and the possibility, if necessary, of a visual demonstration of the appropriate level of legal awareness of a person as a member of civil society, aims to attract specialists, specialists and professionals, as well as other workers in the medical field, to personal participation in the direction of the imperative civility of the medical direction of the state level. A positive result of this provision is the attraction of foreign investments for conducting clinical research [40].²⁷ Therefore, it seems appropriate to reproduce the procedural mechanism for the protection of the rights of investment interests of the sponsors of medical (clinical) research at the national level. It is possible to note that at the practical level of potential opportunities for protection and search for investment resources, the interests of a private legal nature of the subjects of investment activity, including those protected by the norms of international law, are defended by subjects of economic activity of medical and investment activity independently [41, c. 7–19].²⁸

²⁵ Pro vnesennia zmin do Poriadku provedennia ekspertyzy reiestratsiinykh materialiv na likarski zasoby, shcho podaiutsia na derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu), a takozh ekspertyzy materialiv pro vnesennia zmin do reiestratsiinykh materialiv protiahom dii reiestratsiinoho posvidchennia ta zatverdzhennia Poriadku perevirky materialiv, dodanykh do zaiavy pro derzhavnu reiestratsiiu okremykh likarskykh zasobiv, shchodo yikh obsiahu: Nakaz MOZ Ukrainy vid 23.07.2015, no. 460: stanom na 30 hrud. 2016 r., accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-15#Text>.

²⁶ Pro udoskonalennia medyko-henetychnoi dopomohy v Ukraini: Nakaz vid 31.12.2003 r. no. 641/84, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va641282-03#Text>.

²⁷ Gustavo A. Jimenez, “Corporate Criminal Liability: Toward a Compliance-Orientated Approach”, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, vol. 26, no. 1 (2019): 353, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.2979/indjglolegstu.26.1.0353>.

²⁸ Olivier J. Wouters and Aaron S. Kesselheim, “Quantifying Research and Development Expenditures in the Drug Industry”, *JAMA Network Open* e2415407, vol. 7, no. 6 (2024):

Insurance medicine appears to be a model of positive development of the medical field at the foreign, particularly European, level. Due to the occurrence of cases of litigation on the consideration of controversial issues of insurance medicine at the foreign level, which may arise due to dissatisfaction of patients with the decisions taken by the administrative resource, it is allowed to establish police supervision of the patient, in case of establishing a case of dishonest attitude to the doctor's prescriptions, provided that the manifestations of negative conditions are recorded in official way, which caused the deterioration of the patient's physical and physiological condition. The representative of the police authority collects the necessary materials as part of police supervision. In the future, the collected data is directed to the judicial institution. The collected data receive the status of the evidence base of a separate court case [42].²⁹ The cornerstone of possible adverse events in the medical field is the incompleteness and relative formality of the approach to the preparation of written informed consent given by the patient (patient-volunteer, healthy participant, research participant) to participate in clinical (medical) research. The basis for such an arrangement of circumstances is the lack of clear criteria and requirements for the form of the mentioned document. The multiple approach to the substantive component of an experimental nature is reflected in the set of requirements for the substantive form and scope of clinical research. Therefore, it is predictable that the conditions put forward for the meaningful form of written informed consent for participation in medical research may differ.

5. Discussion

Modern conditions of existence require taking into account scientific levels of achievements, in particular European, and, in addition, in general, international economic indicators of the state development of medical and related scientific achievements.

Taking into account the clinical procedural activity, it is considered appropriate to introduce practical proposals in relation to the formation of

1–3, accessed May 26, 2024, <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2820566>.

²⁹ “European Commission and the European Union Intellectual Property Office team up to enhance intellectual property rights in Ukraine, Moldova and Georgia” (European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)): 1–2, accessed May 26, 2024, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/european-commission-and-european-union-intellectual-property-office-team-enhance-intellectual-2023-12-12_en?prefLang=uk.

registration dossiers for clinical studies (first of all, those that are supported by a foreign investor).

A practical formulary regarding the volumes and possible content of registration dossiers, possible to be developed under the condition of a practical example of the use of the existing order of formation of registration dossiers in the medical field [43, c. 234–279].³⁰ The innovation of the use of legal norms of imperative civility in the niche of the criminal law segment is combined with the implementation of the procedure for resolving disputed situations, which requires the use and application of civil norms to the Law on Criminal Liability.

Therefore, it is considered possible to legitimize the terms of criminal liability, which will occur on the condition of proving the legal fact of providing notoriously unreliable data, and such data that are not provided in full by a patient at the request of a medical professional before treatment.

It seems expedient to supplement the Criminal Code of Ukraine with a legal norm regarding liability due to unauthorized (illegal) and non-targeted use of foreign investments, in particular in the medical field [44].³¹

6. Conclusions

Taking the path to improving the existing conditions for the implementation of the Law of Ukraine on Criminal Liability, it is possible to make proposals regarding the specification of the conditions and requirements of written informed (informed) consent, as well as the individualization of said consent and adaptation of its conditions to individual non-standard cases. It is also possible to make proposals regarding the implementation of digital information consent. Taking into account the vector nature of the development of the field of experimental medicine at the national level, on the example of the Order of the Ministry of Health of Ukraine dated May 14, 2021, No. 936/3 [45]³², it seems possible to introduce a proposal

³⁰ Vira I. Tymoshenko and Larysa O. Akarenko, “The Impact of Globalisation on Legal Conduct”, *Scientific Journal of the National Academy of Internatl Affairs*, vol. 27, no. 1 (2022): 20–29, accessed May 26, 2024, <https://doi.org/10.56215/0122271.20>.

³¹ Maria Mendzhul, “Conditions of Legality of Medical Human Subject Research”, *Medicine pravo*, vol. 27, no. 1 (2021): 69, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.25040/medicallaw2021.01.069>.

³² Pro zatverdzhennia prymirnoho dohovoru pro medychne obsluhovuvannia naselenia mizh Natsionalnoi akademiiei medychnykh nauk Ukrainy ta derzhavnoi ustanovoi, yaka vprovadzhuie ta realizuie novyi mekhanizm finansovoho zabezpechennia nadannia spetsializovanoi medychnoi dopomohy v okremykh naukovo-doslidnykh ustanovakh Natsionalnoi akademii medychnykh nauk Ukrainy: Nakaz vid 14.05.2021 r. No 936/35, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0936282-21#Text>.

for the development of a multilateral transaction, which can be used in the procedure for conducting clinical (medical) research. Innovative methods of treatment and research methods in practical medical activity, taking into account the criterion of the absence of investment at the state level, need to find ways to support Grant loans [46].³³ Therefore, the aspect of administrative intervention in the context of the possibility of exceeding the authority of the field of medical (clinical) research can be recognized as an urgent issue. Therefore, it seems appropriate to develop a procedural mechanism for the protection of the doctor from the administrative resource management side, which to a greater extent performs the function of a punitive entity [47].³⁴ In practical medical activity, the practical level of imperative civility is reflected in the business turnover conditions of the clinical practice of experimental medicine. As an example of imperative civility in the field of health care, it is recognized for the possible application of medical-technological documentation, medical treatment protocols, and clinical guidelines in the professional medical field. Compliance with the methods of applying the norms of imperative civil approaches to the implementation of established procedural prescriptions and rules, followed by the administration of emergency situations arising at certain stages of clinical research, due to the presence of the “human factor” of working with volunteer patients, is called to be applied in order to protect the order of conducting practical activities, particularly in experimental medicine. As a condition that deserves attention, we can mention the tendency to combine the fundamental moment of the fight against legal bureaucracy, but, at the same time, the normalization of the practical order in evidence-based medicine. The formal approach of legal regulation to the field of clinical research makes normal development of the innovative medical field impossible. The unceasing development of economic investment and other socially significant industries inherent in the qualitative criterion for evaluating the geopolitical development of civilized and leading countries serves as a circumstance that explains the above [48]³⁵,

³³ Colleen E. Lawrence, Virginia (Nickie) M. Bruce, Libby D. Salberg, Terri Edwards, Casi Morales, Marisha Palm and Gordon R. Bernard, “Quantitative Assessment of the Impact of Standard Agreement Templates on Multisite Clinical Trial Start Up Time”, *Journal of Clinical and Translational Science*, vol. 1 (2023): 1–8, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1017/cts.2023.622>.

³⁴ Sara A. Attinger, Ian Kerridge, Cameron Stewart, Isabel Karpin, Siun Gallagher, Robert J. Norman and Wendy Lipworth “Money matters: a critique of ‘informed financial consent’”, *Medical Law Review*, vol. 32, no. 3 (2024): 1–3, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1093/medlaw/fwae015>.

³⁵ Polozhennia pro reiestr medyko-tekhnologichnykh dokumentiv zi standartyzatsii medychnoi dopomohy: Nakaz vid 28.09.2012, no. 751, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2004-12#Text>.

[49].³⁶ The conclusions drawn by summarizing the results of this article contain further perspectives based on the dogmatic historical teaching of medical science with confirmed facts of the occurrence of adverse cases and undesirable results in medicine in the absence of proper legal regulation. The criterion of developing a good-faith and solid reputation in society is connected with ethical and qualified legal regulation, the proper level and development of which is intended to contribute to the development of medicine and the development of clinical practice. The novelty of a specific categorical concept with the application of legal norms from a component of imperative civility, in combination with criminal-legal segmentary placement, delimits the regularity of legal integrative actions with the application of civil norms and the Law on Criminal Liability. As an example of the application of the norms of imperative civility, taking into account the driving aspect of the introduction of criminal liability of a legal entity to the norms and sanction conditions of the Criminal Code of Ukraine, it is considered appropriate to use the Medicrime Convention at the national level [50].³⁷ Therefore, foreign investment acquires an actual level of importance, especially under the conditions of a state of war in the territory of the state of Ukraine. Wartime dictates the situational conditions of the relevance of implementation at the level of practical importance to foreign investment. The basis for the mentioned development of events is the search for economic donor infusions, alternative to budget allocation, subsidization, provision of budget-level subsidized flows. Therefore, the investment result of attracting foreign sponsorship helps to relieve the burden on the state level.

7. Prospects for further research

The existing criterion of the newest component, which is reflected in the comparison of medical and legal practical and theoretical materials in processional activity, can be useful under the condition of its further development and adaptation to the fundamental laws when implemented to the level of practical implementation. Applied popularization of segmental practical application of medical legal norms can serve as a fundamental

³⁶ Shinichi Egawa, "Experimental Medicine", *The Tohoku Journal of Experimental Medicine*, vol. 262, no. 1 (2023): 150–156, accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1620/tjem.2023.j096>.

³⁷ Konventsiiia Rady Yevropy pro pidroblennia medychnoi produktsii ta podibni zlochy-ny, shcho zahrozhuiut okhoroni zdorovia: Konventsiiia Rady Yevropy vid 28.10.2011 r.: stanom na 7 cherv. 2012 r., accessed May 26, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91#Text.

basis for raising the level of legal awareness and medical culture by members of civil society. In accordance with the conditions of the above-mentioned circumstances, the negative criterion of lack of awareness of the procedural mechanism for the realization of socially significant personal rights of members and centers of civil society acquires significant importance and requires the search for ways to resolve the destructive situation. The practical component of conducting clinical (medical) research requires establishing a cause-and-effect relationship between professional medical activity and borrowing the norms of imperative civility of legal regulation of the field of experimental (evidential) medicine.

Financing the work. It was not conducted.

Conflict of interest. There is none.

Compliance with ethical standards. The authors declare compliance with ethical standards when writing the article. No humans or animals were involved in the study, and informed consent was not required.

8. Contribution of the authors to the writing of the article

Establishing patterns of effectiveness of the conducted research are reflected in the discovery of connecting components between legal and medical doctrines. At the practical level of using the cause-and-effect relationship between practical medicine and professional legal activity, the conduct of medical research is imprinted in the order of conducting medical research.

The initial criteria for the criminal-legal assessment are:

- the identity of the patient-volunteer (volunteer of the clinical study), which is considered from the position of the direct victim of the criminal offense (victim);
- the identity of a medical worker, also a special subject of a criminal offense, as a member of a professional research team of clinical (medical) findings;
- persons who can be recognized as being equal to the above-mentioned persons, due to the establishment of signs of engaging in practical medical activity, provided they are admitted to medical practice (in particular, the field of evidence-based medicine) in accordance with the conditions of the current legislation at the national level. Analytical results of the substantive component were obtained based on the results of the informational material of the segmental medical direction, additionally with the help of statistical processing.

Standardized statistical information, social indicators, are used in precedent judicial practice of both national and international significance.

The legal point of view, imprinted in the documentation of the European Court of Human Rights, set out in court decisions and other collegial documents. The practical component of the development of innovative ways of adapting media-communicative content of medical and legal content started the practical interest of public organizations and members of civil society. In this case, the legal monitoring carried out by authorized persons at the state level, as well as the results of the publication of scientific material by scientists, public and other layers of the population, played an auxiliary role. The proper driving component of the vector direction of the innovative development of medical professional activity is provided by the introduction of the legal aspect of understanding the professional component. The legal material, in its adapted form, is considered feasible for practical use by the medical industry. An important condition for the use of legal material by the medical field is the adaptation of the proposed thematic material to the best perception of potential audience circles.

Bibliografia

List of legal documents

Legislation

- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 r. no 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r., accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
- Helsinska deklaratsiia Vsesvitnoi medychnoi asotsiatsii “Etychni pryntsyipy medychnykh doslidzhen za uchastiu liudyny u yakosti obiekta doslidzhennia”: Deklaratsiia Vsesvit. med. asots. vid 01.06.1964 r.: stanom na 1 zhovt. 2008 r., accessed May 26, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text.
- The Nuremberg Code, (from Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10. Nuremberg, October 1946–April 1949. Washington, D.C.: U.S. G.P.O, 1949–1953): 1–2, accessed May 26, 2024, https://research.unc.edu/human-research-ethics/resources/ccm3_019064.
- Pro zatverdzhennia ta vprovadzhennia medyko-tekhnologichnykh dokumentiv zi standartyzatsii medychnoi dopomohy pry tsukrovomu diabeti 2 typu: Zakon Ukrainy vid 21.12.2012 r. No 1118, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1118282-12#Text>.
- Pro vnesennia zmin do Poriadku provedennia ekspertyzy reiestratsiinykh materialiv na likarski zasoby, shcho podaiutsia na derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu), a takozh ekspertyzy materialiv pro vnesennia zmin do reiestratsiinykh materialiv protiahom dii reiestratsiinoho posvidchennia ta zatverdzhennia Poriadku perevirky materialiv, dodanykh do zaiavy pro derzhavnu reiestratsiiu okremykh likarskykh zasobiv, shchodo yikh obsiahu: Nakaz MOZ Ukrainy vid 23.07.2015 r. No 460, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-15#Text>.

- Pro udoskonalennia medyko-henetychnoi dopomohy v Ukraini: Nakaz vid 31.12.2003 r. No 641/84, accessed January 21, 2025, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va641282-03#Text>.
- Pro zatverdzhennia prymirnoho dohovoru pro medychne obsluhovuvannia nase-lennia mizh Natsionalnoiu akademiieiu medychnykh nauk Ukrainy ta derzhav-noiu ustanovoiu, yaka vprovadzhuie ta realizuie novyi mekhanizm finansovoho zabezpechennia nadannia spetsializovanoi medychnoi dopomohy v okremykh naukovu-doslidnykh ustanovakh Natsionalnoi akademii medychnykh nauk Ukrainy: Nakaz vid 14.05.2021 r. No 936/35, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0936282-21#Text>.
- Polozhennia pro reiestr medyko-tekhnologichnykh dokumentiv zi standartyzatsii medychnoi dopomohy: Nakaz vid 28.09.2012 r. No 751, accessed May 26, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2004-12#Text>.
- Konventsiiia Rady Yevropy pro pidroblennia medychnoi produktsii ta podibni zlochyny, shcho zahrozhuie okhoroni zdorovia: Konventsiiia Rady Yevropy vid 28.10.2011 r., accessed May 26, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91#Text.

Articles

- «The concept of Medical law and its place in the system of Branches of law», *Law and World*, vol. 9, no. 4 (2023): 54. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.36475/9.4.5>.
- Sprava «Benderskyi proty Ukrainy» (Zaiava N 22750/02): Rishennia Yevrop. sudu z prav liudyny vid 15.11.2007. Accessed May 26, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text.
- Times Newspapers LTD and others against I United Kingdom, European Commission of Human Rights, May 18, 1977, Application No. 6538/74 (France (Strasbourg)). Accessed May 26, 2024, https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_jur_eur_cedh/document/echr_6538-74.
- “European Commission and the European Union Intellectual Property Office team up to enhance intellectual property rights in Ukraine, Moldova and Georgia” (European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)): 1–2. Accessed May 26, 2024, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/european-commission-and-european-union-intellectual-property-of-fice-team-enhance-intellectual-2023-12-12_en?prefLang=uk.

Journal articles

- Kalashnikova, Khrystyna and Viktoriia Shevchenko. «Ways to improve information and communication mechanisms for the formation of a positive image of public authorities in Ukraine». *International Economic Relations And World Economy*, vol. 41, (2022): 47–54. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.32782/2413-9971/2022-41-9>.
- Veresha, Roman. *Subiektyvni ta obiektyvni oznaky kriminalnoi vidpovidalnosti medychnykh ta farmatsevtichnykh pratsivnykiv*. Kyiv: Alerta, 2015.

- Savchenko, Andrii and Roman Veresha. «Kryminalne pravo na latyni (retsenziia na slovnyk-dovidnyk “Kryminalna yustytisia v latynskykh vyslovakh i terminakh”, pidhotovlenyi Mykhailom Shepitkom)». *Pravo Ukrainy*, vol. 2020/02 (2020): 305. Accessed May 26, 2024, <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001108699>.
- Vasyliiev, Stanislav. “Legal principles of public administration for the invention of innovative medicines: European experience”, *Law and innovative society*, vol. 1, no. 16 (2021): 35–42. Accessed May 26, 2024, [http://dx.doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1\(16\)-7](http://dx.doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1(16)-7).
- Bilyi, Do. «Features of Administrative and legal protection of patients’ rights». *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, vol. 5 (2021): 142. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.19>.
- McMillan, John. “Being ethical in difficult times”, *Journal of Medical Ethics*, vol. 50, no. 1, (2023): 1. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1136/jme-2023-109777>.
- Attinger, Sara A., Kerridge, Ian, Stewart, Cameron, Karpin, Isabel, Gallagher Siun, Norman, Robert J., Lipworth, Wendy. “Money matters: a critique of ‘informed financial consent’”, *Medical Law Review*, (2024): 1–3. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1093/medlaw/fwae015>.
- Nogueira, Fernanda, Marques C.P. Isabel and Goncalves Sónia P. “From Human Rights to the Right to Health: A Systematic Literature Review”, *International Journal of Social Welfare Promotion and Management*, vol. 9, no. 1 (2022): 1–18. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.21742/ijswpm.2022.9.1.01>.
- Karalis, Vangelis D. “The Integration of Artificial Intelligence into Clinical Practice”, *Applied Biosciences*, vol. 3, no. 1 (2024): 14. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.3390/applbiosci3010002>.
- Karnaukh, Bohdan. “Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective”, *Access to Justice in Eastern Europe*, vol. 4, no. 2 (2021): 25. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.33327/ajee-18-4.2-a000058>.
- Gansetska, Valeriia. “Types and System of Foreign civil procedure law Sources: comparative legal analysis”, *Young Scientist*, vol. 5, no. 81 (2020): 4–8. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-44>.
- Kononenko, Viktoriia and Demura Marina “Problematic issues of bringing disciplinary and criminal liability of medical workers”, *Problems of Legality*, vol. 152 (2021): 135. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.152.226284>.
- Bernard, Claude. *An Introduction to the Study of Experimental Medicine*. London and New York: Henry Schuman, INC, 1949.
- Berndl, Ruslana, Kaltenbrunner, Matthias and Pastushenko Tetiana. *Viazni z Ukrainy v kontstabori Mauthauzen: istoriia ta pamiat*. Kyiv: Feniks, 2019.
- Jimenez, Gustavo. «Corporate Criminal Liability: Toward a Compliance-Orientated Approach», *Indiana Journal of Global Legal Studies*, vol. 26, no. 1 (2019): 353. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.2979/indjglolegstu.26.1.0353>.
- Wouters, Olivier J. and Kesselheim, Aaron S. «Quantifying Research and Development Expenditures in the Drug Industry», *JAMA Network Open*

- e2415407, vol. 7, no. 6 (2024): 1–3. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2024.15407>.
- Lawrence, Colleen E., Bruce, Virginia (Nickie) M., Salberg, Libby D., Edwards, Terri, Morales, Casi, Palm, Marisha, Bernard, Gordon R. «Quantitative Assessment of the Impact of Standard Agreement Templates on Multisite Clinical Trial Start Up Time», *Journal of Clinical and Translational Science*, vol. 1 (2023): 1–8. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1017/cts.2023.622>.
- Egawa, Shinichi. “Experimental Medicine”, *The Tohoku Journal of Experimental Medicine*, (2023). Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.1620/tjem.2023.j096>.
- Tymoshenko, Vira I., Makarenko, Larysa, The Impact of Globalisation on Legal Conduct, *Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrishnih sprav*», vol. 27, no. 1 (2022): 20–29. Accessed May 26, 2024, <https://doi.org/10.56215/0122271.20>.
- Mendzhul, Maria. “Conditions of Legality of Medical Human Subject Research”, *Medicine pravo*, vol. 27, no. 1 (2021): 69. Accessed May 26, 2024, <http://dx.doi.org/10.25040/medicallaw2021.01.069>.

Conference papers

Websites & Blogs

- “Health 2020: a European policy framework supporting action across government and society for health and well-being («short version)»” (World Health Organization. Regional Office for Europe. («2013»). Health 2020: a European policy framework supporting action across government and society for health and well-being («short version)». World Health Organization. Regional Office for Europe.). Accessed May 26, 2024, <https://iris.who.int/handle/10665/131300>.
- “Effects of oral semaglutide on cardiovascular outcomes in individuals with type 2 diabetes and established atherosclerotic cardiovascular disease and/or chronic kidney disease: Design and baseline characteristics of SOUL, a randomized trial – PubMed” (PubMed). Accessed May 26, 2024, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36945734/>.
- “Paroksyzm znachennia slova, rid, transliteratsiia, perekład, kil'kist liter” (Slovnyk ukrainskoi movy. Transliteratsiia imeni, prizvyshcha): 1. Accessed May 26, 2024, <https://slova.com.ua/word/paroksyzm>.
- “EX9924-4473: Semaglutide cardiovascular outcomes trial in patients with type 2 diabetes (SOUL) / Clinical Research Trial Listing” (Clinical Research and Drug Information / CenterWatch): 1–3. Accessed May 26, 2024, <http://www.centerwatch.com/clinical-trials/listings/TX240843/ex9924-4473-semaglutide-cardiovascular-outcomes-trial-in-patients-with-type-2-diabetes-soul>.

ARTYKUŁY PROBLEMOWE

ANETA FRASER

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0009-0006-6846-062X>

Zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu O wymiarze kary współmiernej do niesprawczej formy współdziałania przestępnego w międzynarodowym prawie karnym

**Intentional contribution to the commission of a crime
by a group of persons acting with a common purpose
About the imposition of proportionate sentence
for accessorial liability in international criminal law**

Abstract: The purpose of the article is to provide guidance in identifying the circumstances that the International Criminal Court (ICC) should consider when imposing the sentence for ‘*in any other way contributing to the commission of a crime by a group of persons acting with a common purpose*’, as provided for in Article 25(3)(d) of the Rome Statute. The proposed exemplary circumstances are not *actus reus* elements of the concept of *joint criminal enterprise* (JCE), however they relate to them. In other words, regardless to the fact that the concept of JCE has not been adopted by the ICC, it is concluded that the elements relating to such enterprises are relevant, to the extent indicated, for the application of Article 25(3)(d) of the Rome Statute.

Keywords: International Criminal Court, imposing the penalty, intentional contribution, the modes of liability, the concept of joint criminal enterprise

1. Wprowadzenie

Korelacja pomiędzy pokojowym współistnieniem określonej społeczności a obowiązującymi regułami w jej obrębie nie bierze się znikąd;

uzasadnienie dla takiego podejścia może nawet wywodzić się z idei, że istnienie pewnego ładu jest równoznaczne z tym, iż w procesie selekcji ewoluowały reguły prowadzące jednostki do zachowań umożliwiających życie społeczne¹. Kształtowanie się określonego porządku może opierać się zarówno na regułach powstających spontanicznie, jak i na regułach (prawa) świadomie sformułowanych². W każdym jednak wypadku wspólne działanie, przyłączanie się do różnorodnych zrzeszeń czy bycie częścią społeczności międzynarodowej, w połączeniu z utrzymywaniem endogennej struktury porządku, sprzyja zachowaniu wolności poszczególnych jednostek. Słowa Friedricha A. von Hayeka: „Wolność można zachować tylko dzięki przestrzeganiu zasad, a niszczy się ją, kierując się względami praktycznymi”³, można – w pewnym zakresie – odnieść zarówno do tych, których prawa zostały naruszone wskutek popełnianych zbrodni, jak i do tych, którzy domagają się skazania w trybie ściśle określonym przez prawo. Bez względu na to, przez jaki pryzmat spogląda się na nierozzerwalny związek poszanowania wolności z przestrzeganiem określonych zasad, wszelkie rozważania w tym przedmiocie sprowadzają się do poparcia tezy, że społeczność międzynarodowa powinna funkcjonować w sferze jasnych reguł, określających odpowiedzialność karną jednostek za sprawstwo zbrodni międzynarodowych.

Niniejszy artykuł odnosi się do problematyki z zakresu międzynarodowego prawa karnego, a co za tym idzie, nawiązuje do przypadków, w których Międzynarodowy Trybunał Karny⁴ znajduje jurysdykcję, zaś organy krajowe pozostają bezczynne, nie są w stanie skutecznie wszcząć postępowania karnego lub zwyczajnie zrzekają się prawa do jego prowadzenia⁵. Na wstępie należy zauważyć, że na potrzeby niniejszych rozważań terminy „przestępstwo” i „zbrodnia międzynarodowa” są stosowane synonimicznie. Nie oznacza to jednak, że między tymi dwoma terminami należy postawić bezwzględny znak równości. O ile bowiem każda zbrodnia międzynarodowa jest zarazem przestępstwem, o tyle nie każde przestępstwo charakteryzuje się istnieniem dodatkowego, warunkującego elementu międzynarodowego. U podstaw poczynionych refleksji leży ponadto założenie, że formy sprawcze i niesprawcze są podzbiorami szerszego zbioru, do którego

¹ F.A. von Hayek: *Prawo, legislacja i wolność. Nowe sformułowanie liberalnych zasad sprawiedliwości i ekonomii politycznej*. Tłum. G. Łuczkiewicz. Aletheia, Warszawa 2020, s. 81.

² Ibidem, s. 83.

³ Ibidem, s. 97 i nast.

⁴ Międzynarodowy Trybunał Karny [dalej: MTK; Trybunał] został powołany na podstawie Statutu Rzymskiego z dnia 17 lipca 1998 r. Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708 z późn. zm. [dalej: Statut; Statut Rzymski].

⁵ W.A. Schabas, M.M. El Zeidy: *Article 17. Issues of admissibility*. In: *Rome Statute of the International Criminal Court. A commentary*. Eds. O. Triffterer, K. Ambos. C.H.Beck, München 2016, s. 781–831.

należą formy współdziałania przestępnego. Oznacza to, że osoba popełniająca przestępstwo jest określana jako sprawca główny, zaś zachowanie innych podmiotów, niebędących sprawcami głównymi, określono mianem form niesprawczych⁶. Do pierwszych ze wskazanych zalicza się: indywidualne sprawstwo wykonawcze, współsprawstwo i sprawstwo pośrednie, natomiast za postać niesprawczą uznaje się m.in., szczegółowo omawiane na gruncie niniejszej pracy, zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu⁷.

Choć wskazane formy współdziałania przestępnego mogą wydawać się dość enigmatyczne, nie jest to problematyka kompletnie obca polskiemu prawu karnemu. Z pewną dozą ostrożności można by bowiem uznać, że omawiana forma popełnienia zbrodni, dotycząca zamierzonego przyczynienia się „w jakikolwiek inny sposób”, zawiera pewne elementy podobieństwa do pomocnictwa, o którym stanowi norma wyrażona w art. 18 § 3 polskiego Kodeksu karnego⁸. Zauważyć należy, że na gruncie międzynarodowego prawa karnego przyczynienie się sprawcy do popełnienia zbrodni przez grupę osób musi być podjęte w celu ułatwienia działalności przestępczej lub przestępczego celu grupy albo ze świadomością zamiaru popełnienia zbrodni przez tę grupę⁹. To fundamentalne wyrażenie: „ułatwienie dokonania czynu zabronionego”, pojawia się także na gruncie normy wyrażonej w art. 18 § 3 polskiego Kodeksu karnego, w myśl której odpowiada za pomocnictwo ten, kto w zamiarze, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, swoim zachowaniem ułatwia jego popełnienie.

Niniejsze rozważania nie skupiają się jednak na deskryptywnym ujęciu niesprawczych form współdziałania przestępnego, a raczej kładą podwaliny pod argumentację, że pewne okoliczności po stronie grupy osób działających we wspólnym celu wpływają na wymiar kary osoby przyczyniającej się do popełnienia przestępstwa. Takie ujęcie tematu powoduje, że dalsze porównywanie polskiego prawa karnego z międzynarodowym prawem karnym wydaje się trudne, wręcz niemożliwe. Polski ustawodawca odszedł bowiem od koncepcji udziału w cudzym przestępstwie, uzależniając jedynie stopień natężenia skutków odpowiedzialności karnej pomocnika od

⁶ M. Allen: *Criminal law*. Oxford University Press, Oxford 2017, s. 241.

⁷ M. Królikowski: *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 276 i nast.; K. Ambos: *Article 25: Individual criminal responsibility*. In: *Rome Statute...*, s. 979–1029, tu zwłaszcza: 1010 i nast.; P. Hofmański, H. Kuczyńska: *Międzynarodowe prawo karne*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2020, s. 96–102; A. Nieprzecka: *Participation in crime falling within the subject-matter jurisdiction of the International Criminal Court*. T.M.C Asser Press, Warszawa 2024, s. 369–394.

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2024, poz. 17 z późn. zm.

⁹ Szerzej o subiektywnych elementach konstytutywnych zob. A. Nieprzecka: *Participation...*, s. 369–394.

stadium zaawansowania zachowania bezpośredniego wykonawcy. Innymi słowy, elementów akcesoryjności w polskim prawie karnym można poszukiwać w szczególnej dyrektywie sądowego wymiaru kary dla pomocnika w dwóch określonych sytuacjach: gdy czynu zabronionego bezpośrednio działający jedynie usiłował dokonać oraz gdy bezpośrednio działający nie wszedł na etap usiłowania¹⁰. Takie ujęcie zasad odpowiedzialności karnej jest dalekie jednak od założeń przyjętych na gruncie normy wyrażonej w art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego, uzależniającej odpowiedzialność współdziałającego od popełnienia przestępstwa przez sprawców głównych. Postulowanie za sformułowaniem w Regułach Procesowych i Dowodowych¹¹ niżej wskazanych okoliczności (wykraczających poza te, które mogłyby dotyczyć stadium zaawansowania zachowania bezpośredniego wykonawcy) powoduje, że dalsza argumentacja nie wpisuje się w polską konstrukcję odpowiedzialności karnej za niesprawcze formy współdziałania przestępnego¹².

2. Założenia metodologiczne

W kontekście Statutu Rzymskiego posługuję się takimi terminami, jak: „wykładnia przepisów”, „norma wyrażona w przepisie”, „normy dekodowane z przepisów”. Nawiązuję w ten sposób do metody formalno-dogmatycznej i derywacyjnej wykładni prawa, mających na celu odtworzenie norm wysłowionych w przepisach prawnych wraz z percepcją ich treści¹³. Ponadto, z pewną dozą ostrożności dodać należy, że w przypadku międzynarodowego prawa karnego prawo obowiązujące wykracza poza sam tekst aktu prawnego. Jak wskazuje norma wyrażona w przepisie art. 21 Statutu Rzymskiego, do źródeł międzynarodowego prawa karnego należą: (i) Statut Rzymski, Elementy Zbrodni oraz Reguły Procesowe i Dowodowe (*core law*); (ii) obowiązujące traktaty, zasady i reguły prawa międzynarodowego (w tym zasady ustanowione w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych); (iii) ogólne zasady wyinterpretowane z prawa krajowego systemów prawnych świata oraz (iv) zasady i reguły wyinterpretowane z orzeczeń

¹⁰ M. Królikowski, R. Zawłocki: *Prawo karne*. C.H.Beck, Warszawa 2016, s. 232.

¹¹ Reguły Procesowe i Dowodowe Zgromadzenia Państw-Stron Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego z 3–10 września 2002 r. ICC-ASP/1/3. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf> [dostęp: 04.02.2025] [dalej: Reguły Procesowe i Dowodowe; Reguły].

¹² Szerzej o niesprawczych formach współdziałania przestępnego na gruncie polskiego Kodeksu karnego zob. P. Kardas: *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie*. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2001, s. 548 i nast.

¹³ M. Zieliński: *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017, s. 223.

Trybunału. Nie byłoby zatem błędem stwierdzenie, że metoda formalno-dogmatyczna służy analizie wszystkich źródeł obowiązującego międzynarodowego prawa karnego, w tym orzecznictwa Międzynarodowego Trybunału Karnego (*case law*).

Celem niniejszego artykułu jest wyznaczenie kierunku dla zidentyfikowania okoliczności, które Trybunał powinien rozważyć przy wymierzaniu kary za zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu, o którym stanowi norma wyrażona w przepisie art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego. Realizacja postawionego w niniejszym opracowaniu celu badawczego wymaga fragmentarycznego odniesienia się do konstrukcji związku przestępnego. Uzasadnione jest to tym, że choć MTK odszedł od konstrukcji *joint criminal enterprise*, to orzeczenia międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* odcisnęły trwałe piętno na wykładni przepisu. W szczególności, przedmiotem analizy w niniejszej pracy są elementy odnoszące się do członków grupy działającej we wspólnym celu. Nie są one przy tym elementami *actus reus* konstrukcji związku przestępnego, choć niejako do nich nawiązują¹⁴.

Pierwsza okoliczność odnosi się więc do wymogu wielości osób uczestniczących w popełnieniu przestępstwa, druga zaś do istnienia wspólnego planu, przedsięwzięcia lub zamiaru popełnienia czynu¹⁵. W gruncie rzeczy uznano, że elementy powiązane z typologicznymi składowymi związkiem przestępnego – takie jak istnienie sformalizowanych więzi pomiędzy członkami grupy oraz moment powstania wspólnego planu, przedsięwzięcia lub zamiaru w grupie – mają znaczenie w świetle obowiązujących ram prawnych. Na gruncie niniejszych badań ramy te ograniczają się do rozważań o wymiarze kary za zachowanie współdziałającego, przyczyniającego się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu w myśl normy dekodowanej z przepisu art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego.

¹⁴ Obiektywne komponenty (*actus reus*) związku przestępnego są jednakowe dla wszystkich trzech modeli konstrukcji: (i) wielość osób uczestniczących w popełnieniu przestępstwa; (ii) istnienie wspólnego planu; (iii) udział jednostki w realizacji wspólnego przedsięwzięcia. Zob. wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii [dalej: MTKJ] z dnia 15 lipca 1999 r. w sprawie Prokurator przeciwko Duško Tadić, Appeals Judgment. IT-94-1-A. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1999/en/40180> [dostęp: 04.02.2025], pkt 227.

¹⁵ Ibidem.

3. Zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu

Gwoli zachowania przejrzystości dalszych rozważań warto przedstawić zarys kształtowania się odpowiedzialności karnej za to samo zachowanie z perspektywy dwóch porządków prawnych: 1) międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* oraz 2) współczesnego Międzynarodowego Trybunału Karnego. Analizie należy poddać zachowanie osoby, która – choć nie podziela wspólnego zamiaru popełnienia zbrodni – w sposób zamierzony przyczynia się do jej popełnienia przez grupę osób działających we wspólnym celu. Przyjęte oznaczenia literowe (X – osoba przyczyniająca się do popełnienia zbrodni; Y – grupa osób działających we wspólnym celu) mają na celu zagwarantowanie większej komunikatywności dalszych rozważań.

Z perspektywy konstrukcji stosowanych przez trybunały *ad hoc* osoba X mogłaby ponosić odpowiedzialność karną na podstawie rozszerzonego modelu związku przestępnego przy założeniu, że: (i) mogła przewidzieć, że przestępstwo może zostać popełnione przez jednego lub innych członków grupy Y, oraz (ii) dobrowolnie przyjęła na siebie związane z tym ryzyko¹⁶. Choć *mens rea* modelu rozszerzonego jest nieco odmienne od komponentów subiektywnych normy wyrażonej w przepisie art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego, jest to dość adekwatny przykład mogący posłużyć jako wyjaśnienie stosowanej argumentacji¹⁷. Otóż, osadzenie odpowiedzialności karnej osoby X w ramy konstrukcji związku przestępnego grupy Y może implikować, że są podstawy ku temu, by za zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni orzec karę taką, jak za sprawstwo. Z tego wniosku wypływa argument uzasadniający nawiązywanie do orzecznictwa trybunałów *ad hoc* w celu poszukiwania konkretnych dyrektyw, pozwalających współczesnemu Trybunałowi na nałożenie na osobę X kary równej karze wymierzonej sprawcom głównym (grupa Y).

Przechodząc do obowiązujących ram prawnych, opisane zachowanie osoby X (polegające na zamierzonym przyczynieniu się do popełnienia zbrodni przez grupę osób Y) mieści się w dyspozycji normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego. Jako że normy wyrażone w przepisach tego Statutu i związane z nimi orzecznictwo nie przewidują rozszerzonego modelu związku przestępnego, na gruncie obowiązującej normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego, zachowanie osoby X, niepodzielającej wspólnego zamiaru popełnienia zbrodni, zostałoby uznane za niesprawczą formę współdziałania przestępnego.

¹⁶ Ibidem, pkt 228; M. Królikowski: *Odpowiedzialność...*, s. 202 i nast.

¹⁷ K. Ambos: *Article 25...*, s. 1014 i nast.

Lektura tego przepisu pozwala wywnioskować, że znajduje on zastosowanie, gdy spełnionych jest łącznie pięć warunków: (i) popełniono zbrodnię podlegającą jurysdykcji Trybunału; (ii) osoby, które popełniły zbrodnię, były częścią grupy działającej we wspólnym celu obejmującym popełnienie zbrodni; (iii) osoba w jakikolwiek sposób przyczyniła się do dokonania lub usiłowania zbrodni; (iv) przyczynienie się tej osoby było zamierzone; (v) przyczynienie się zostało podjęte w celu ułatwienia działalności przestępnej lub przestępnego celu grupy albo zostało podjęte ze świadomością zamiaru popełnienia zbrodni przez grupę¹⁸. Odnosząc się szerzej do trzeciej z wymienionych przesłanek, należy zauważyć, że nie każde przyczynienie się podlega pod art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego, a jedynie takie, co do którego wykazano *nexus* z popełnioną zbrodnią. Jak już wskazano we wprowadzeniu niniejszej pracy, element *mens rea* z kolei obejmuje wyłącznie zamierzone przyczynienie się współdziałającego, podjęte: ze świadomością zamiaru popełnienia zbrodni przez tę grupę albo w celu ułatwienia działalności przestępczej lub przestępczego celu grupy. Co ważne dla końcowych rozważań, odpowiedzialność karna na podstawie omawianej normy jest ściśle uzależniona od wykazania istnienia grupy osób działających we wspólnym celu, przy czym cel ten powinien obejmować popełnienie zbrodni podlegającej jurysdykcji Trybunału.

Niejasne wydaje się, czy na pewno można bezrefleksyjnie stwierdzić, że za zachowanie objęte dyspozycją normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego należy wymierzyć taką samą karę, jak za zachowanie sprawców głównych. W gruncie rzeczy, jeśli *expressis verbis* z żadnej normy prawnej nie wynika, że osoba odpowiadająca na gruncie form niesprawczych powinna zostać skazana w taki sam sposób, jak sprawca główny, konsekwencje skazania mogą się różnić, nawet w zależności od tego, czy większość składu orzekającego reprezentuje tradycję kontynentalną, czy też anglosaską¹⁹. Z ostrożnością rzecz można, że w systemach kontynentalnych istnieje tendencja do uznawania stosunkowo mniejszego stopnia bezprawia pomocnika, co najczęściej znajduje odzwierciedlenie w możliwości zastosowania względem niego nadzwyczajnego złagodzenia kary²⁰.

¹⁸ M. Królikowski: *Odpowiedzialność...*, s. 277; A. Nieprzecka: *Participation...*, s. 369 i nast.

¹⁹ O różnicach w tym zakresie: K. Hamdorf: *The concept of a joint criminal enterprise and domestic modes of liability for parties to a crime. A comparison of German and English law*. "Journal of International Criminal Justice" 2007, vol. 5, issue 1, s. 208–226. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql084> – tu zwłaszcza s. 218; H. Olásolo: *The criminal responsibility of senior political and military leaders as principals to international crimes*. Hart Publishing, Oxford 2009, s. 17.

²⁰ M. Królikowski, R. Zawłocki: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*. C.H.Beck, Warszawa 2021, s. 414 i nast.

Co ważne, niniejsze rozważania koncentrują się wyłącznie na normie wyrażonej w przepisie art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego. W przypadku innych form popełniania zbrodni przewidzianych w tym Statucie sugerowanie się orzecznictwem trybunałów *ad hoc* byłoby raczej niewłaściwe, chyba że udowodniony zostałby związek pomiędzy analizowaną formą a dorobkiem orzecznictwa trybunałów. Sposób zawężenia pola badawczego do niesprawczej formy współdziałania przestępnego (zamierzonego przyczynienia się) może budzić zastrzeżenia, że rozważania poczynione w niniejszym artykule nie mają nowatorskiego charakteru, gdyż oczywiste jest, że Międzynarodowy Trybunał Karny odwołuje się do orzecznictwa trybunałów *ad hoc* przy interpretacji specyficznej siatki pojęciowej normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego. Odnosząc się od razu do takich zastrzeżeń, należy wskazać, że w niniejszej pracy proponuję, aby orzecznictwo trybunałów *ad hoc* było nie tylko środkiem pomocniczym w interpretacji wspólnego celu przestępnego, lecz także źródłem wskazówek przy orzekaniu o karze.

Na gruncie obowiązujących ram prawnych Trybunał przy rozstrzyganiu o karze odwołuje się w podstawowym zakresie do katalogu kar ujętych w art. 77 Statutu Rzymskiego, mając na uwadze również treść jego art. 78. Ponadto, należy zauważyć, że wymierzenie kary powinno być ściśle powiązane z okolicznościami łagodzącymi i obciążającymi, co oznacza, że normy wyinterpretowane z wcześniej wskazanych przepisów powinny być stosowane w związku z art. 145 Reguł Procesowych i Dowodowych. U podstaw przedmiotowej pracy leży natomiast założenie, że w przypadku zamierzonego przyczynienia się (podjętego w celu ułatwienia działalności przestępnej, przestępnego celu grupy lub podjętego ze świadomością zamiaru popełnienia zbrodni przez grupę) kara może ulec zaostreniu w razie ziszczenia się, *inter alia*, dwóch okoliczności dotyczących członków grupy działającej we wspólnym celu. Innymi słowy, argumentuję, że rozstrzygnięcie o karze współmiernej do zachowania mieszczącego się w dyspozycji normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego powinno odbywać się przy uwzględnieniu orzecznictwa trybunałów *ad hoc*.

Wdrożenie wskazanego mechanizmu ustalania wymiaru kary wymagałoby jednak dokonania zmian w obowiązujących Regułach Procesowych i Dowodowych. Stanowią one bowiem źródło norm mających na celu wsparcie postanowień statutowych, harmonizację niespójności i wypełnienie luk proceduralnych w Statucie²¹. Wprawdzie sformułowanie: „inne okoliczności, które, choć nie zostały wymienione powyżej, mają podobny charakter do wymienionych”, w art. 145 ust. 2 lit. b pkt (vi) Reguł

²¹ B. Broomhall: *Article 51. Rules of procedure and evidence*. In: *Rome Statute...*, s. 1332–1351, tu zwłaszcza: 1335.

Procesowych i Dowodowych pozostawia sędziom pewną uznaniowość w zakresie rozważenia powiązanych elementów, to jednak w strukturze przepisu nie pojawia się sformułowanie: „takie jak...”²². Chociaż taka redakcja przepisu nie stanowi warunku *sine qua non*, przemawia za jego zmianą konieczność doprecyzowania obowiązujących reguł. Podkreślić należy, że celem niniejszych rozważań nie jest zidentyfikowanie kompleksowego zestawu wszystkich możliwych okoliczności, które Trybunał powinien rozważyć przy wymierzaniu kary za zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu. Poczynione ustalenia należy postrzegać raczej jako pewne wytyczne dla orzekania o karze za konkretną formę współdziałania przestępnego.

4. Charakter i stopień zorganizowania grupy osób działających we wspólnym celu

Proponowana okoliczność, tj. charakter i stopień zorganizowania grupy osób działających we wspólnym celu, nie należy do elementów koniecznych do wykazania istnienia konstrukcji związku przestępnego. Wręcz przeciwnie, w orzecznictwie trybunałów *ad hoc* ugruntowało się stanowisko, że grupa nie musi być sformalizowana jako organ wojskowy, polityczny lub administracyjny, aby mogła zostać uznana za związek przestępny²³. Ponadto, jak wcześniej wskazywano, nie charakter i stopień zorganizowania grupy osób działających we wspólnym celu są jedną z podstaw odpowiedzialności karnej z art. 25 ust. 3 lit. d), a fakt, że osoby, które popełniły zbrodnię, były częścią grupy działającej we wspólnym celu. Tym samym nie zachodzi tutaj przeszkoda, by tę okoliczność uznać za taką,

²² D. Radisavljevic: *Article 78: determination of the sentence*. In: *Commentary on the law of the International Criminal Court*. Ed. M. Klamberg. Torkel Opsahl Academic EPublisher, Brussels 2017, s. 593–600.

²³ Zob. m.in.: wyrok MTKJ z dnia 15 lipca 1999 r. w sprawie Prokurator przeciwko Duško Tadić, Appeals Judgment..., pkt 227; wyrok MTKJ z dnia 1 września 2004 r. w sprawie Prokurator przeciwko Radoslav Brđanin, Judgment. IT-99-36-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2004/en/91856> [dostęp: 04.02.2025], pkt 261; wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy [dalej: MTKR] z dnia 13 grudnia 2004 r. w sprawie Prokurator przeciwko Elizaphan and Gerard Ntakirutimana, Judgment. ICTR-96-10-A, ICTR-96-17-A. <https://www.legal-tools.org/doc/af07be/pdf> [dostęp: 04.02.2025], pkt 466; wyrok MTKR z dnia 13 grudnia 2005 r. w sprawie Prokurator przeciwko Aloys Simba, Judgment and Sentence. ICTR-01-76-T. <https://www.refworld.org/cases,ICTR,48abd57a0.html> [dostęp: 04.02.2025], pkt 387; wyrok MTKR z dnia 11 września 2006 r. w sprawie Prokurator przeciwko Jean Mpambara, Judgment. ICTR-01-65-T. <https://www.refworld.org/cases,ICTR,48abd54f10.html> [dostęp: 04.02.2025], pkt 13; wyrok MTKR z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie Prokurator przeciwko Zigiranyirazo, Judgment. ICTR-01-73-T. <https://www.refworld.org/cases,ICTR,494b672a2.html> [dostęp: 04.02.2025], pkt 383.

której ziszczenie się może zaostrzyć wymiar kary wobec współdziałającego²⁴.

Nie można bowiem tracić z pola widzenia faktu, że o ile struktura administracyjna, militarna czy polityczna grupy może nie wydawać się warunkiem koniecznym dla zaistnienia podstaw odpowiedzialności karnej, o tyle zinstytucjonalizowane więzi pomiędzy poszczególnymi członkami grupy mogą potwierdzać tezę o istnieniu wspólnego celu, przedsięwzięcia lub zamiaru. Nie ulega wątpliwości, że wszystkie grupy przestępcze w trzech wskazanych dalej orzeczeniach Międzynarodowego Trybunału Karnego charakteryzują się pewnym stopniem zorganizowania. Wychodzę raczej z założenia, że im bardziej sformalizowane są powiązania między członkami grupy, tym bardziej można wnioskować o „systemowej kryminalności”, co, w konsekwencji, powinno znaleźć odzwierciedlenie także w karze wymierzonej współdziałającym²⁵.

Po pierwsze, gwoli przykładu wskazać można sprawę przeciwko Germainowi Katandze, skazanemu m.in. za zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez Front Nacjonalistów i Integracjonistów (FNI) oraz Siły Oporu Patriotycznego w Ituri (FRPI). Przybliżając stan faktyczny sprawy, należy wskazać, że w lutym 2003 r. dwie zorganizowane grupy zbrojne przeprowadziły atak na wioskę Bogoro, leżącą na północnym wschodzie Demokratycznej Republiki Konga. Trybunał podniósł, że skazany Germain Katanga przyczynił się – poprzez swoją pozycję w wiosce Aveba, jedynym miejscu z lotniskiem, które mogło pomieścić samoloty transportujące broń – do wyposażenia milicji oraz umożliwienia jej działania w zorganizowany i skuteczny sposób²⁶. Trybunał trafnie zwrócił uwagę na charakter i stopień zorganizowania grupy, stwierdzając, że jednostki składowe milicji Ngiti (Siły Oporu Patriotycznego w Ituri) były rozproszone w kilku obozach podlegających różnym dowódcom, posiadały różne środki komunikacji, a ponadto umożliwiono im dostęp do broni i amunicji. Innymi słowy, oznacza to, że była to grupa przestępcza o wysokim stopniu zorganizowania, o czym świadczą jej struktura, sposób działania i udział w operacjach wojskowych²⁷.

²⁴ Por. wyrok MTKJ z dnia 27 stycznia 2014 r. w sprawie Prokurator przeciwko Vlastimir Dordević, Judgment. IT-05-87/1-A. <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf> [dostęp: 04.02.2025], pkt 936–937.

²⁵ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska: *Międzynarodowe...*, s. 111.

²⁶ Wyrok MTK z dnia 7 marca 2014 r. w sprawie Prokurator przeciwko Germain Katanga, Judgment pursuant to article 74 of the Statute. ICC-01/04-01/07. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2015_04025.PDF [dostęp: 04.02.2025], pkt 1680.

²⁷ Ibidem, pkt 1209–1211.

Po drugie, odnotować należy sprawę przeciwko Callixte Mbarushimanie, w której Izba Przygotowawcza nie potwierdziła zarzutów, tym niemniej po raz pierwszy przeprowadziła dogłębną wykładnię przepisu art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu. W 2009 r. w Demokratycznej Republice Konga toczył się bowiem konflikt pomiędzy siłami rządowymi a zorganizowaną grupą zbrojną FDLR (Demokratyczne Siły Wyzwolenia Rwandy). Główny zarzut przeciwko Callixte Mbarushimanie sprowadzał się do tego, że pełnił on w tym okresie funkcję sekretarza wydającego komunikaty prasowe i kierującego kampaniami medialnymi w imieniu grupy FDLR. Co najistotniejsze, jak można wywnioskować z treści akt sprawy, Trybunał wskazał, że grupa FDLR we wszystkich okresach objętych analizą charakteryzowała się hierarchiczną strukturą i wysokim poziomem organizacji wewnętrznej, co oznaczało, że działała z „dobrze zdefiniowanym procesem decyzyjnym”²⁸.

Podobną konkluzję należy wysnuć wobec grup Ansar ad-Din oraz Al-Ka’ida Islamskiego Maghrebu (AQIM), kontrolujących miasto Timbuktu w północnej części Mali. W sprawie przeciwko Al Hassanowi Trybunał trafnie podniósł, że grupy Ansar ad-Din oraz Al-Ka’ida należały do zorganizowanych grup przestępczych, ponieważ skupiały dużą liczbę bojowników wyposażonych w broń ciężką, a ponadto posiadały strukturę dowodzenia, która wymagała od członków grupy bezwzględnego posłuszeństwa i lojalności²⁹. Zachowanie Al Hassana zaś, polegające na wspieraniu działań przestępnych – poprzez wykorzystanie piastowanego stanowiska kierowniczego w Policji Islamskiej – zostało uznane za zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu w rozumieniu przepisu art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego.

Powyższe wskazuje, że niewątpliwie fakt powiązania współdziałającego z grupami o szczególnie wysokim stopniu zorganizowania stanowi okoliczność obciążającą, którą Trybunał winien brać pod uwagę również na etapie wymierzania kary współmiernej do zamierzonego przyczynienia się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu. Wysoki stopień zorganizowania grupy implikuje, że prowadzona działalność przestępna polega na popełnianiu przestępstw na dużą skalę, co przekłada się jednocześnie na konieczność surowszego penalizowania w takim przypadku czynów popełnionych przez współdziałającego. Należy

²⁸ Postanowienie MTK z dnia 11 października 2010 r. w sprawie Prokurator przeciwko Callixte Mbarushimana, Decision on the Prosecutor’s Application for a Warrant of Arrest. ICC-01/10-1. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2010_06674.PDF [dostęp: 04.02.2025], pkt 18.

²⁹ Wyrok MTK z dnia 26 czerwca 2024 r. w sprawie Prokurator przeciwko Al-Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmoud, Trial Judgment. ICC-01/12-01/18. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd1808b650c.pdf> [dostęp: 04.02.2025], pkt 1259, 1261.

zatem przyjąć, że w sytuacji, gdy zachowanie mieści się w granicach normy wyrażonej w art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego, możliwe jest nałożenie kary surowszej pod warunkiem wykazania istnienia sformalizowanych powiązań między poszczególnymi członkami grupy. Pozostaje to także w zgodzie z elementem *mens rea* formy niesprawczej. Jeśli dana osoba działała na rzecz działalności przestępnej lub takiegoż celu grupy albo miała świadomość zamiaru popełnienia przestępstwa przez grupę, musiała również wiedzieć, że była to prężnie działająca grupa o wysokim stopniu zorganizowania; takie okoliczności uzasadniają zatem nałożenie surowszej kary.

5. Moment powstania wspólnego planu, przedsięwzięcia lub zamiaru popełnienia czynu w grupie osób działających we wspólnym celu

Zgodnie z ugruntowanym orzecnictwem trybunałów *ad hoc* zastosowanie konstrukcji związku przestępnego wymaga jedynie udowodnienia, że istnieje porozumienie między co najmniej dwiema osobami w przedmiocie popełnienia przestępstwa. Co do zasady wspólny plan lub zamiar nie musi być uzgodniony z wyprzedzeniem – może on zmaterializować się spontanicznie i wynikać z faktu, że wiele osób działa w porozumieniu³⁰.

Nie ulega wątpliwości, że we wszystkich trzech sprawach, których dotyczyły omówione dalej orzeczenia, miały miejsce działania przygotowawcze, a plan został starannie opracowany w toku rozmów prowadzonych z członkami grupy. Stwierdzam raczej, że im wcześniejsze powstanie i sformalizowanie wspólnego planu, przedsięwzięcia lub zamiaru popełnienia czynu, tym bardziej można wnioskować o „kolektywnym czynieniu zła”, co, w konsekwencji, powinno również znaleźć odzwierciedlenie w karze wymierzanej współdziałającym³¹.

³⁰ Zob. wyrok MTKJ z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie Prokurator przeciwko Mitar Vasiljevic, Judgment. IT-98-32-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2002/en/33337> [dostęp: 04.02.2025], pkt 66; wyrok MTKJ z dnia 17 października 2003 r. w sprawie Prokurator przeciwko Blagoje Simić, Judgment. IT-95-9-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2003/en/40195> [dostęp: 04.02.2025], pkt 158; wyrok MTKJ z dnia 1 września 2004 r. w sprawie Prokurator przeciwko Radoslav Brđanin..., pkt 262, 352; wyrok MTKJ z dnia 21 lipca 2000 r. w sprawie Prokurator przeciwko Anto Furundžija, Judgment. IT-95-17/1-A. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2000/en/91844> [dostęp: 04.02.2025], pkt 119. Ponadto, zob. orzeczenia cytowane na początku części czwartej, odnoszące się zarówno do braku konieczności wykazania ustalonej hierarchii w ramach grupy, jak i braku wymogu wykazania, że wspólny plan lub zamiar został uzgodniony z wyprzedzeniem.

³¹ Zob. P. Hofmański, H. Kuczyńska: *Międzynarodowe...*, s. 111.

Po pierwsze, przechodząc do orzecznictwa Międzynarodowego Trybunału Karnego, należy zauważyć, że okres poprzedzający realizację planu został wyraźnie zaakcentowany w sprawie przeciwko Germainowi Katandze, w której Trybunał stwierdził, że działania przygotowawcze oskarżonego w wiosce Aveba miały szczególne znaczenie przy rozważaniu, czy oskarżony przyczynił się do zbrodni popełnionej w wiosce Bogoro. Plan ataku na ten obszar został przygotowany z dużym wyprzedzeniem – w przeciwnym razie jego realizacja nie byłaby możliwa ze względu na konieczność uprzedniego zaopatrzenia oddziałów żołnierzy. Trybunał ponadto odniósł się do zeznań świadków, którzy mówili o licznych rozmowach poprzedzających zbrodnię, dotyczących faktu, że wioska Bogoro miała zostać zaatakowana³².

Po drugie, w sprawie przeciwko Callixte Mbarushimanie Trybunał uznał, że istnieją uzasadnione podstawy do stwierdzenia, że wspólny plan ukształtował się w podobnym czasie, w którym podjęto pierwsze działania grupy, tj. w połowie stycznia 2009 r.³³. Argumenty oskarżenia opierały się m.in. na przechwyconej rozmowie telefonicznej, z której wynikało, że jeden z członków grupy przestępczej podkreślał konieczność uzyskania zgody na planowane operacje podczas spotkania Komitetu Sterującego³⁴. Niewątpliwie plan ten został opracowany już w poprzednich dniach, natomiast zebranie w styczniu 2009 r. miało na celu zaledwie jego formalne przypieczętowanie. Pozwala to na wysnucie wniosku, że choć istnienie wspólnego planu przed realizacją znamion czynu zabronionego nie jest elementem koniecznym do wykazania zaistnienia podstaw odpowiedzialności karnej, to nie sposób nie zauważyć, że taka okoliczność niejako obciąża osobę przyczyniającą się do popełnienia przestępstwa. Nie jest to czynnik całkowicie irrelevantny, a wskazuje na to chociażby dwukrotne posługiwanie się przez Prokuratora Trybunału określeniem „starannie zaplanowany atak z wyprzedzeniem”³⁵.

Po trzecie, charakter grup przestępczych w połączeniu z sytuacją polityczną w latach 2012–2013 w północnym Mali nie pozwala na wysnucie innego wniosku niż taki, że wspólny plan, przedsięwzięcie lub zamiar struktur przestępnych zaistniały przed realizacją znamion czynów

³² Wyrok MTK z dnia 7 marca 2014 r. w sprawie Prokurator przeciwko Germain Katanga..., pkt 639.

³³ Postanowienie MTK z dnia 11 października 2010 r. w sprawie Prokurator przeciwko Callixte Mbarushimana..., pkt 32.

³⁴ Wniosek Prokuratora MTK o wydanie nakazu aresztowania z dnia 20 sierpnia 2010 r. w sprawie Prokurator przeciwko Callixte Mbarushimana, Prosecution's Application under Article 58. ICC-01/04-01/10-11. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2011_01367.PDF [dostęp: 04.02.2025], pkt 68.

³⁵ Ibidem, pkt 108, 114.

zabronionych. W istocie, frakcje powstały na długo przed rozpoczęciem konfliktu; sam fakt, że organizacje Ansar ad-Din i Al-Ka'ida Islamskiego Maghrebu (AQIM) uzgodniły w styczniu 2012 r. plan przejścia kontroli nad terytorium północnego Mali w kwietniu tego samego roku, przemawia za tym, że wczesne rozmowy przygotowawcze faktycznie miały miejsce.

Zasadny wydaje się postulat, że inaczej należy oceniać zachowanie współdziałającego, przyczyniającego się do popełnienia przestępstwa przez grupę osób, które starannie zaplanowały dokonanie ataku na dużą skalę, a inaczej zachowanie współdziałającego, przyczyniającego się do popełnienia przestępstwa przez grupę osób, których plan trudno uznać za starannie przygotowany jeszcze przed realizacją znamion czynu zabronionego. W pierwszej sytuacji mowa przecież o wykalkulowanym działaniu struktury przestępnej, której działania mogą być wyjątkowo brzemienne w skutki. Należy podkreślić, że grupy, których plan został opracowany przed popełnieniem przestępstw, charakteryzują się tym, że ich działalność wyrasta z fundamentów długo tłącej się nienawiści, bigoterii oraz podziałów etnicznych i religijnych³⁶. Innymi słowy, relatywnie wczesny moment, w którym doszło do powstania wspólnego planu, przedsięwzięcia lub zamiaru popełnienia czynu, potwierdza istnienie określonej formy polityki w grupie osób działających we wspólnym celu³⁷. Uzupełniając ten wniosek o *mens rea* omawianego na gruncie niniejszej pracy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu, uzasadnione wydaje się postulowanie za zaostrzeniem kary wobec współdziałającego mającego świadomość zamiaru popełnienia przestępstwa przez grupę o wspólnym celu, przy założeniu, że zamiar ten powstał znacznie wcześniej, niż zrealizowane zostały znamiona czynu zabronionego.

6. Uwagi końcowe

Przedstawione rozważania pozwalają mi wysnuć tezę, że o ile słuszne jest zawarcie w art. 145 ust. 1 lit. c) Reguł Procesowych i Dowodowych reguły, zgodnie z którą wymiar kary powinien uwzględniać stopień udziału skazanego w popełnionym przestępstwie, o tyle wydaje się to niewystarczające. Zdaje się, że odpowiednim rozwiązaniem byłoby wdrożenie tzw. po-

³⁶ The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Genocide: "Never Again" has become "Time and Again". United Nations Human Rights Council. 18.09.2018. <https://www.ohchr.org/en/stories/2018/09/genocide-never-again-has-become-time-and-again> [dostęp: 31.08.2024].

³⁷ Por. wyrok MTKJ z dnia 7 maja 1997 r. w sprawie Prokurator przeciwko Duško Tadić, Opinion and Judgment. IT-94-1-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/40193> [dostęp: 04.02.2025], pkt 653.

stępowania dwuetapowego. Należy bowiem zgodzić się ze stanowiskiem Hansa Vesta, że ustalenie wymiaru kary wymaga uwzględnienia przede wszystkim formy współdziałania przestępnego, zaś dopiero w dalszej kolejności stopnia udziału w przestępstwie³⁸.

Uzupełniając zaprezentowany komentarz o poczynioną przeze mnie analizę, zasadne wydaje się przyjęcie, iż pierwszy etap przy orzekaniu kary za zamierzone przyczynienie się do popełnienia zbrodni przez grupę osób powinien polegać na uwzględnieniu, że zachowanie skazanego mieści się w dyspozycji normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego. W swoich początkowych rozważaniach podkreśliłam, że odpowiedzialność karna na podstawie omawianej normy jest ściśle uzależniona od wykazania istnienia grupy osób działających we wspólnym celu. Tak więc, w pierwszym etapie, przy orzekaniu o wymiarze kary, stwierdzenie, że zachowanie skazanego mieści się w dyspozycji normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego, jest równoznaczne z uwzględnieniem, że grupa osób, która popełniła zbrodnię, stanowi grupę przestępczą o wspólnym celu.

W drugim etapie z kolei Trybunał powinien zaś ocenić stopień udziału skazanego w przestępstwie, a także ustalić inne istotne okoliczności dotyczące samego skazanego i grupy przestępczej. W przypadku ostatnich ze wskazanych ważny będzie charakter i stopień zorganizowania grupy, jak również moment, w którym w grupie osób działających we wspólnym celu powstał wspólny plan, przedsięwzięcie lub zamiar popełnienia czynu. Nawiązując do postulatów w niniejszej pracy, na tym etapie środek pomocniczy może stanowić, w wyznaczonym zakresie, dorobek orzeczniczy trybunałów *ad hoc*.

Przychyłam się do stanowiska, że wymierzając karę za niesprawczą postać zamierzonego przyczynienia się do popełnienia zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu, Trybunał nie powinien ograniczać się do wykładni podstawowych przepisów odnoszących się do wymiaru kary za zbrodnie międzynarodowe. W istocie, rozstrzyganie o karze współmiernej do zachowania mieszczącego się w dyspozycji normy art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego powinno odbywać się przy uwzględnieniu orzecznictwa trybunałów *ad hoc*. Jak argumentowałam w poprzednich akapitach, orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Karnego już do niego nawiązuje w sprawach, w których opisywane są charakter i stopień zorganizowania grup przestępczych, a także w odniesieniu do okresu, w którym ukształtował się wspólny plan obejmujący popełnienie zbrodni. Proponowane rozwiązanie, polegające na zmianie uregulowania art. 145

³⁸ H. Vest: *Problems of participation – unitarian, differentiated approach, or something else?* “Journal of International Criminal Justice” 2014, vol. 12, issue 2, s. 295–309, tu zwłaszcza: 307 i nast. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqu021>.

ust. 2 lit. b pkt (vi) Reguł Procesowych i Dowodowych tak, aby *expressis verbis* przewidywało możliwość odwołania się do dorobku orzeczniczego trybunałów *ad hoc* w zakresie, w jakim konieczne jest wymierzenie kary za niesprawczą postać przyczynienia się, pozwoli pozbyć się domysłów, że najniższa ranga i umiejscowienie art. 25 ust. 3 lit. d) Statutu Rzymskiego warunkują konieczność wymierzenia kary w jej najniższych granicach.

Stanowisko to nie jest szczególnie kontrowersyjne, biorąc pod uwagę, że za potrzebą nowelizacji Statutu Rzymskiego opowiadał się również Jens D. Ohlin, sygnalizując konieczność rozwiązania niejasności pojęciowych związanych z konstrukcją związku przestępnego³⁹. Skoro waga problemu i potrzeba rozwiązania niejasności definicyjnych przemawiają za zmianą przepisów Statutu Rzymskiego, to tym bardziej uzasadnione wydaje się postulowanie za nowelizacją art. 145 Reguł Procesowych i Dowodowych. Procedura wprowadzania zmian do Reguł Procesowych i Dowodowych nie jest tak zawiła, jak procedura nowelizacji Statutu Rzymskiego. W istocie, od samego początku wskazywano, że Reguły będą wymagały ustawicznych zmian w celu dostosowania procedur do nieprzewidzianych okoliczności⁴⁰.

Nie jest przesadą stwierdzenie, że precedens norymberski powinien służyć jako przestroga przed zbyt późnym rozpoczynaniem prac nad redakcją przepisów dotyczących odpowiedzialności karnej za sprawstwo zbrodni międzynarodowych. Chociaż warunki, w których Trybunał sprawuje swoją jurysdykcję, są nieco inne, nadal pojawiają się rozbieżności na tle określenia kary współmiernej w stosunku do zbrodni. Wprowadzenie zmian w obowiązujących regulacjach nie jest więc nieprzemyślanym postulatem, a raczej wyrazem dążenia do pełnej realizacji zasad *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*, akcentujących znaczenie prawa pisanego i niearbitralności sądów⁴¹. Koresponduje to zresztą z myślą towarzyszącą członkom Komisji Przygotowawczej, zgodnie z którą „zbrodnie podlegające jurysdykcji Trybunału powinny być definiowane z jasnością, precyzją i szczegółowością wymaganą dla prawa karnego”⁴². Tylko podążając za tą ideą, społeczność międzynarodowa może funkcjonować w sferze jasných

³⁹ J.D. Ohlin: *Three conceptual problems with the doctrine of joint criminal enterprise*. „Journal of International Criminal Justice” 2007, vol. 5, issue 1, s. 69–90, tu zwłaszcza: 89 i nast. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql044>.

⁴⁰ B. Broomhall: *Article 51...*, s. 1335.

⁴¹ B.J. Gellér: *Nemzetközi Büntetőjog Magyarországon. Adalékok egy vitához*. Tullius Kiadó, Budapest 2009, s. 45; P. Hofmański, H. Kuczyńska: *Międzynarodowe...*, s. 93–96.

⁴² Zob. podsumowanie prac Komisji Przygotowawczej z dnia 8 maja 1996 r. Summary of the proceedings of the Preparatory Committee. A/AC-249/1. <https://digitallibrary.un.org/record/216393?v=pdf#files> [dostęp: 04.02.2025], s. 9; zob. także propozycję Komisji Przygotowawczej z dnia 3 kwietnia 1998 r. Elements of Offences for the International Criminal Court. Proposal Submitted by the United States of America. A/AC-249/1998/DP-11. <https://www.legal-tools.org/doc/50fc48/pdf> [dostęp: 04.02.2025].

reguł, sprzyjając ochronie praw ofiar, jak i osób skazanych za zbrodnie międzynarodowe podlegające jurysdykcji Trybunału.

Bibliografia

Literatura

- Allen M.: *Criminal law*. Oxford University Press, Oxford 2017.
- Ambos K.: *Article 25: Individual criminal responsibility*. In: *Rome Statute of the International Criminal Court. A commentary*. Eds. O. Triffterer, K. Ambos. C.H.Beck, München 2016, s. 979–1029.
- Broomhall B.: *Article 51. Rules of procedure and evidence*. In: *Rome Statute of the International Criminal Court. A commentary*. Eds. O. Triffterer, K. Ambos. C.H.Beck, München 2016, s. 1332–1351.
- Gellér B.J.: *Nemzetközi Büntetőjog Magyarországon. Adalékok egy vitához*. Tullius Kiadó, Budapest 2009.
- Hamdorf K.: *The concept of a joint criminal enterprise and domestic modes of liability for parties to a crime. A comparison of German and English law*. “Journal of International Criminal Justice” 2007, vol. 5, issue 1, s. 208–226. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql084>.
- Hayek F.A. von: *Prawo, legislacja i wolność. Nowe sformułowanie liberalnych zasad sprawiedliwości i ekonomii politycznej*. Tłum. G. Łuczkievicz. Aletheia, Warszawa 2020.
- Hofmański P., Kuczyńska H.: *Międzynarodowe prawo karne*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2020.
- Kardas P.: *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie*. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2001.
- Królikowski M.: *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.
- Królikowski M., Zawłocki R.: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*. C.H.Beck, Warszawa 2021.
- Królikowski M., Zawłocki R.: *Prawo karne*. C.H.Beck, Warszawa 2016.
- Nieprzecka A.: *Participation in crime falling within the subject-matter jurisdiction of the International Criminal Court*. T.M.C Asser Press, Warszawa 2024.
- Ohlin J.D.: *Three conceptual problems with the doctrine of joint criminal enterprise*. “Journal of International Criminal Justice” 2007, vol. 5, issue 1, s. 69–90. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql044>.
- Olásolo H.: *The criminal responsibility of senior political and military leaders as principals to international crimes*. Hart Publishing, Oxford 2009.
- Radisavljevic D.: *Article 78: determination of the sentence*. In: *Commentary on the law of the International Criminal Court*. Ed. M. Klamberg. Torkel Opsahl Academic EPublisher, Brussels 2017, s. 593–600.
- Schabas W.A., El Zeidy M.M.: *Article 17. Issues of admissibility*. In: *Rome Statute of the International Criminal Court. A commentary*. Eds. O. Triffterer, K. Ambos. C.H.Beck, München 2016, s. 781–831.

Vest H.: *Problems of participation – unitarian, differentiated approach, or something else?* “Journal of International Criminal Justice” 2014, vol. 12, issue 2, s. 295–309. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqu021>.

Zieliński M.: *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.

Akty prawne

Statut Rzymski z dnia 17 lipca 1998 r. Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708 z późn. zm.

Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. Dz.U. 2005, nr 18, poz. 158 z późn. zm.

Reguły Procesowe i Dowodowe Zgromadzenia Państw-Stron Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego z 3–10 września 2002 r. ICC-ASP/1/3. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf> [dostęp: 04.02.2025].

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2024, poz. 17 z późn. zm.

Orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Karnego

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 7 marca 2014 r. w sprawie Prokurator przeciwko Germain Katanga, Judgment pursuant to article 74 of the Statute. ICC-01/04-01/07. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2015_04025.PDF [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 26 czerwca 2024 r. w sprawie Prokurator przeciwko Al-Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmoud, Trial Judgment. ICC-01/12-01/18. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd1808b650c.pdf> [dostęp: 04.02.2025].

Postanowienie Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 11 października 2010 r. w sprawie Prokurator przeciwko Callixte Mbarushimana, Decision on the Prosecutor’s Application for a Warrant of Arrest. ICC-01/10-1. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2010_06674.PDF [dostęp: 04.02.2025].

Wniosek Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego o wydanie nakazu aresztowania z dnia 20 sierpnia 2010 r. w sprawie Prokurator przeciwko Callixte Mbarushimana, Prosecution’s Application under Article 58. ICC-01/04-01/10-11. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2011_01367.PDF [dostęp: 04.02.2025].

Orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 7 maja 1997 r. w sprawie Prokurator przeciwko Duško Tadić, Opinion and Judgment. IT-94-1-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/40193> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 15 lipca 1999 r. w sprawie Prokurator przeciwko Duško Tadić, Appeals Judgment. IT-94-

-1-A. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1999/en/40180> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 21 lipca 2000 r. w sprawie Prokurator przeciwko Anto Furundžija, Judgment. IT-95-17/1-A. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2000/en/91844> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie Prokurator przeciwko Mitar Vasiljevic, Judgment. IT-98-32-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2002/en/33337> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 17 października 2003 r. w sprawie Prokurator przeciwko Blagoje Simić, Judgment. IT-95-9-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2003/en/40195> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 1 września 2004 r. w sprawie Prokurator przeciwko Radoslav Brđanin, Judgment. IT-99-36-T. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2004/en/91856> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 27 stycznia 2014 r. w sprawie Prokurator przeciwko Vlastimir Dordević, Judgment. IT-05-87/1-A. <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf> [dostęp: 04.02.2025].

Orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 13 grudnia 2004 r. w sprawie Prokurator przeciwko Elizaphan and Gerard Ntakirutimana, Judgment. ICTR-96-10-A, ICTR-96-17-A. <https://www.legal-tools.org/doc/af07be/pdf> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 13 grudnia 2005 r. w sprawie Prokurator przeciwko Aloys Simba, Judgment and Sentence. ICTR-01-76-T. <https://www.refworld.org/cases,ICTR,48abd57a0.html> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 11 września 2006 r. w sprawie Prokurator przeciwko Jean Mpambara, Judgment. ICTR-01-65-T. <https://www.refworld.org/cases,ICTR,48abd54f10.html> [dostęp: 04.02.2025].

Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie Prokurator przeciwko Zigiranyirazo, Judgment. ICTR-01-73-T. <https://www.refworld.org/cases,ICTR,494b672a2.html> [dostęp: 04.02.2025].

Inne źródła

Podsumowanie prac Komisji Przygotowawczej z dnia 8 maja 1996 r. Summary of the proceedings of the Preparatory Committee. A/AC-249/1. <https://digital.library.un.org/record/216393?v=pdf#files> [dostęp: 04.02.2025].

Propozycja Komisji Przygotowawczej z dnia 3 kwietnia 1998 r. Elements of Offences for the International Criminal Court. Proposal Submitted by the United States of America. A/AC-249/1998/DP-11. <https://www.legal-tools.org/doc/50fc48/pdf> [dostęp: 04.02.2025].

The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Genocide: “Never Again” has become “Time and Again”. United Nations Human Rights Council. 18.09.2018. <https://www.ohchr.org/en/stories/2018/09/genocide-never-again-has-become-time-and-again> [dostęp: 31.08.2024].

ALEKSANDRA POLAK-KRUSZYK
Uniwersytet Wrocławski

 <https://orcid.org/0000-0001-7005-7238>

Kobieta w izolacji penitencjarnej Refleksje na tle systemów penitencjarnych Polski i Francji

**Women in penitentiary isolation:
reflections on the penitentiary systems
of Poland and France**

Abstract: This paper analyzes the current provisions related to the imprisonment of female prisoners within the Polish and French penitentiary systems. Women's imprisonment has been a deeply emotional and contentious issue for a long time. Research indicate that the experience of prison isolation might vary for women. One of the most controversial aspects is the placement of children under three years old with their incarcerated mothers in the House of the Mother and Child. Experts also highlight that the discomfort these women experience is persistent and never fully goes away. Another – often ignored issue – is that incarceration affects basic hygiene products. This suggests the need for a tailored approach in the treatment of this group of convicts.

Keywords: female prisoners, motherhood in prison, House of the Mother and Child, Polish penitentiary system, French penitentiary system, sentenced mothers

1. Wprowadzenie

Problematyka dotycząca wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet jest obszernym i złożonym zagadnieniem. W literaturze penitencjarnej podkreśla się, że skazane kobiety napotykają znaczne trudności w procesie adaptacji do warunków zakładu karnego i odmiennie odczuwają czas odbywanej kary. Penitencjaryści zauważają nadto, że izolacja

więzienna wywołuje u kobiet ciągły niepokój¹, a dolegliwości, których doświadczają, mają charakter stały².

Na taki stan rzeczy wpływa wiele czynników. Na początku warto zaznaczyć, że badania wskazują, iż kobiety są z natury bardziej emocjonalne od mężczyzn i w większym stopniu przeżywają rozłąkę z bliskimi (w tym zwłaszcza z dziećmi pozostającymi na wolności)³. Wskazuje się, że na skutek długotrwałego oderwania od środowiska rodzinnego często odczuwają one osamotnienie i utratę poczucia bezpieczeństwa⁴. Należy mieć na względzie, że dla kobiet odbywających karę pozbawienia wolności (w tym zwłaszcza kary długoterminowe) więzi z rodziną i dziećmi są niezwykle ważne. Te relacje stanowią fundament emocjonalnego wsparcia i dają nadzieję na lepszą przyszłość⁵.

Osadzonym kobietom doskwiera również lęk przed społecznym wykluczeniem. Badania pokazują, że mają one trudności z radzeniem sobie z opinią publiczną oraz presją społeczną, która jest wywierana na sprawczyńach przestępstw w takich sytuacjach⁶. Skazane martwią się o życie na wolności, trudności ze znalezieniem pracy i przyszłość swoich dzieci⁷.

Do tego dochodzą kwestie dotyczące zaspokajania potrzeb pielęgnacyjno-higienicznych oraz trudności z tym związane. W izolacji trudniej zadbać o swój wygląd, co wpływa na obniżenie poczucia własnej wartości kobiet⁸. Wskazują one także na niedogodności związane z dostępem do podstawo-

¹ K. Sitnik: *Odmienności w wykonywaniu kary pozbawienia wolności wobec kobiet w obowiązującym ustawodawstwie polskim*. „Acta Erasmiana” 2011, T. 1, s. 293–294.

² J. Chmielewska: „*Jestem bezsilna, mogę popłakać w ukryciu*” – kobiety skazane na kary długoterminowe o dolegliwościach pobytu w więzieniu. „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13, s. 150.

³ M. Gordon: *Postępowanie ze skazanymi kobietami*. W: *Księga Jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*. Red. A. Marek. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 491–492.

⁴ E. Rekosz: *Postępowanie z kobietami skazanymi na kary długoterminowe – kilka refleksji na marginesie badań*. „Stowarzyszenie Interwencji Prawnej” 2009, nr 2, s. 9–10.

⁵ M. Badowska-Hodyr: *Więź z rodziną i jej znaczenie w procesie inkluzji społecznej z perspektywy osadzonych kobiet odbywających kary długoterminowe*. „Probacja” 2017, nr 3, s. 47–68.

⁶ B. Skafiriak: *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności*. W: *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych*. Red. B. Skafiriak. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 240–246.

⁷ A. Polak-Kruszyk: *Macierzyństwo w zakładzie karnym. Zagrożenia i szanse z punktu widzenia polityki penitencjarnej*. „Humanities & Social Sciences Reviews” 2022, vol. 10, no. 5, s. 11–12.

⁸ B. Waligóra: *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności*. W: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*. Red. B. Hołyst. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984, s. 60–61.

wych produktów higienicznych (w tym środków higieny menstruacyjnej, które są dostępne dla nich w ograniczonej ilości)⁹.

Badania pokazują też, że kobiety mają problemy z adaptacją do życia w społeczności złożonej wyłącznie z osób tej samej płci. Długotrwałe przebywanie wszystkich skazanych kobiet na małej przestrzeni, gdzie każda posiada swoje utrwalone nawyki, może prowadzić do sytuacji konfliktowych¹⁰. Różnice w charakterach i upodobaniach generują kłótnie między osadzonymi, a to z kolei skutkuje brakiem poczucia przynależności do grupy¹¹.

Kolejnym istotnym aspektem związanym z izolacją więzienną kobiet jest możliwość sprawowania opieki nad dzieckiem w warunkach zakładu karnego. To zagadnienie od lat stanowi przedmiot licznych dyskusji nie tylko w Polsce, ale również na arenie międzynarodowej. Z jednej strony kwestia ta budzi wiele wątpliwości, środowisko więzienne może bowiem wywierać negatywny wpływ na kształtującą się psychikę małego dziecka¹². Z drugiej zaś możliwość ta stanowi szansę dla matek na zapewnienie dziecku opieki i wykształcenie w sobie prawidłowych postaw macierzyńskich. Wiążę pomiędzy osadzoną kobietą a jej dzieckiem może mieć kluczowe znaczenie dla procesu resocjalizacji. Dobra relacja z dzieckiem zachęca bowiem matki do pracy nad sobą i zmiany dotychczasowego postępowania¹³.

Celem niniejszego artykułu jest analiza specyfiki wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w Polsce i we Francji, ze szczególnym uwzględnieniem ich potrzeb, warunków osadzenia oraz sytuacji skazanych matek. Zestawienie to ma za zadanie wskazanie wspólnych wyzwań oraz różnic w podejściu do resocjalizacji kobiet w obu systemach prawnych. Należy jednak zauważyć, że idealne zestawienie regulacji prawnych Polski i Francji jest trudne z uwagi na różnice w szczegółowych uregulowaniach oraz praktyce penitencjarnej.

W artykule zastosowano metodę komparatystyczną, umożliwiającą przeanalizowanie kluczowych aspektów regulacji prawnych obu systemów penitencjarnych oraz wskazanie podobieństw i różnic w traktowaniu osadzonych kobiet. W opracowaniu wykorzystano dostępne dane statystyczne,

⁹ N. Olszewska: *Prysznic dwa razy w tygodniu. Nawet jak ma okres. Paczkę podpasek daje jej więzienie, dokupić może w kantynie, są tampony: osiem za 12 zł*. Wyborcza.pl. Duży Format. 11.05.2020. <https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,25930904,prysznic-dwa-ra-zy-w-tygodniu-nawet-jak-ma-okres-paczke-podpasek.html> [dostęp: 10.07.2024].

¹⁰ J. Chmielewska: „*Jestem bezsilna, mogę popłakać w ukryciu*”..., s. 153–156.

¹¹ Ibidem.

¹² A. Matysiak-Błaszczuk, E. Włodarczyk: *Macierzyństwo za kratami*. „Pedagogika Społeczna” 2004, nr 2–4, s. 59–65.

¹³ Ibidem, s. 62–63.

przepisy prawne, literaturę przedmiotu oraz raporty organizacji zajmujących się monitorowaniem warunków w zakładach karnych.

Problematyka dotycząca wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet pozostaje złożonym zagadnieniem, które wymaga uwzględnienia zarówno aspektów prawnych, jak i społecznych. Skazane napotykają specyficzne trudności związane z adaptacją do warunków zakładów karnych, odseparowaniem od rodziny, presją społeczną czy dostępem do podstawowych produktów higienicznych, co czyni tę grupę osadzonych szczególnie wrażliwą na różnego rodzaju dysfunkcje systemu penitencjarnego.

2. Skazane kobiety w polskim systemie penitencjarnym

Na podstawie danych zawartych w Rocznej Informacji Statystycznej Centralnego Zarządu Służby Więziennej udało się ustalić, że zgodnie ze stanem na 31 grudnia 2023 r. w jednostkach penitencjarnych w Polsce przebywało łącznie 73 174 osadzonych, w tym 3536 kobiet¹⁴. Oznacza to, że kobiety stanowiły jedynie 4,83% całkowitej populacji osadzonych. Jak zatem widać, jest to niewielka grupa wśród wszystkich tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych w polskich zakładach karnych. Niemniej jednak, analizując statystyki z ostatnich 5 lat, można zauważyć, że liczba kobiet skazanych na kary pozbawienia wolności systematycznie rośnie¹⁵. Od 2019 r. obserwuje się przyrost w tej grupie osadzonych, a populacja kobiet w latach 2019–2023 zwiększyła się aż o 499 skazanych. Jak zatem widać, dane wskazują na mały, lecz rosnący udział kobiet w populacji osadzonych, co rodzi pytania o zmieniający się profil przestępczości kobiet, odmienne podejście sądów do wymierzania kar oraz skutki społeczno-kulturowe tego zjawiska.

Kobiety stanowią charakterystyczną grupę w zakładzie karnym, w stosunku do której wykonywanie kary pozbawienia wolności przebiega nieco inaczej. Po pierwsze, ustawodawca zdecydował w treści art. 87 § 1 k.k.w.¹⁶, że odbywają one karę odrębnie od mężczyzn. W polskim systemie penitencjarnym płeć stanowi jedno z kryteriów uwzględnianych przy zewnętrznej klasyfikacji skazanych (art. 82 § 2 pkt 1 k.k.w.), a następnie przy wewnętrznej, dotyczącej rozmieszczenia skazanych w celach mieszkalnych w obrębie

¹⁴ Statystyka penitencjarna roczna za rok 2023. Opublikowano na stronie internetowej: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 21.07.2024].

¹⁵ Statystyka penitencjarna roczna za lata: 2019, 2020, 2021, 2022, 2023. Opublikowano na stronie internetowej: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 21.07.2024].

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy. T.j. Dz.U. 2024, poz. 706 [dalej: k.k.w.].

jednostki (§ 7 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności)¹⁷. Należy przy tym zauważyć, że ustawodawca nie wymaga tworzenia odrębnego zakładu karnego przeznaczonego wyłącznie dla kobiet, nie został on bowiem wymieniony w art. 69 k.k.w., który wskazuje cztery rodzaje zakładów karnych. W praktyce penitencjarnej owo „oddzielenie” skazanych kobiet od mężczyzn może następować poprzez tworzenie odrębnych zakładów karnych, wydzielonych oddziałów w zakładach karnych lub po prostu cel mieszkalnych przeznaczonych wyłącznie dla kobiet¹⁸.

Po drugie, kobiety co do zasady osadza się w zakładach karnych typu półotwartego (art. 87 § 2 k.k.w.). Wyjątek stanowią skazane na najdłuższe kary pozbawienia wolności, tj. w wymiarze 25 lat lub wyższym, a także na karę dożywotniego pozbawienia wolności, które w pierwszej kolejności trafiają do zakładów karnych typu zamkniętego (art. 88 § 3 pkt 2 k.k.w.). Istnieje również możliwość skierowania kobiety do zakładu innego typu, jeśli istnieją względy bezpieczeństwa lub przemawia za tym stopień jej demoralizacji (art. 87 § 2 k.k.w.). Każda z wymienionych przesłanek może samodzielnie stanowić podstawę do przeniesienia kobiety do innego typu zakładu karnego niż półotwarty. Decyzję w tej sprawie podejmuje komisja penitencjarna, która jako organ postępowania wykonawczego odpowiada za klasyfikację skazanych¹⁹.

Po trzecie, ustawodawca uwzględnia odmienne potrzeby higieniczne kobiet, które w przeciwieństwie do skazanych mężczyzn częściej korzystają z wody i ciepłej kąpieli. Zgodnie z § 27 pkt 4 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności skazana kobieta ma prawo do korzystania z ciepłej wody co najmniej raz dziennie i z ciepłej kąpieli dwa razy w tygodniu. Dla kontrastu przywołać należy pkt 3 tego paragrafu, który przewiduje, że skazany mężczyzna może korzystać z ciepłej kąpieli co najmniej raz w tygodniu (z wyjątkiem osadzonych mężczyzn zatrudnionych przy pracach brudzących oraz tych, którzy chorują). Środki higieniczne dla kobiet zapewnia administracja zakładu karnego i są to obligatoryjne świadczenia ze strony jednostki. Skazane posiadają również własne artykuły kosmetyczne, które otrzymują w paczkach od

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności. Dz.U. 2022, poz. 2847.

¹⁸ T. Przesławski, M. Rokosz: *Komentarz do art. 87. W: Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Red. W. Sych. Wyd. 2. Lex 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587923985/767973/przeslawski-tomasz-red-sych-wojciech-red-kodeks-karny-wykonawczy-komentarz-wyd-ii?cm=URELATION> [dostęp: 10.07.2024].

¹⁹ Ibidem.

rodzin, a niektóre produkty mogą też dokupić w kantynie więziennej²⁰. Krajowe przepisy nie precyzują jednak dokładnych zasad dostępu osadzonych kobiet do produktów higieny menstruacyjnej. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 2016 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych wskazuje jedynie, że kobiety przebywające w zakładach karnych otrzymują jedną sztukę pakietu higienicznego zgodnie ze zgłaszanymi przez nie potrzebami²¹. Z kolei Instrukcja nr 2/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 21 listopada 2018 r. dotycząca postępowania z osadzonymi kobietami podkreśla konieczność zapewnienia odpowiednich warunków higienicznych w jednostkach penitencjarnych dla kobiet²². W § 6 pkt 2 Instrukcji zaleca się m.in. rozszerzenie oferty kantyn o wybrane środki higieniczne. Jednakże dokument ten nie rozwiązuje problemu bezpłatnego dostępu do podpasek i innych produktów higienicznych dla kobiet, które nie mają środków finansowych i nie mogą liczyć na wsparcie z zewnątrz.

Trudności z dostępem do środków higienicznych szczególnie dotyczą podczas menstruacji te osadzone, które nie mogą pozwolić sobie na ich samodzielny zakup²³. Odnotowano przypadki, w których kobiety z powodu braku podstawowych środków higienicznych były zmuszone korzystać z prowizorycznych rozwiązań²⁴. Kwestia ta została poruszona przez Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur w raporcie z dnia 22 stycznia 2024 r., dotyczącym wizytacji Oddziału Zewnętrznego w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach²⁵, oraz raporcie z dnia 17 maja 2024 r. po wizytacji

²⁰ M. Teleszewska: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*. Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2018, s. 9.

²¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 2016 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych. Dz.U. 2024, poz. 1406.

²² Instrukcja nr 2/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 listopada 2018 r. w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami. https://ape.aws.edu.pl/pluginfile.php/196988/mod_page/content/32/instrukcja%20nr%202%20Dyrektora%20Generalnego%20S%20C5%82u%C5%BCby%20Wi%C4%99ziennej%20z%20dnia%2021%20listopada%202018%20roku.pdf [dostęp: 30.07.2024].

²³ M. Warchała: *Julia Maciocha: Znam zakłady karne, w których paczka podpasek przysługuje na sześć osadzonych*. Wysokie Obcasy. 08.08.2019. <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,163229,25068511,julia-maciocha-dla-co-trzeciej-z-nas-paczka-podpasek-to-niebagatelny.html> [dostęp: 30.07.2024].

²⁴ N. Olszewska: *Prysznic dwa razy w tygodniu...*

²⁵ Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z dnia 22 stycznia 2024 r. z wizytacji Oddziału Zewnętrznego w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach. https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2024-03/Raport_KMPT_OZ_Lubliniec_%28ZK%20Herby%292023.pdf [dostęp: 30.07.2024].

Zakładu Karnego Nr 1 w Grudziądzu²⁶. Celem tych wizytacji było zbadanie sposobu traktowania osadzonych, wzmocnienie ich ochrony przed torturami i innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem czy karaniem, a następnie przedstawienie odpowiednich rekomendacji władzom. Miało to zapewnić poprawę warunków bytowych osób pozbawionych wolności oraz zapobiegać jakimkolwiek formom nadużyć, z uwzględnieniem standardów uznawanych przez międzynarodowe organizacje.

W raportach zwrócono uwagę na niedostateczne uregulowanie na gruncie prawa polskiego kwestii związanych z dostępem osadzonych kobiet do środków higieny menstruacyjnej. Zdaniem Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur reglamentowana liczba produktów może być w praktyce niewystarczająca. Specjaliści podkreślają, że higiena intymna podczas menstruacji jest niezwykle ważna i zapobiega wielu chorobom²⁷.

Przepisy polskiego prawa karnego wykonawczego uwzględniają sytuację skazanych matek, kierując się w tej kwestii dobrem małego dziecka. Ustawodawca wprowadza szereg regulacji, umożliwiając kobietom sprawowanie stałej i bezpośredniej pieczy nad dziećmi w izolacji. Przepisem wiodącym i kształtującym standardy w omawianej materii jest art. 87 § 3 k.k.w., zgodnie z którym kobiecie ciężarnej oraz karmiącej zapewnia się opiekę specjalistyczną, obejmującą badania diagnostyczne i profilaktyczne²⁸. Od momentu osadzenia kobieta korzysta ze stałej opieki ginekologiczno-położniczej. W ramach tej opieki przeprowadza się wywiad oraz konsultacje psychologiczne. Należy mieć na względzie, że izolacja i cierpienie doświadczane przez kobiety ciężarne w zakładzie karnym mogą negatywnie wpływać na ich zdrowie oraz zdrowie dziecka. Dlatego skazanym należy zapewnić wsparcie i informacje, które pomogą im lepiej przejść przez okres ciąży i macierzyństwa²⁹. Ciężarnym kobietom oferuje się również kursy edukacji rodzicielskiej oraz, jeśli to możliwe, zbilansowaną dietę.

²⁶ Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z dnia 17 maja 2024 r. z wizytacji Zakładu Karnego Nr 1 w Grudziądzu. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2024-05/Raport%20z%20wizytacji%20ZK%20Nr%201%20Grudzi%C4%85dz.pdf> [dostęp: 30.07.2024].

²⁷ Ibidem.

²⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 lipca 2008 r. K 24/07. OTK-A 2008, nr 6, poz. 110. <https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520496505?cm=DOCUMENT> [dostęp: 10.07.2024].

²⁹ K. Sitnik: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet. W: Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne.* Red. A. Kwieciński. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 330–335.

Zgodnie z § 20 pkt 1 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania³⁰ dyrektor może wprowadzać, na wniosek lekarza lub po zasięgnięciu jego opinii, niezbędne odstępstwa od przewidzianych w regulaminie zasad, jeśli wymaga tego stan fizyczny lub psychiczny kobiet tymczasowo aresztowanych. Tymczasowo aresztowaną kobietę ciężarną przenosi się na 2 miesiące przed przewidywanym terminem porodu na szpitalny oddział ginekologiczno-położniczy w areszcie śledczym lub zakładzie karnym, po uprzednim powiadomieniu organu dysponującego o konieczności takiego przeniesienia (§ 20 pkt 2 Regulaminu organizacyjno-porządkowego tymczasowego aresztowania). Podobne zasady dotyczą skazanych prawomocnie kobiet karmiących lub będących w ciąży. Dyrektor zakładu karnego może również wprowadzać względem nich niezbędne odstępstwa od regulaminu, co musi być poparte wnioskiem lub opinią lekarza (§ 24 pkt 1 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności). Tak jak w przypadku tymczasowego aresztowania skazane kobiety w ciąży przenoszone są na 2 miesiące przed przewidywanym terminem porodu na szpitalny oddział ginekologiczno-położniczy w zakładzie karnym lub areszcie śledczym (§ 24 pkt 2 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności).

W tym kontekście warto podkreślić treść art. 87 § 4 k.k.w., który umożliwia skazanej kobiecie sprawowanie stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem do ukończenia przez nie 3. roku życia w przywieszennym domu dla matki i dziecka. Dzięki temu uregulowaniu skazane matki mogą całodobowo troszczyć się o swoje dzieci, wykonywać wszelkie czynności higieniczne, opiekuńcze oraz realizować pozostałe obowiązki macierzyńskie.

Wśród istotnych przepisów dotyczących tej grupy osadzonych należy wskazać na art. 112 § 1 k.k.w., który przyznaje prawo do dłuższego spaceru kobietom ciężarnym, karmiącym oraz tym, które odbywają karę pozbawienia wolności w przywieszennych domach dla matki i dziecka. Z kolei art. 113a § 1 k.k.w. reguluje prawo do dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych, a art. 143 § 2 k.k.w. zabrania stosowania niektórych kar dyscyplinarnych wobec tej grupy skazanych, takich jak: umieszczanie w celi izolacyjnej, pozbawienie możliwości otrzymywania paczek żywnościowych oraz ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych. Takie restrykcje mogłyby bowiem negatywnie wpłynąć na zdrowie fizyczne i psychiczne dziecka. Ustawodawca postanowił również, że wobec kobiet w widocznej ciąży nie stosuje się większości środków przy-

³⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania. Dz.U. 2022, poz. 2848.

musu bezpośredniego (art. 9 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej)³¹.

Procedurę przyjęcia do domu dla matki i dziecka reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek³². Przywieszne domy dla matki i dziecka tworzy się przy wybranych jednostkach i stanowią one odrębne obiekty. Skazane matki i ich dzieci muszą być bowiem oddzielone od oddziałów przeznaczonych dla reszty skazanych. W Polsce domy te funkcjonują przy dwóch jednostkach penitencjarnych: Zakładzie Karnym w Krzywańcu³³ oraz Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu³⁴.

Przyjęcie do domu odbywa się na podstawie pisemnego wniosku złożonego przez matkę. Wniosek ten jest kierowany do dyrektora zakładu karnego, przy którym dom został zorganizowany (§ 3 pkt 1 rozporządzenia 2003). Dyrektor następnie zawiadamia właściwy sąd opiekuńczy, który musi wyrazić zgodę (§ 3 pkt 3 rozporządzenia 2003). Jeżeli ojciec posiada pełną władzę rodzicielską, kobieta musi również uzyskać jego zgodę w przedmiotowym zakresie. W przypadku braku porozumienia między rodzicami lub niemożności uzyskania zgody ojca sprawę ponownie rozstrzyga sąd opiekuńczy (art. 97 § 2 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy)³⁵. Umieszczenie tymczasowo aresztowanej w domu wymaga także zgody organu, do którego dyspozycji ona pozostaje (§ 3 pkt 4 rozporządzenia 2003).

Należy zauważyć, że kobiety mogą przebywać w domach ze swoimi dziećmi od momentu ich urodzenia aż do ukończenia przez nie 3. roku życia. Wyjątkiem są sytuacje, gdy względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki lub za przedłużeniem bądź skróceniem tego okresu (art. 87 § 4 k.k.w. oraz § 7 rozporządzenia 2003). Co istotne, przywieszne domy dla matki i dziecka mają na celu stworzenie warunków zbliżonych

³¹ Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej. T.j. Dz.U. 2024, poz. 383 z późn. zm.

³² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek. Dz.U. 2003, nr 175, poz. 1709 [dalej: rozporządzenie 2003].

³³ *Zakład Karny w Krzywańcu. Opis jednostki*. <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-krzywancu> [dostęp: 10.08.2024].

³⁴ *Zakład Karny Nr 1 w Grudziądzu. Opis jednostki*. <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu> [dostęp: 10.08.2024].

³⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. T.j. Dz.U. 2023, poz. 2809 z późn. zm.

do domowych. Funkcjonariusze Służby Więziennej mający bezpośredni kontakt z dziećmi podczas pełnienia służby nie są umundurowani (§ 11 rozporządzenia 2003). Osadzonym matkom zapewnia się specjalnie przystosowane pomieszczenia, takie jak pokoje z łóżeczkami, pomieszczenia do pielęgnacji dzieci i przygotowywania posiłków, zgodnie z wymogami określonymi w § 10 rozporządzenia 2003. Dodatkowo, § 12 zobowiązuje dyrektora zakładu karnego do powołania specjalnego zespołu opiekuńczo-wychowawczego, który we współpracy z personelem medycznym nadzoruje prawidłowy rozwój dzieci (rozporządzenie 2003, § 12.2).

Możliwość sprawowania bezpośredniej, stałej opieki nad dzieckiem w przywięziennym domu dla matki i dziecka budzi w polskiej literaturze wiele kontrowersji. Z jednej strony wskazuje się, że przebywanie dziecka w środowisku więziennym może negatywnie wpływać na jego rozwój psychiczny i pozostawić trwałe ślady w jego pamięci³⁶. Z drugiej strony podkreśla się, że warunki bytowe, w jakich kobiety żyły przed osadzeniem, często są gorsze niż opieka zapewniana przez personel medyczny oraz psychologiczno-pedagogiczny w zakładzie karnym. Dzięki profesjonalnemu wsparciu kobieta ma również szansę nabyć i utrwalić umiejętności związane z rolą matki³⁷. Co więcej, fakt urodzenia dziecka w zakładzie karnym nie jest odnotowywany w akcie urodzenia ani w innej dokumentacji.

Jeżeli dziecko opuszcza dom przed zwolnieniem matki z zakładu karnego, administracja penitencjarna umożliwia kobiecie podjęcie starań o oddanie dziecka pod opiekę rodzinie bądź o umieszczenie go w placówce opiekuńczo-wychowawczej znajdującej się możliwie blisko jednostki, w której przebywa matka (§ 8 rozporządzenia 2003). Rozstanie z dzieckiem to niewątpliwie trudna i emocjonalnie obciążająca sytuacja. Proces oddzielania matki od dziecka powinien być przeprowadzany stopniowo, z udziałem psychologa. Ponadto, administracja penitencjarna powinna dążyć do zapewnienia jak najczęstszych kontaktów z dziećmi matkom pozostającym w zakładzie karnym, ponieważ ma to pozytywny wpływ na ich resocjalizację. Kontakty z dziećmi stanowią dla nich motywację do zmiany postępowania³⁸, a utrzymywanie tych relacji wspiera je w dalszym procesie readaptacji³⁹.

W polskiej literaturze podkreśla się pewien dylemat. Z jednej strony kluczowe jest, aby dziecko pozostało pod opieką matki, która przy wsparciu specjalistów może odpowiednio dbać o jego rozwój w pierwszych etapach

³⁶ A. Matysiak-Błaszczak, E. Włodarczyk: *Macierzyństwo za kratami...*, s. 59–60.

³⁷ N. Gniadek: *Matka i dziecko w zakładzie karnym (doniesienie z badań)*. „Studia Gdańskie” 2007, T. 28, s. 148.

³⁸ M. Ciosek: *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 147–154.

³⁹ N. Gniadek: *Matka i dziecko w zakładzie karnym...*, s. 148.

życia. Z drugiej strony matka może zmagać się z różnymi problemami i dysfunkcjami, co rodzi wątpliwość, czy będzie w stanie zbudować bezpieczną więź z dzieckiem⁴⁰.

Analizowane regulacje oraz opis stosowanych w praktyce rozwiązań warto zestawić z wynikami badań empirycznych, które pozwalają przyjrzeć się bliżej doświadczeniom samych osadzonych kobiet. W 2017 r. przeprowadziłam badania w Zakładzie Karnym w Lublińcu, obejmując nimi grupę 70 osadzonych kobiet⁴¹. Większość z nich, bo aż 79%, miała dzieci, a nawet wnuki pozostające na wolności. Aż 90% badanych przyznało, że po wyjściu na wolność chce rozpocząć nowe życie. Priorytetem dla większości z nich było podjęcie pracy zarobkowej, co motywowane było potrzebą powrotu do bliskich oraz stabilizacją sytuacji rodzinnej. Rozłąka z dziećmi pozostającymi na wolności była przez badane wskazywana jako największa uciążliwość pobytu w zakładzie karnym, natomiast aktywności umożliwiające spędzanie z nimi wolnego czasu sprawiały kobietom ogromną radość⁴². Uzyskane dane wyraźnie wskazują, że więzi z rodziną stanowią dla izolowanych kobiet nie tylko istotne źródło wsparcia emocjonalnego, ale również ważny bodziec do podjęcia starań o zmianę zachowania i poprawę sytuacji po zakończeniu odbywania kary.

3. Skazane kobiety we francuskim systemie penitencjarnym

Kobiety stanowią jedynie 4,7% całej populacji więziennej we Francji⁴³, a ich odsetek od lat waha się w granicy do 5%⁴⁴. W kraju istnieją dwa zakłady karne przeznaczone wyłącznie dla kobiet: Zakład Karny w Rennes (Centre pénitentiaire pour femmes de Rennes) oraz Zakład Karny w Wersalu (La maison d'arrêt de Versailles). Zgodnie z danymi na 1 stycznia 2024 r. w Rennes przebywały 174 kobiety⁴⁵, a w Wersalu

⁴⁰ M. Arczewska: *Więzienne matki. Pomędzy zachowaniem przywiązaniowym a transmisją międzypokoleniową*. „Prawo w Działaniu. Sprawy cywilne” 2020, nr 42, s. 33–34.

⁴¹ A. Polak: *Kobieta w zakładzie karnym: rozważania w świetle badań własnych*. W: *Współczesne problemy i perspektywy więziennictwa*. Red. A. Nawój-Śleszyński, A. Leszczyńska. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, s. 223–225.

⁴² Ibidem, s. 225–228.

⁴³ *World Prison Brief – France*. <https://www.prisonstudies.org/country/france> [dostęp: 10.07.2024].

⁴⁴ *Femmes détenues*. La section française de l'Observatoire international des prisons. 06.01.2020. <https://oip.org/decrypter/thematiques/femmes-detenu/es/> [dostęp: 11.07.2024].

⁴⁵ *Centre pénitentiaire pour femmes de Rennes*. La section française de l'Observatoire international des prisons. 06.01.2020. <https://oip.org/etablissement/centre-penitentiaire-pour-femmes-de-rennes/> [dostęp: 26.07.2024].

69 kobiet⁴⁶. Pozostałe skazane płci żeńskiej przebywają na oddziałach dla kobiet zlokalizowanych w jednostkach, w których kary odbywają również mężczyźni (pojemność oddziałów dla skazanych kobiet wynosi zazwyczaj od kilkunastu do kilkuset miejsc)⁴⁷. Zgodnie z analizą statystyczną opublikowaną przez francuskie Ministerstwo Sprawiedliwości w 2020 r. i danymi za styczeń 2019 r. oddziały dla kobiet we Francji znajdowały się aż w 79 jednostkach penitencjarnych⁴⁸. Dane dotyczące francuskiego systemu penitencjarnego wskazują zatem na dość stabilną i niewielką liczbę kobiet w populacji wszystkich osadzonych.

Podobnie jak w polskim prawie karnym wykonawczym, we Francji obowiązuje zasada, zgodnie z którą kobiety odbywają karę oddzielnie od mężczyzn. Zgodnie z art. R211-1 Kodeksu penitencjarnego (*Code pénitentiaire*) „mężczyzn i kobiety osadza się w oddzielnych zakładach karnych lub w oddzielnych częściach tego samego zakładu karnego”⁴⁹. W przypadku umieszczenia ich w tej samej jednostce penitencjarnej należy podjąć wszelkie środki, aby uniemożliwić komunikację między nimi (z wyjątkiem dodatkowych zajęć mieszanych – mowa o nich w art. L411-3 CP – podczas których kobiety i mężczyźni mogą się kontaktować). Co więcej, skazane kobiety są nadzorowane wyłącznie przez personel żeński. Funkcjonariusze płci męskiej mogą pełnić taką funkcję jedynie w określonych sytuacjach (np. personel nadzorujący zajęcia mieszane może składać się zarówno z kobiet, jak i mężczyzn). Mężczyźni pracujący w zakładzie karnym mogą wejść na oddział dla kobiet wyłącznie za zgodą dyrektora zakładu karnego (art. D211-2 CP).

Zgodnie z art. L322-9 CP kobiety pozbawione wolności mają zapewnioną opiekę zdrowotną dostosowaną do ich potrzeb niezależnie od tego, czy przebywają na oddziale kobiecym, czy w wyodrębnionym zakładzie karnym. Mają również możliwość zakupu artykułów higienicznych wewnątrz jednostki, a jeśli nie posiadają wystarczających środków, produkty te powinien zapewnić zakład karny.

⁴⁶ *Maison d'arrêt de Versailles*. La section française de l'Observatoire international des prisons. 06.01.2020. <https://oip.org/etablissement/maison-darret-de-versailles/> [dostęp: 26.07.2024].

⁴⁷ *Femmes détenues...*

⁴⁸ L. Simon, C. Touraut: *Exercer sa maternité en prison: Les cellules mère/enfant dans les établissements pénitentiaires français*. «Cahiers d'études pénitentiaires et criminologiques» 2020, n° 51, s. 2–3. https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/portail/art_pix/Cahiers_etudes_penitentiaires_et_criminologiques_n51_juin2020.pdf [dostęp: 14.07.2024].

⁴⁹ *Code pénitentiaire*. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000045476241/2024-05-14/ [dostęp: 14.07.2024] [dalej: CP]. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia cytatów obcojęzycznych są mojego autorstwa – A.P.K.

W ostatnich latach pojawiły się jednak liczne skargi kobiet na niewystarczające działania administracji penitencjarnej w tym zakresie⁵⁰. Głównym zarzutem jest nieodpowiedni charakter, niska jakość i zbyt mała liczba zestawów higienicznych⁵¹ (dostarczanych w takiej samej formie od 1985 r.). Jak pokazują ostatnie doniesienia z francuskiej prasy, skazane otwarcie przyznają, że ze względu na zbyt małą liczbę artykułów higienicznych podczas menstruacji zmuszone są używać prowizorycznych środków (tj. flaneli, skarpet czy kubeczków zrobionych z oszlifowanych butelek po wodzie)⁵². Problem ten dotyczy m.in. Zakładu Karnego w Wersalu. Brak artykułów higieny menstruacyjnej nie tylko prowadzi do poniżających sytuacji, ale także zmusza kobiety do łamania przepisów wewnętrznych. Skazane naruszają regulamin porządkowy, aby pozyskać niezbędne produkty. Co więcej, z obawy przed stygmatyzacją z powodu widocznych plam na ubraniu całkowicie rezygnują z aktywności, pozostając w czasie menstruacji w celi. Tym samym, odmawiając udziału w zajęciach, narażają się na kary dyscyplinarne⁵³. W marcu 2020 r. Observatoire International des Prisons – Section française (OIP-SF)⁵⁴ otrzymało ponad 40 zgłoszeń od skazanych, którym nie zapewniono podstawowych środków higienicznych. Kobiety te pochodziły z różnych jednostek penitencjarnych⁵⁵. W notatce z dnia 7 listopada 2020 r. Departament Administracji Penitencjarnej (La direction de l'Administration pénitentiaire)⁵⁶ ogłosił, że skazane będą otrzymywać maksymalnie dwanaście podpasiek higienicznych miesięcznie⁵⁷.

⁵⁰ S. Bosquet: *Précarité menstruelle en prison: à quand la gratuité?* La section française de l'Observatoire international des prisons. 13.03.2020. <https://oip.org/analyse/precarite-menstruelle-en-prison-a-quand-la-gratuite/> [dostęp: 14.07.2024].

⁵¹ Skazane zgłaszają, że po przyjęciu do jednostki otrzymują tzw. kobiecego zestaw przyjazdowy, który zawiera od czterech do dwudziestu podpasiek, w zależności od zakładu karnego. Jedna osadzona zgłosiła w 2020 r., że otrzymała jedynie dwie rolki papieru toaletowego i płyn do mycia naczyń. Zdarza się również, że niektóre produkty są przeterminowane i nie posiadają oryginalnej folii lub opakowania. Szerzej: J. Lemoine: *L'insécurité menstruelle dans les prisons françaises*. Grow Think Tank. 06.03.2023. <https://www.growthinktank.org/linsecurite-menstruelle-dans-les-prisons-francaises/> [dostęp: 14.07.2024].

⁵² S. Bosquet: *Précarité menstruelle en prison...*

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Observatoire International des Prisons – Section française (OIP-SF) to utworzona w 1996 r. instytucja, która monitoruje warunki panujące we francuskich więzieniach oraz broni praw i godności skazanych.

⁵⁵ S. Bosquet: *Précarité menstruelle en prison...*

⁵⁶ Departament Administracji Penitencjarnej (La direction de l'Administration pénitentiaire – DAP) jest jednym z departamentów Ministerstwa Sprawiedliwości i odpowiada za administrację więzienną (art. 1 Décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la justice, modifié par Décret n°2016-1675 du 5 décembre 2016).

⁵⁷ A. Dayan: *Femmes en prison: la double peine*. Le Point. 16.08.2023. https://www.lepoint.fr/societe/femmes-en-prison-la-double-peine-16-08-2023-2531797_23.php [dostęp: 20.07.2024].

Podobnie jak w Polsce, francuski ustawodawca daje skazanym matkom możliwość sprawowania opieki nad małymi dziećmi w warunkach zakładu karnego. Kwestie te zostały wyodrębnione w części V rozdziału VI Kodeksu penitencjarnego, który poświęcono „Postępowaniu ze szczególnymi grupami skazanych” (*Chapitre VI: Prise en charge spécifique de certaines catégories de personnes détenues*). Zgodnie z postanowieniami tej części kobiety ciężarne i skazane matki mają prawo do zapewnienia im odpowiednich warunków w jednostce penitencjarnej (art. D216-21 CP). Skazane będące w ciąży mają dostęp do badań ginekologicznych bez żadnych ograniczeń. Badania te i poród odbywają się bez obecności personelu więziennego, co ma na celu zagwarantowanie prawa do poszanowania godności osadzonych kobiet (art. L322-10 CP).

Skazane matki mogą przebywać ze swoimi dziećmi do ukończenia przez nie 18. miesiąca życia (art. D216-22 CP). Zgodnie z art. D216-23 CP granica wieku może zostać wydłużona na wniosek matki, za zgodą Międzyregionalnego Dyrektora Służby Więziennej (*Directeur interrégionale des services pénitentiaires*)⁵⁸ i po zasięgnięciu opinii komitetu doradczego (*La commission consultative*). Matki z dziećmi rozmieszcza się w specjalnie przystosowanych celach. Statystyki pokazują, że takie cele znajdują się w 31 francuskich jednostkach penitencjarnych⁵⁹. Cele te są zazwyczaj jednoosobowe (o powierzchni co najmniej 15 m²) i wyposażone w łóżko dla osoby dorosłej, łóżeczko, stolik, przewijak, toaletę oraz umywalkę. W niektórych zakładach karnych funkcjonują także przedszkola i żłobki, choć nie jest to regułą⁶⁰. Co do zasady matka przebywa z dzieckiem na terenie zakładu karnego, natomiast gdy dziecko wymaga pilnej opieki medycznej, która może być udzielona jedynie w warunkach wolnościowych, matka może mu towarzyszyć pod warunkiem, że nie zagraża to bezpieczeństwu i porządkowi jednostki (art. D216-22 CP).

Sytuacja tymczasowo aresztowanych matek i kobiet ciężarnych została uregulowana w Kodeksie postępowania karnego (*Code de procédure pé-*

⁵⁸ Międzyregionalne Ośrodki Służby Więziennej (*Direction interrégionale des services pénitentiaires – DISP*) w swej strukturze przypominają Okręgowe Inspektoraty Służby Więziennej zorganizowane w polskim systemie penitencjarnym. Właściwość okręgów regionalnych i międzyregionalnych jest określana w drodze rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości (art. R112-8 *Code pénitentiaire*). Podobnie w Polsce siedziby i terytorialny zasięg działania dyrektorów okręgowych Służby Więziennej, ze wskazaniem podległych im jednostek, określa Minister Sprawiedliwości w drodze zarządzenia z dnia 15 grudnia 2021 r. w sprawie siedzib, terytorialnego zasięgu i szczegółowego zakresu działania dyrektorów okręgowych Służby Więziennej oraz struktury organizacyjnej okręgowych inspektoratów Służby Więziennej. „Dziennik Urzędowy Ministra Sprawiedliwości” 2021, poz. 320.

⁵⁹ L. Simon, C. Touraut: *Exercer sa maternité en prison...*, s. 2.

⁶⁰ L. Anelli: *Baby-blues carcéral*. La section française de l'Observatoire international des prisons. 14.03.2020. <https://oip.org/analyse/baby-blues-carceral/> [dostęp: 14.07.2024].

nale)⁶¹. Art. D400-1 CPP stanowi, że kobietom w ciąży i sprawującym opiekę nad dziećmi zapewnia się odpowiednie warunki osadzenia. Co więcej, zgodnie z art. D216-22 CP matki małych dzieci przebywające w areszcie śledczym mogą zostać przeniesione do zakładu karnego, który dysponuje specjalnie przystosowanymi pomieszczeniami do opieki nad dzieckiem, jeśli wyrazi na to zgodę sędzieja prowadzący sprawę.

Tymczasowo aresztowane matki mogą sprawować opiekę nad dziećmi do ukończenia przez nie 18. miesiąca życia. Podobnie jak w przypadku skazanych matek, również dla kobiet tymczasowo aresztowanych okres, w którym dziecko może przebywać z matką w więzieniu, może zostać przedłużony poza ustawowe 18 miesięcy za zgodą Międzyregionalnego Dyrektora Służby Więziennej i po zasięgnięciu opinii komitetu doradczego (art. D401-1 CPP).

Poród osadzonej kobiety powinien odbyć się na oddziale szpitalnym odpowiednim dla jej stanu zdrowia. Przepisy jednak nie wykluczają możliwości urodzenia dziecka w przywieszonym oddziale ginekologicznym, znajdującym się na terenie jednostki penitencjarnej (art. D400 CPP). Co istotne, jeśli poród odbył się na terenie zakładu karnego, w akcie urodzenia dziecka odnotowuje się jedynie ulicę i numer budynku (art. D400 CPP). Podobnie jak w Polsce, również we Francji wskazuje się, że rozstanie z dzieckiem to trudna chwila dla matek. Jak przyznają same funkcjonariuszki pracujące z tą grupą skazanych: „Zbliżający się termin osiemnastu miesięcy często nasila niepokój i łączy się z pojawieniem się objawów depresyjnych”⁶². W takich sytuacjach wsparcia udziela więzienny psycholog⁶³.

Problemy z dostępnością środków higieny menstruacyjnej to niejedyny problem, z którymi borykają się osadzone kobiety we Francji. Jak donosi organizacja Penal Reform International, kobiety we francuskich więzieniach napotykały także trudności w utrzymywaniu kontaktów z bliskimi. Ze względu na niewielką liczbę jednostek penitencjarnych przeznaczonych wyłącznie dla kobiet często odbywają one karę w odległych miejscach, co utrudnia rodzinom odwiedzanie ich⁶⁴. Rozluźnienie kontaktów z bliskimi, a zwłaszcza z dziećmi pozostającymi na wolności, powoduje u skazanych ogromny niepokój i cierpienie, zwłaszcza gdy są one jedynymi opiekunami tych dzieci⁶⁵.

⁶¹ Code de procédure pénale. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/ [dostęp: 14.07.2024] [dalej: CPP].

⁶² L. Anelli: *Baby-blues carcéral...*

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Penal Reform International: *Femmes privées de liberté : inclure la dimension genre dans le monitoring*. 2013, s. 18. <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/Women-in-detention-FR.pdf> [dostęp: 20.07.2024].

⁶⁵ Ibidem.

4. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza w kontekście izolacji kobiet prowadzi do kilku wniosków. Przede wszystkim, polskie i francuskie przepisy dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności uwzględniają potrzebę zapewnienia kobietom odrębnych warunków w izolacji. We francuskiej praktyce penitencjarnej zauważono jednak istotne braki w zakresie zapewnienia skazanym kobietom podstawowych zestawów higieny menstruacyjnej⁶⁶. Problem ten jest szczególnie akcentowany przez wspomnianą organizację OIP-SF, która monitoruje warunki we francuskich więzieniach oraz walczy o prawa i godność osadzonych⁶⁷. Podobne zagadnienia pojawiły się również na gruncie prawa polskiego – Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur zwrócił uwagę na niedostateczną regulację i ograniczony dostęp kobiet osadzonych do środków higieny menstruacyjnej. Wymóg uwzględnienia specyficznych potrzeb higienicznych skazanych kobiet oraz zapewnienia im niezbędnych środków do utrzymania higieny osobistej jest podkreślany nie tylko na gruncie prawa krajowego Polski i Francji, ale wybrzmiewa także z europejskich standardów dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do tej grupy osadzonych (pkt 10 Rezolucji 1663 (2009) Kobiety w więzieniu)⁶⁸. Na konieczność uwzględniania tych potrzeb zwraca też uwagę Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (pkt 11)⁶⁹.

Działająca w Polsce Fundacja Równość również wskazuje na pewien kryzys w dostępie do higienicznych środków menstruacyjnych na polskich oddziałach dla kobiet. Jak zostało zasygnalizowane wcześniej, odnotowywane były przypadki, w których produktów tych brakowało, a jeden zestaw higieny menstruacyjnej musiał wystarczyć 6 osadzonym kobietom⁷⁰.

⁶⁶ *Des protections menstruelles gratuites pour les détenues*. RTBF. 17.05.2022. <https://www.rtbf.be/article/des-protections-menstruelles-gratuites-pour-les-detenu-es-10994342> [dostęp: 14.07.2024].

⁶⁷ S. Bosquet: *Précarité menstruelle en prison...*

⁶⁸ Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1663 (2009) Kobiety w więzieniu. Parliamentary Assembly Resolution 1663 (2009) Women in prison. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17733&lang=en> [dostęp: 30.07.2024]; B. Stańdo-Kawecka: *Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu. Komentarz*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73: *Międzynarodowe standardy wykonywania kar*, s. 165.

⁶⁹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI)). Dz.U.UE.C.2009.66E.49. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX%3A52008IP0102> [dostęp: 30.07.2024].

⁷⁰ M. Warchał: *Julia Maciocha: Znam zakłady karne...*

Pamiętać należy, że choć ograniczenie swobód skazanych stanowi integralną część kary pozbawienia wolności, to jednak stopień dolegliwości wynikający z samego faktu uwięzienia nie może naruszać podmiotowości i godności, które pozostawiono osadzonemu w jednostce penitencjarnej. W kontekście kary pozbawienia wolności odpowiednie zaspokajanie potrzeb higienicznych skazanych kobiet powinno być traktowane jako podstawowy standard, który zapewnia im minimum komfortu i szacunku. Bez zapewnienia takich środków kobiety w więzieniu narażone są nie tylko na problemy zdrowotne, ale również na poczucie wstydu i upokorzenia, co w dłuższej perspektywie będzie negatywnie wpływać na ich kondycję psychiczną oraz przebieg resocjalizacji. Brak dostępu do niezbędnych artykułów higienicznych może prowadzić do dodatkowego cierpienia, co sprzeczne jest z ideą humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności. Kobiety nie tylko powinny mieć dostęp do niezbędnych środków higieny, ale także należałoby im zapewnić warunki umożliwiające komfortowe i dyskretne ich używanie.

W odniesieniu do skazanych matek warto na zakończenie przywołać statystyki obrazujące skalę tego zjawiska. Dane pokazują, że każdego roku ok. 60 kobiet rodzi we francuskich więzieniach, a 96 dzieci trafia pod opiekę matek przebywających w izolacji⁷¹. W Polsce również rośnie liczba dzieci urodzonych w zakładach karnych – szacuje się, że co roku osadzone Polki rodzą do kilkudziesięciu niemowląt. Dane wskazują, że w samym 2023 r. na świat przyszło 44 dzieci, których matki przebywały w izolacji⁷².

Podobnie jak w Polsce, idea przebywania dzieci z matkami w jednostkach penitencjarnych wywołuje we Francji wiele kontrowersji. W literaturze francuskiej wskazuje się, że „problematyka ta rodzi zarówno pytania etyczne, jak i filozoficzne, a także stanowi wyzwanie dla organizacji więziennictwa”⁷³. Podobnie w polskim piśmiennictwie zwrócono uwagę na ewentualne negatywne konsekwencje tego uregulowania, w tym na fakt, że dziecko izolowane od świata zewnętrznego nie ma możliwości nawiązania relacji z innymi członkami rodziny⁷⁴. Istnieje też ryzyko, że kobiety mogą wykorzystywać macierzyństwo jedynie w celu złagodzenia

⁷¹ C. Hardy, K. M'Bailara: *Être parent en détention: le cas des mères incarcérées avec leur enfant*. In: *Parentalité(s) et après?* Réd. V. Meyer, S. Stella. Éditions Érès, Toulouse 2021, s. 225–240.

⁷² Rzeczniczka SW: *w więzieniach przebywa prawie 3,7 tys. kobiet; w 2023 r. osadzone urodziły 44 dzieci*. wnp.pl. 08.03.2024. <https://www.wnp.pl/parlamentarny/wydarzenia/rzeczniczka-sw-w-wiezieniach-przebywa-prawie-3-7-tys-kobiet-w-2023-r-osadzone-urodzily-44-dzieci,812471.html> [dostęp: 14.07.2024].

⁷³ N. Borgeaud-Garciandía: *Nurseries pénitentiaires*. «Déviance et Société» 2022, vol. 46, s. 453–487.

⁷⁴ N. Gniadek: *Matka i dziecko w zakładzie karnym...*, s. 148.

warunków odbywania kary pozbawienia wolności⁷⁵, nie uwzględniając perspektywy postpenitencjarnej⁷⁶.

Przedstawione zagrożenia i szanse związane z więziennym macierzyństwem wskazują, że w obu omawianych państwach jest ono złożonym i wieloaspektowym zagadnieniem z perspektywy polityki penitencjarnej. Ta złożoność podkreśla konieczność prowadzenia dalszych badań oraz systematycznego monitorowania sytuacji matek i ich dzieci przebywających w zakładach karnych⁷⁷. Mimo potencjalnych wad takiego rozwiązania zarówno polscy, jak i francuscy specjaliści przypominają, że jego głównym celem jest dobro dziecka oraz zapewnienie mu prawidłowego rozwoju⁷⁸, a także kształtowanie właściwych postaw macierzyńskich wśród osadzonych kobiet. Jest to kluczowe dla skutecznej resocjalizacji i może znacząco przyspieszyć jej przebieg⁷⁹. Dla rozwoju małego dziecka również jest niezwykle ważne, aby pozostawało w stałym kontakcie z matką. Jak pokazują badania, same skazane odczuwają ogromną radość z możliwości wypełniania swoich obowiązków macierzyńskich⁸⁰.

Zarówno w Polsce, jak i we Francji przepisy kładą nacisk na zapewnienie opieki zdrowotnej, w tym ginekologiczno-położniczej, kobietom ciężarnym i karmiącym oraz przewidują możliwość wprowadzania odstępstw od obowiązujących regulaminów, jeżeli jest to konieczne dla poprawy ich sytuacji. Porównanie stosowanych rozwiązań w obu tych państwach ukazuje jednak wspólny problem z pełną realizacją standardów humanitarnego traktowania osadzonych kobiet. Aby zapewnić im godne warunki odbywania kary pozbawienia wolności, niezbędne jest precyzyjne uregulowanie w przepisach prawa zasad dostępu do podstawowych produktów higienicznych, zarówno w Polsce, jak i we Francji.

Równocześnie pewne różnice, takie jak utworzenie we Francji jednostek penitencjarnych przeznaczonych wyłącznie dla kobiet czy objęcie oddziałów kobiecych nadzorem wyłącznie przez personel żeński, skłaniają do poszukiwania inspiracji w odmiennych rozwiązaniach. Dlatego porównanie tych praktyk stanowi istotny punkt wyjścia do dalszych badań oraz refleksji nad reformą systemów penitencjarnych w obu państwach.

⁷⁵ Ibidem, s. 147.

⁷⁶ A. Matysiak-Błaszczuk: *Obraz macierzyństwa uwięzionych kobiet a ich wczesnosocjalizacyjne doświadczenia życia rodzinnego*. „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 20, s. 261–262.

⁷⁷ Ibidem, s. 262.

⁷⁸ C. Hardy, K. M'Bailara: *Être parent en détention...*, s. 230–231.

⁷⁹ A. Matysiak-Błaszczuk, E. Włodarczyk: *Macierzyństwo za kratami...*, s. 62–63.

⁸⁰ N. Gniadek: *Matka i dziecko w zakładzie karnym...*, s. 148.

Bibliografia

Literatura

- Arczewska M.: *Więzienne matki. Pomiedzy zachowaniem przywiazaniowym a transmisją międzypokoleniową*. „Prawo w Działaniu. Sprawy cywilne” 2020, nr 42, s. 9–37.
- Badowska-Hodyr M.: *Więź z rodziną i jej znaczenie w procesie inkluzji społecznej z perspektywy osadzonych kobiet odbywających kary długoterminowe*. „Probacja” 2017, nr 3, s. 47–68.
- Borgeaud-Garciandía N.: *Nurseries pénitentiaires*. «Déviance et Société» 2022, vol. 46, s. 453–487.
- Chmielewska J.: „Jestem bezsilna, mogę popłakać w ukryciu” – kobiety skazane na kary długoterminowe o dolegliwościach pobytu w więzieniu. „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13, s. 147–160.
- Ciosek M.: *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Gniadek N.: *Matka i dziecko w zakładzie karnym (doniesienie z badań)*. „Studia Gdańskie” 2007, T. 28, s. 143–149.
- Gordon M.: *Postępowanie ze skazanymi kobietami*. W: *Księga Jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*. Red. A. Marek. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 477–496.
- Hardy C., M'Bailara K.: *Être parent en détention: le cas des mères incarcérées avec leur enfant*. In: *Parentalité(s) et après?* Réd. V. Meyer, S. Stella. Éditions Érès, Toulouse 2021, s. 225–240.
- Matysiak-Błaszczyk A.: *Obraz macierzyństwa uwięzionych kobiet a ich wczesnosocjalizacyjne doświadczenia życia rodzinnego*. „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 20, s. 249–265.
- Matysiak-Błaszczyk A., Włodarczyk E.: *Macierzyństwo za kratami*. „Pedagogika Społeczna” 2004, nr 2–4, s. 51–65.
- Polak A.: *Kobieta w zakładzie karnym: rozważania w świetle badań własnych*. W: *Współczesne problemy i perspektywy więziennictwa*. Red. A. Nawój-Śleszyński, A. Leszczyńska. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, s. 219–228.
- Polak-Kruszyk A.: *Macierzyństwo w zakładzie karnym. Zagrożenia i szanse z punktu widzenia polityki penitencjarnej*. „Humanities & Social Sciences Reviews” 2022, vol. 10, no. 5, s. 8–13.
- Przesławski T., Rokosz M.: *Komentarz do art. 87*. W: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Red. W. Sych. Wyd. 2. Lex 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587923985/767973/przeslawski-tomasz-red-sych-wojciech-red-kodeks-karny-wykonawczy-komentarz-wyd-ii?cm=URELATION> [dostęp: 10.07.2024].
- Rekosz E.: *Postępowanie z kobietami skazanymi na kary długoterminowe – kilka refleksji na marginesie badań*. „Stowarzyszenie Interwencji Prawnej” 2009, nr 2, s. 1–22.
- Sitnik K.: *Odmienności w wykonywaniu kary pozbawienia wolności wobec kobiet w obowiązującym ustawodawstwie polskim*. „Acta Erasiana” 2011, T. 1, s. 293–302.

- Sitnik K.: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet. W: Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne.* Red. A. Kwieciński. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 330–343.
- Skafiriak B.: *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności. W: Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych.* Red. B. Skafiriak. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 240–256.
- Stańdo-Kawecka B.: *Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu. Komentarz.* „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73: *Międzynarodowe standardy wykonywania kar*, s. 161–166.
- Teleszewska M.: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet.* Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2018.
- Waligóra B.: *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności. W: Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce.* Red. B. Hołyst. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984, s. 54–63.

Akty prawne

- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI)). Dz.U.UE.C.2009.66E.49. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX%3A52008IP0102> [dostęp: 30.07.2024].
- Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1663 (2009) Kobiety w więzieniu. Parliamentary Assembly Resolution 1663 (2009) Women in prison. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17733&lang=en> [dostęp: 30.07.2024].
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. T.j. Dz.U. 2023, poz. 2809 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy. T.j. Dz.U. 2024, poz. 706.
- Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej. T.j. Dz.U. 2024, poz. 383 z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek. Dz.U. 2003, nr 175, poz. 1709.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 2016 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych. Dz.U. 2024, poz. 1406.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności. Dz.U. 2022, poz. 2847.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania. Dz.U. 2022, poz. 2848.

Zarządzenie z dnia 15 grudnia 2021 r. w sprawie siedzib, terytorialnego zasięgu i szczegółowego zakresu działania dyrektorów okręgowych Służby Więziennej oraz struktury organizacyjnej okręgowych inspektoratów Służby Więziennej. „Dziennik Urzędowy Ministra Sprawiedliwości” 2021, poz. 320.

Instrukcja nr 2/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 listopada 2018 r. w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami. https://ape.aws.edu.pl/pluginfile.php/196988/mod_page/content/32/instrukcja%20nr%202%20Dyrektora%20Generalnego%20S%C5%82u%C5%BCby%20Wi%C4%99ziennej%20z%20dnia%2021%20listopada%202018%20roku.pdf [dostęp: 30.07.2024].

Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z dnia 22 stycznia 2024 r. z wizytacji Oddziału Zewnętrzznego w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach. https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2024-03/Raport_KMPT_OZ_Lubliniec_%28ZK%20Herby%292023.pdf [dostęp: 30.07.2024].

Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z dnia 17 maja 2024 r. z wizytacji Zakładu Karnego Nr 1 w Grudziądzu. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2024-05/Raport%20z%20wizytacji%20ZK%20Nr%201%20Grudzi%C4%85dz.pdf> [dostęp: 30.07.2024].

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 lipca 2008 r. K 24/07. OTK-A 2008, nr 6, poz. 110. <https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520496505?cm=DOCUMENT> [dostęp: 10.07.2024].

Źródła internetowe

Anelli L.: *Baby-blues carcéral*. La section française de l’Observatoire international des prisons. 14.03.2020. <https://oip.org/analyse/baby-blues-carcerale/> [dostęp: 14.07.2024].

Bosquet S.: *Précarité menstruelle en prison: à quand la gratuité?* La section française de l’Observatoire international des prisons. 13.03.2020. <https://oip.org/analyse/precarite-menstruelle-en-prison-a-quand-la-gratuite/> [dostęp: 14.07.2024].

Centre pénitentiaire pour femmes de Rennes. La section française de l’Observatoire international des prisons. 06.01.2020. <https://oip.org/etablissement/centre-penitentiaire-pour-femmes-de-rennes/> [dostęp: 26.07.2024].

Code de procédure pénale. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/ [dostęp: 14.07.2024].

Code pénitentiaire. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000045476241/2024-05-14/ [dostęp: 14.07.2024].

Dayan A.: *Femmes en prison: la double peine*. Le Point. 16.08.2023. https://www.lepoint.fr/societe/femmes-en-prison-la-double-peine-16-08-2023-2531797_23.php [dostęp: 20.07.2024].

- Des protections menstruelles gratuites pour les détenues*. RTBF. 17.05.2022. <https://www.rtb.be/article/des-protections-menstruelles-gratuites-pour-les-detenes-10994342> [dostęp: 14.07.2024].
- Femmes détenues*. La section française de l'Observatoire international des prisons. 06.01.2020. <https://oip.org/decrypter/thematiques/femmes-detenes/> [dostęp: 11.07.2024].
- Lemoine J.: *L'insécurité menstruelle dans les prisons françaises*. Grow Think Tank. 06.03.2023. <https://www.growthinktank.org/linsecurite-menstruelle-dans-les-prisons-francaises/> [dostęp: 14.07.2024].
- Maison d'arrêt de Versailles*. La section française de l'Observatoire international des prisons. 06.01.2020. <https://oip.org/etablissement/maison-darret-de-versailles/> [dostęp: 26.07.2024].
- Olszewska N.: *Prysznic dwa razy w tygodniu. Nawet jak ma okres. Paczkę podpasek daje jej więzienie, dokupić może w kantynie, są tampony: osiem za 12 zł*. Wyborcza.pl. Duży Format. 11.05.2020. <https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,25930904,prysznic-dwa-razy-w-tygodniu-nawet-jak-ma-okres-paczke-podpasek.html> [dostęp: 10.07.2024].
- Penal Reform International: *Femmes privées de liberté : inclure la dimension genre dans le monitoring*. 2013. <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/Women-in-detention-FR.pdf> [dostęp: 20.07.2024].
- Rzeczniczka SW: *w więzieniach przebywa prawie 3,7 tys. kobiet; w 2023 r. osadzone urodziły 44 dzieci*. wnp.pl. 08.03.2024. <https://www.wnp.pl/parlamentarny/wydarzenia/rzeczniczka-sw-w-wiezieniach-przebywa-prawie-3-7-tys-kobiet-w-2023-r-osadzone-urodzily-44-dzieci,812471.html> [dostęp: 14.07.2024].
- Simon L., Touraut C.: *Exercer sa maternité en prison: Les cellules mère/enfant dans les établissements pénitentiaires français*. «Cahiers d'études pénitentiaires et criminologiques» 2020, n° 51, s. 1–12. https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/portail/art_pix/Cahiers_etudes_penitentiaires_et_criminologiques_n51_juin2020.pdf [dostęp: 14.07.2024].
- Statystyka penitencjarna roczna za lata: 2019, 2020, 2021, 2022, 2023. Opublikowano na stronie internetowej: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 21.07.2024].
- Statystyka penitencjarna roczna za rok 2023. Opublikowano na stronie internetowej: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 21.07.2024].
- Warchala M.: *Julia Maciocha: Znam zakłady karne, w których paczka podpasek przysługuje na sześć osadzonych*. Wysokie Obcasy. 08.08.2019. <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,163229,25068511,julia-maciocha-dla-co-trzeciej-z-nas-paczka-podpasek-to-niebagatelny.html> [dostęp: 30.07.2024].
- World Prison Brief – France*. <https://www.prisonstudies.org/country/france> [dostęp: 10.07.2024].
- Zakład Karny Nr 1 w Grudziądzu. Opis jednostki*. <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu> [dostęp: 10.08.2024].
- Zakład Karny w Krzyżanówcu. Opis jednostki*. <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-krzywancu> [dostęp: 10.08.2024].

ROBERT RYNKUN-WERNER

 <https://orcid.org/0000-0001-6559-7731>

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu

Przyrzeczenie świadka w polskim procesie karnym jako (nie)zbędna czynność procesowa

The institution of pledge in Polish criminal process as a legal action

Abstract: This article discusses the issue of the institution of pledge that is given by the witness by the court in Polish criminal proceedings.

In spite of the fact that the court shall base its judgment solely on the basis of findings of fact that are drawn *inter alia* on the witness's testimony, there is no guarantee that witness's testimony, despite to have a pledge given are truthful.

Court practice shows that despite the formal obligation of having a pledge given, in reality, this institution, towards notorious presenting position of parties of the case that exempting the witnesses from having a pledge given, is solely on a paper.

Hence, the main thesis of the Author about unnecessary such procedural action in Polish criminal procedure, that nowadays has lost its practical meaning.

Keywords: ethics, truth, criminal trial, pledge, witness

1. Tytułem wstępu

Postępowanie karne, określane również jako proces karny, w zasadniczej mierze polega na wykryciu przestępstwa i jego sprawcy, osądzeniu go za to przestępstwo i ewentualnym wykonaniu kary, środków karnych, przepadek, środków kompensacyjnych oraz środków zabezpieczających¹. Celem procesu karnego jest z jednej strony osiągnięcie sprawiedliwości prawno-materialnej, czyli prawidłowe zastosowanie określonej normy prawa karnego materialnego do okoliczności czynu, z drugiej zaś strony osiągnięcie

¹ S. Waltoś, P. Hofmański: *Proces karny. Zarys systemu*. Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 25.

sprawiedliwości proceduralnej, rozumianej jako uczciwość i rzetelność procesu². Przedstawione cele mogą zostać zrealizowane m.in. na podstawie ustalenia faktów, które miały miejsce w przeszłości, na podstawie prawdziwych, tj. zgodnych z prawdą (tu: z rzeczywistością, do której się odnoszą), zeznań świadków. W interesującym nas zakresie, aby sąd ustalił fakty mające znaczenie dla rozstrzygnięcia konkretnej sprawy, istotne jest osobowe źródło dowodowe, a więc osoba świadka, a przede wszystkim wiedza (relacja), jaką posiada o inkryminowanym zdarzeniu. Kluczowe zatem jest ustalenie prawdziwych, tj. zgodnych z prawdą, okoliczności faktycznych zdarzenia, prawda jest bowiem istotą procesu karnego, jak i każdego innego postępowania sądowego, o czym w dalszej części. Zgodnie z treścią przepisu art. 2 § 2 Kodeksu postępowania karnego sąd powinien dążyć za każdym razem do ustalenia prawdziwych okoliczności faktycznych, które mają stanowić podstawę wszelkich rozstrzygnięć procesowych³. Powyższa dyrektywa kierunkowa jest jednak tylko pewnym założeniem, które nakłada na organy procesowe obowiązek dochowania jedynie należytej staranności w celu uzyskania prawdziwych ustaleń, nie żąda jednak, bo nie może, zagwarantowania prawdziwości ustaleń w sensie absolutnym⁴. Sąd może bowiem poczynić owe ustalenia tylko w granicach swoich faktycznych i prawnych możliwości, określonych proceduralnie⁵. Jednym z elementów mających wspomóc sąd orzekający w dojściu do prawdziwych ustaleń faktycznych w toku procesu karnego jest instytucja przyrzeczenia przewidziana w art. 187–189 k.p.k.

2. Przyrzeczenie jako nakaz moralny czy prawny?

Przyrzeczenie, używane zamiennie w języku prawniczym i potocznym nader często z wyrazem „przysięga”, znane jest polskiej procedurze karnej od lat. Pojęcie „przyrzeczenie” nie ma swojej legalnej definicji w obowiązującym porządku prawnym, stąd też dla jego wyjaśnienia posiłkujemy się

² Ibidem, s. 28.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1375 ze zm. [dalej: k.p.k.].

⁴ S. Waltoś, P. Hofmański: *Proces karny...*, s. 236.

⁵ P. Kardas: *Zasada prawdy materialnej a kontradiktoryjność postępowania dowodowego. Przeciwnostawne czy komplementarne zasady procesu karnego?* W: *Adwokatura jako uczestnik procesu legislacyjnego*. Red. J. Giezek, A. Malicki. Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 40–51. Zob. też: J. Zagrodnik: *Art. 2. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 60; J. Tylman: *Zasada prawdy materialnej*. W: *Polskie postępowanie karne*. Red. T. Grzegorzczak, J. Tylman. Wyd. 10. Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 105; K.T. Boratyńska: *Zasada prawdy materialnej*. W: *Postępowanie karne*. Red. K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński. C.H.Beck, Warszawa 2018, s. 37.

rozumieniem potocznym, w tym słownikowym. Przyrzeczenie to zatem nic innego jak obietnica, zapewnienie czy ślubowanie⁶. Przysięga z kolei to uroczyste zobowiązanie się do wypełnienia określonych obowiązków, do przestrzegania pewnych zasad, norm, a także tekst tego zobowiązania⁷. W praktyce spotykamy się m.in. z przysięgą małżeńską, żołnierską czy znaną od wieków przysięgą Hipokratesa, obecnie przyrzeczeniem lekarskim określonym w zasadach etyki lekarskiej⁸. O ślubowaniu zaś mowa jest przykładowo w art. 5 ustawy Prawo o advokaturze⁹. W tym przypadku warto wspomnieć, że ślubowanie to ma charakter obowiązkowy, a jego niespełnienie, biorąc pod uwagę literalne brzmienie art. 5 tej ustawy, uniemożliwia faktyczne wykonywanie czynności zawodowych adwokata. O przyrzeczeniu mowa jest natomiast, jak to już podkreślono, w art. 187–189 k.p.k. czy też w art. 11d ustawy o sejmowej komisji śledczej¹⁰.

Nie ulega wątpliwości, że przysięga, przyrzeczenie czy ślubowanie mają wspólny mianownik, który wyznacza ich zasadniczy cel, jakim jest odwołanie się do obowiązujących w danej społeczności, przynajmniej co do zasady, norm etycznych i moralnych mających oddziaływać emocjonalnie na składającego powyższe oświadczenia. I o ile współcześnie w większości państw takie deklaracje mówienia prawdy mają z reguły świecki charakter, o tyle w przeszłości nader często odnoszono się do zasad religijnych czy obyczajowych, których istotę stanowiły kategorie dobra i zła, dobrego uczynku czy grzechu. Punktem odniesienia był zatem autorytet Boga, bogów czy absolutu¹¹. Co ciekawe, we współczesnych systemach prawa owe normy moralne powiązane zostały z normami prawnymi, stanowiąc etyczną podbudowę przepisów prawa, tak jak dzieje się to w przypadku treści wygłaszanego przyrzeczenia mówienia prawdy przez świadka w polskim postępowaniu karnym.

⁶ *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. S. Dubisz. T. 3. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 810.

⁷ *Ibidem*, s. 812.

⁸ Uchwała nr 5 Nadzwyczajnego XVI Krajowego Zjazdu Lekarzy z dnia 18 maja 2024 r. w sprawie Kodeksu Etyki Lekarskiej. https://nil.org.pl/uploaded_files/art_1716532029_kel-2024.pdf [dostęp: 03.10.2024].

⁹ Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o advokaturze. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1184 ze zm.

¹⁰ Ustawa z dnia 21 stycznia 1999 r. o sejmowej komisji śledczej. T.j. Dz.U. 2016, poz. 1024.

¹¹ T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek: *Wstęp do prawoznawstwa*. C.H.Beck, Warszawa 2014, s. 37.

3. Przyrzeczenie w nowożytnym procesie karnym w Polsce

Tak długo, jak funkcjonuje obowiązek składania przyrzeczenia czy też przysięgi, od tak dawna istnieją zarówno jego zwolennicy, jak i przeciwnicy. Problem ten podnoszono już w pracach Komisji Kodyfikacyjnej RP w ramach Sekcji postępowania karnego podczas prac nad projektem Kodeksu postępowania karnego z 1928 r. Jak czytamy w uzasadnieniu do ówczesnego projektu: „Komisja stanęła na stanowisku przesłuchiwania świadków pod przysięgą. Argument, że człowiek uczciwy i tak będzie zeznawał prawdę a nieuczciwy skłamię i pod przysięgą – nie zgadza się z życiem. Religia, aczkolwiek jej wpływ nie jest już tak silny jak przed wiekami, pozostała bardzo silnym czynnikiem moralności. Dla człowieka wierzącego, a takich jest ogromna większość, przysięga ma wielkie znaczenie; ten, kto bez przysięgi nieraz by trochę przybarwił swoje opowiadanie na korzyść tej lub innej strony, pod przysięgą strzeże się, żeby nie zejść z drogi prawdy. [...] A jeżeli się zdarza, że świadek i pod przysięgą skłamię; to trudno; lepiej wszakże, gdy przysięga choć część świadków od kłamstwa powstrzyma, niż gdyby nie miała powstrzymać żadnego [...]”¹². Jak wynika z treści przytoczonej opinii, choć może i budzi ona uzasadnione wątpliwości dzisiejszych praktyków, zdaniem jej autorów lepiej, aby przysięga, choć być może nieskuteczna, była częścią procedury, niż gdyby jej nie było. Przysięga miała na celu zabezpieczenie się (sądu) przed nieuczciwością świadka. W konsekwencji, w pierwszej polskiej kodyfikacji karnoprocesowej z 1928 r. od świadka na rozprawie głównej sąd odbierał przysięgę, chyba że strony zwolniły go od tego obowiązku, a sąd nie uważał jej za potrzebną (art. 108 Kodeksu postępowania karnego z 1928 r.)¹³. Istotne jest jednak i to, że sędzia śledczy przesłuchiwał świadka pod przysięgą tylko wtedy, gdy zachodziło uzasadnione przypuszczenie, że bez przysięgi nie powie on prawdy lub że nie stawia się na rozprawę główną z powodu przeszkód niedających się usunąć albo z powodu znacznej odległości miejsca pobytu (art. 109 k.p.k. z 1928 r.).

Inaczej niż obecnie przysięga miała charakter religijny, a treść jej roty zawierał art. 111 k.p.k. z 1928 r. w następującym brzmieniu: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu, że będę mówił szczerą prawdę, niczego nie ukrywając z tego co mi jest wiadome. Tak mi, Panie Boże, dopomóż”. Chrześcijanie przysięgali na krzyż. Z kolei osoby wyznające religię mojżeszową trzymały prawą rękę na Torze – 2 ks. Mojżesza,

¹² Projekt ustawy postępowania karnego przyjęty przez Komisję Kodyfikacyjną Rzp. Pol. w dniu 26 kwietnia 1926 z uzasadnieniem i tablicą porównawczą, s. 205–208. www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39673/edition/40665 [dostęp: 18.09.2024].

¹³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego. T.j. Dz.U 1932, nr 83, poz. 725 [dalej: k.p.k. z 1928 r.].

20 rozdz., 7 wiersz (treść Tory odnosi się tu do nienadużywania imienia Pana, Boga Twojego). Odmowa złożenia przysięgi powodowała wymierzenie świadkowi grzywny, a nawet aresztu na czas nieprzekraczający jednego miesiąca. Na powyższe służyło prawo złożenia zażalenia.

Szczególne rodzaje form przysięgi przewidywało Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie zapewnienia w postępowaniu karnym przez świadków, biegłych, tłumaczy i przysięgłych zgodnego z prawem spełnienia ich obowiązku¹⁴. Rozporządzenie określało m.in. formy przysięgi (zapewnienia) dla wyznawców różnych religii oraz dla osób nienależących do żadnego prawnie uznanego wyznania, w tym dla osób, którym ich religia nie dozwalała na składanie przysięgi i które to osoby składały uroczyste przyrzeczenie. Rota takiego przyrzeczenia w myśl § 5 tegoż rozporządzenia w znacznej mierze odpowiadała treści dzisiejszej roty, o której mowa w art. 188 § 1 k.p.k.

Charakter przysięgi uległ zmianie po II wojnie światowej, kiedy nastąpił nowy ustrój polityczny w Polsce. Podkreślić jednak należy, że Kodeks postępowania karnego z 1928 r. w znowelizowanej formule nadal obowiązywał, praktycznie aż do 1970 r. Jednak jego pierwotne założenia nie odpowiadały już warunkom nowej rzeczywistości. W wyniku uchwalenia ustawy nowelizacyjnej z 27 kwietnia 1949 r. zmienił się prawny charakter przysięgi odbieranej od świadka – z religijnego na świecki¹⁵. Projektodawcy uznali bowiem, że nie można było dalej utrzymywać przysięgi o religijnym brzmieniu i kontekście z uwagi na laicyzację państwa, jak i ze względu na obniżenie znaczenia w odczuciu opinii publicznej zeznań składanych bez przysięgi wobec prokuratora czy organów bezpieczeństwa. Ponadto, różne formy przysięgi dla wyznawców religii katolickich i innych wyznań oraz przyrzeczenia dla osób bezwyznaniowych, a także tych, którym religia zabraniała składać przysięgi, eksponowały odrębności wyznaniowe w procesie sądowym, co było sprzeczne z zasadą równości obywateli wobec prawa¹⁶. Nowelizacja z 1949 r. wprowadziła w miejsce przysięgi uroczyste przyrzeczenie mówienia prawdy. Od tego czasu przyrzeczenie w polskiej procedurze karnej ma świecki charakter. Taka forma przewidziana była

¹⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie formy zapewnienia w postępowaniu karnym przez świadków, biegłych, tłumaczy i przysięgłych zgodnego z prawem spełnienia ich obowiązku. Dz.U. 1929, nr 47, poz. 383.

¹⁵ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie przepisów postępowania karnego. Dz.U. 1949, nr 32, poz. 238.

¹⁶ *Uzasadnienie rządowe do projektu zmiany kodeksu postępowania karnego*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1949, nr 6–7, s. 10. Por. A. Pasek: *Przyczyny i charakter nowelizacji kodeksu postępowania karnego z 1928 r. w początkach Polski Ludowej (1944–1950)*. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019. <https://repozytorium.uni.wroc.pl/publication/104565> [dostęp: 10.04.2025].

w Kodeksie postępowania karnego z 1969 r. (art. 169 i 170)¹⁷ i funkcjonuje w aktualnie obowiązującym Kodeksie postępowania karnego z 1997 r. (art. 187 i 188).

4. Istota przyrzeczenia

Przyrzeczenie można uznać za szczególny rodzaj oświadczenia wiedzy, w swojej istocie jest faktem procesowym, który nie jest środkiem dowodowym¹⁸. Złożenie przyrzeczenia możliwe jest tylko i wyłącznie w stadium procesu karnego przed sądem, ale już nie w toku postępowania przygotowawczego, co oznacza, że jego treść może zostać odebrana jedynie przez sąd lub sędziego wyznaczonego w rozumieniu art. 396 § 2 k.p.k. Przyrzeczenie powinno być odbierane osobiście oddzielnie od każdego ze świadków, co ma w swoim wydźwięku wywołać silniejszą motywację do mówienia prawdy. Doniosłe forma i treść składanego przyrzeczenia w swoim założeniu mają oddziaływać na świadka, niejako wywołać efekt lęku przed mówieniem nieprawdy. W swojej istocie przyrzeczenie prawdomówności złożone w uroczystej formie ma wpływać na wyobraźnię świadka, co sprzyjać ma uzyskaniu prawdziwych zeznań. Treść roty przyrzeczenia, którą wypowiada świadek przed przesłuchaniem, wyraża art. 188 § 1 k.p.k.: świadek oświadcza, iż świadomy znaczenia swoich słów i odpowiedzialności przed prawem przyrzeka uroczyście, że będzie mówił prawdę, nie ukrywając niczego z tego, co jest mu wiadome. Jak wynika z literalnej treści roty, co już podkreślono, przysięga nie ma charakteru religijnego, a laicki¹⁹. Treść art. 187 § 2 k.p.k. wskazuje, że świadek składa przyrzeczenie przed rozpoczęciem zeznań, co oznacza obligatoryjność tej czynności po jego stronie, w sytuacji stosownego wniosku stron. Nie można wykluczyć przypadku, że przyrzeczenie będzie (może być) odebrane już po rozpoczęciu zeznań przez świadka, wobec zmiany początkowego braku zainteresowania stron w tym zakresie na późniejsze ich żądanie odebrania przyrzeczenia. Trudno bowiem byłoby zgodzić się z tezą, iż nie jest to możliwe na każdym etapie zeznawania przez świadka przed końcem tej czynności procesowej, jakkolwiek literalne brzmienie ustawy wskazuje, że świadek składa przyrzeczenie przed rozpoczęciem zeznań²⁰. Tym bardziej że za poparciem takiej tezy stoi

¹⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego. Dz.U. 1969, nr 13, poz. 96.

¹⁸ O. Dybaś: *Rola przyrzeczenia świadka przed sądami powszechnymi*. „Młoda Palestra” 2023, nr 3, s. 75.

¹⁹ S. Waltoś, P. Hofmański: *Proces karny...*, s. 401.

²⁰ A. Bojańczyk, T. Razowski: *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 października 2006 r., II AKa 134/06*. „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 3, s. 153 i nast., w której

argument z art. 188 § 4 k.p.k., gdzie ustawodawca przewidział możliwość ponownego odebrania przyrzeczenia, o ile sąd uzna je za potrzebne. Ma to oczywiście swoje praktyczne walory, szczególnie w sytuacji, gdyby okazało się w toku zeznań świadka, że w oczywisty sposób budzą one uzasadnione wątpliwości. Za dozwolone odebranie od świadka przyrzeczenia już po rozpoczęciu przez niego zeznań uznał Sąd Apelacyjny w Łodzi, który w wyroku w sprawie II AKa 134/06 podniósł, że dopuszczalne są reasumpcja przez stronę uprzednio wyrażonego stanowiska i żądanie, by przyrzeczenie zostało jednak odebrane, i to w trakcie rozpoczętej już czynności odbierania zeznań od świadka²¹. Przy czym pozytywna decyzja sądu w tej sytuacji nie jest jego obowiązkiem. Inaczej więc niż w zakresie wniosku stron, który został złożony jeszcze przed przystąpieniem do przesłuchania świadka, gdzie sąd nie ma wyboru i musi odebrać stosowne przyrzeczenie. Zarówno treść, jak i forma przyrzeczenia – w szczególności jego uroczysty charakter przejawiający się poprzez wypowiadanie słów w obecności zgromadzonych na sali, którzy wszyscy przyjmują pozycję stojącą – mają zatem oddziaływać psychologicznie, a nie przesądzać, czy świadek zeznaje prawdziwie, czy też nie. Złożenie przez świadka przyrzeczenia z jednej strony ma stanowić formę psychologicznej, moralnej i prawnej presji, aby nakłonić go do złożenia zeznań zgodnych z prawdą. Z drugiej jednak strony odebranie przyrzeczenia od świadka nie przesądza jeszcze o wiarygodności jego zeznań, ocenianej według reguł swobodnej oceny dowodów²². Zgodzić się należy ze stanowiskiem wyrażonym w doktrynie, że pojęcie „świadomość znaczenia słów” może się wydać pustą i mało solenną formułą, a odpowiada przed prawem każdy świadek, także ten, który nie zeznaje pod przysięgą²³.

Sąd jeszcze przed odebraniem przyrzeczenia zgodnie z treścią art. 190 § 1 k.p.k. uprzedza świadka o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajanie prawdy (fałszywe zeznania). Zgodnie bowiem z art. 233 § 1 k.k., kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności do lat 8. Warunkiem odpowiedzialności jest, aby przyjmujący zeznanie, działając w zakresie swoich uprawnień, uprzedził zeznającego

autorzy negatywnie ocenili prawo do zaprzysiężenia świadka, ale już po rozpoczęciu składania przez niego zeznań. Odmienne zob. K. Sycta: *Art. 187–188. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Zagrodnik..., s. 514.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 października 2006 r. II AKa 134/06. LEX nr 392447.

²² Wyrok Sądu Okręgowego w Bydgoszczy z dnia 10 kwietnia 2015 r. VIII Ga 43/15. LEX nr 1829019; zob. też wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 17 stycznia 2017 r. VII Pa 151/16. LEX nr 2246161.

²³ A. Bojańczyk, T. Razowski: *Glosa...*, s. 160.

o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznanie lub odebrał od niego przyrzeczenie (§ 2 art. 233 k.k.). Z powyższego wynika, że odebranie przyrzeczenia jest obok uprzedzenia o odpowiedzialności karnej jednym z alternatywnych warunków odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań²⁴. W konsekwencji, pominięcie odebrania przyrzeczenia przez sąd nie wyłącza, po pierwsze, ważności samej czynności procesowej, a po drugie, odpowiedzialności prawnokarnej, o ile świadek został uprzedzony o jej zasadach. Co oczywiste, przesłuchiwany świadek musi zrozumieć treść takiego pouczenia, tak co do wymiaru potencjalnej kary, jak i warunków formalnych instytucji zatajania prawdy oraz zeznania nieprawdy²⁵. Obowiązek informacyjny w tym zakresie leży po stronie sądu, który udziela odpowiedniego wyjaśnienia zasad tej czynności, w szczególności uwzględniając wiek i poziom dojrzałości psychicznej świadka. Pewnym wyjątkiem jest tu sytuacja prawna nieletniego świadka, którego nie uprzedza się o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego zeznania, gdyż nie podlega on takiej odpowiedzialności. Nie dotyczy to przypadków, gdy od świadka w ogóle nie można odebrać przyrzeczenia, ponieważ zabrania tego ustawa. Katalog osób wyłączonych *ex lege* z tej czynności formułuje art. 189 k.p.k., wedle którego przyrzeczenia nie odbiera się w następujących sytuacjach: od osób, które nie ukończyły 17 lat; gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie, że świadek z powodu zaburzeń psychicznych nie zdaje sobie należyte sprawy ze znaczenia przyrzeczenia; gdy świadek jest osobą podejrzaną o popełnienie przestępstwa będącego przedmiotem postępowania lub pozostającego w ścisłym związku z czynem stanowiącym przedmiot postępowania albo gdy za to przestępstwo został skazany; gdy świadek był prawomocnie skazany za fałszywe zeznanie lub oskarżenie. Nawet w przypadku, gdy strony postępowania wносиłyby o odebranie przyrzeczenia od świadka będącego w jednej z wymienionych kategorii podmiotów (wystarcza tu uprawdopodobnienie), czy też sprzeciwiały się przesłuchaniu świadka bez przyrzeczenia, nie będzie to dopuszczalne. Nie oznacza to jednak braku możliwości przesłuchania takich osób i niemożności pozyskania tym samym wiarygodnego dowodu. Przykładowo, chociaż fakt uprzedniej karalności świadka za fałszywe zeznania powoduje wprawdzie osłabienie prawdomówności takiego świadka i wyklucza możliwość odebrania od niego przyrzeczenia, to nie wyklucza sam w sobie możliwości uznania za prawdziwą jego relacji, ale prowadzi do konieczności przeprowadzenia

²⁴ R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Art. 187. W: Kodeks postępowania karnego. T. 2: Komentarz do art. 167–296.* Wolters Kluwer, Warszawa 2019, LEX/el; zob. też: M. Kurowski: *Art. 187. W: Kodeks postępowania karnego. T. 1: Komentarz aktualizowany.* Red. D. Świecki. Wolters Kluwer, Warszawa 2024, LEX/el; K. Sychta: *Art. 187–188...*, s. 514.

²⁵ D. Gruszecka: *Art. 190. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz.* Red. J. Skorupka. C.H.Beck, Warszawa 2023, s. 497.

przez sąd szczególnie starannej analizy jego zeznań²⁶. Przyjmowanie w takich sytuacjach *a priori* wobec braku złożenia przyrzeczenia, że relacje danego świadka są w związku z tym nieprawdziwe, byłoby zbyt daleko idącym uproszczeniem czy wręcz nadużyciem. W omawianym zakresie nie o takie sytuacje jednak chodzi.

Praktyką sądową, a zasadniczo nieformalną regułą, jest fakt nieodbierania od świadków przyrzeczenia, a wyjątkiem odbieranie. Sąd nie może jednak odmówić co do zasady odebrania przyrzeczenia od świadka, o ile wystąpią o to strony postępowania, jak również w sytuacji, gdy widzi taką potrzebę, a strony się temu nie sprzeciwia. Możliwość odstąpienia od odebrania przyrzeczenia od świadka jest dopuszczalna, o ile obecne strony nie sprzeciwia się temu (§ 3 art. 187 k.p.k.). Przyrzeczenia nie odbiera się także od osób objętych immunitetem dyplomatycznym (konsularnym), gdyż nie są one zobowiązane do składania zeznań w charakterze świadka, a jedynie można się do nich zwrócić o wyrażenie przez nie zgody na złożenie zeznań (art. 581–582 k.p.k.)²⁷. Konsekwentnie też nie uprzedza się tych osób o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań. Tym samym i w tym przypadku argument o potencjalnym braku prawdziwości takich zeznań wobec nieodebrania przyrzeczenia byłby argumentem chybionym. Oczywiście wydaje się nieodbieranie przyrzeczenia od świadków, którym przysługują uprawnienia procesowe wynikające z art. 182 i 183 k.p.k. i z których to uprawnień świadkowie skorzystali. W konsekwencji złożenia stosownych oświadczeń nie nakłada się na nich kary porządkowej. Jeżeli świadek nie skorzysta z powyższych uprawnień i oświadcza, że będzie zeznawał, można wobec niego zastosować wszelkie kary porządkowe przewidziane prawem, w tym za brak złożenia przyrzeczenia.

5. Przyrzeczenie a prawda

Przyrzeczenie ma charakter promisoryjny, zawiera obietnicę mówienia prawdy, a składa się je przed rozpoczęciem zeznań²⁸. Tyle tylko, że pewne niejasności interpretacyjne może budzić samo pojęcie owej „prawdy”. Czym w rzeczywistości ona jest i jak powinna być wyrażona przed sądem, czym różni się od nieprawdy (fałszu)? Istotą prawdy zajmował się już

²⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 kwietnia 2016 r. III KK 459/15. LEX nr 2054486.

²⁷ B. Nita-Światłowska: *Komentarz do art. 581–582. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Skorupka..., s. 1610.

²⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *KPK. Komentarz*. T. 1. C.H.Beck, Warszawa 2011, s. 1071.

Arystoteles, a św. Tomasz z Akwinu doszedł do przekonania, że prawda jest zgodnością myśli z rzeczywistością, co dało podstawę klasycznej definicji prawdy²⁹. W celu wyjaśnienia tych wątpliwości można oczywiście sięgnąć do teorii filozofii i przedstawianych tam modeli teorii prawdy. Kwestia prawdy to zarówno problem religijny, jak i problem prawny³⁰. Prawo jako zjawisko kulturowe budowane jest na gruncie pewnych wartości, w celu ich realizacji i ochrony, to pewne zasady i przekonania, które stanowią w danej społeczności podstawę norm etycznych³¹. Nie zawsze jednak z praktycznego punktu widzenia problem relacji składanych przez świadka jako prawdziwe można w ten sposób rozstrzygnąć.

Prawda to wartość poznawcza, która zakłada, że prawdziwy jest taki sąd, który jest zgodny z faktycznym stanem rzeczy, a zatem prawdziwość sądu wynika z tego, że stwierdza on istnienie czegoś w sytuacji, gdy to coś istnieje oraz istnieją obiektywne warunki pozwalające na stwierdzenie takiego faktu³². Oczywiście, istnieją różne teorie prawdy, które od wieków stanowią istotę sporu filozofów, w tym filozofów prawa, którym z racji ograniczonych ram artykułu nie poświęcono tu większej uwagi³³. Pewne jest jednak to, że jak dotąd nie ustalono powszechnego i jednolitego rozumienia prawdy. Może zdarzyć się i tak, że jeden świadek, składając relację, będzie twierdził X, a drugi Y i relacje obu będą prawdziwe. Od obu sąd odbierze przyrzeczenie. Który zatem mówi prawdę, a jeżeli obaj (oboje), to czy nie będzie zachodziła sprzeczność w ich relacjach? Jaką zatem moc w kontekście oceny prawdziwości ich relacji będzie miało z praktycznego punktu widzenia zaprzysiężenie takich świadków? Tym bardziej że przyrzeczenie nie ma charakteru asatoryjnego, a więc zapewnienia, że złożone zeznanie jest prawdziwe³⁴. Nie będzie odkrywcze przyjęcie założenia, że świadkowie w znakomitej części składają w sądach nieprawdziwe bądź niepełne relacje. Tę tezę autor oparł na praktyce zawodowej oraz treści licznych uzasadnień wyroków sądowych, w których sądy nie dawały wiary zeznaniom świadków. Wprawdzie to sąd *meriti* dokonuje ostatecznej ich oceny, tym niemniej, jak się wydaje, w żadnym razie nie będzie mu pomocna w tym zakresie kwestia odebrania bądź nie przyrzeczenia przez

²⁹ S. Waltoś: *Zasada prawdy materialnej*. W: *Zasady procesu karnego*. T. 3, cz. 1. Red. P. Wiliński. Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2014, s. 273.

³⁰ M. Nawrocki: *Pouczenie jako (nie)zbędny warunek odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań*. „Przegląd Sądowy” 2015, nr 7–8, s. 144.

³¹ T. Chauvin, T. Stawicki, P. Winczorek: *Wstęp...*, s. 33.

³² A. Kucner: *Wiedza, jej rodzaje i właściwości*. W: *Podstawy filozofii*. Red. S. Opara, A. Kucner, B. Zalewska-Rudnicka. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009, s. 70.

³³ Ibidem, s. 76.

³⁴ F. Prusak: *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1999, s. 584.

świadka. W konsekwencji, powstaje w tym miejscu zasadnicze pytanie o sens czynności przyrzeczenia w ramach procesu karnego w XXI w. Nie będzie nazbyt rewolucyjne stwierdzenie, że przyrzeczenie straciło obecnie swój racjonalny sens. Wpływa na to wiele czynników, zarówno prawnych, jak i społecznych. Wśród prawnych z pewnością jest to przewidziana w art. 233 k.k. penalizacja – a w praktyce jej brak – składania fałszywych zeznań przez świadków. Jakkolwiek problematyczna w tej materii jest polityka karna związana ze ściganiem takich czynów przez organy państwa. Z praktycznego punktu widzenia przyrzeczenie nie ma zaś istotniejszego znaczenia dla oceny wiarygodności zeznań konkretnego świadka w toku postępowania sądowego, a jego wygłoszenie jest niestety tylko pustym gestem, o ile w ogóle do niego dochodzi. Za tą tezę może przemawiać treść uzasadnienia wyroku Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim, w którym sąd ten wskazał, że trzeciorzędne uchybienie proceduralne nie miało żadnego wpływu na treść zapadłego wyroku. Świadkowie zeznawali prawdę, a skoro tak, to bez znaczenia jest, czy zeznali ją bez przyrzeczenia, mimo że mogli to samo i tak samo powiedzieć po poświęceniu czasu na celebrowanie tej podniosłej i uroczystej (choć przecenianej) czynności³⁵. Wątpliwa jest zatem skuteczność realizacji celów tej instytucji, aczkolwiek historycznie uznanej. Z reguły, o ile dochodzi do odebrania przyrzeczenia od świadka, jest ono dokonywane na wniosek obrońcy oskarżonego w sytuacji, gdy świadkiem jest osoba składająca obciążające go zeznania. Ma to na celu wzmożenie procesów motywacyjnych świadka i stanowi próbę zdemotywowania go do mówienia nieprawdy lub jej zatajania. Na ile jednak z praktycznego punktu widzenia takie działanie jest, czy może być, skuteczne, rodzi uzasadnione wątpliwości. Przyrzeczenie, jak to już podkreślono, ma na celu zapewnić prawdziwość zeznań, ma wzmocnić ich wiarygodność. Nie oznacza ono jednocześnie braku zaufania do świadka czy też założenia podejrzenia o możliwości złożenia fałszywych zeznań przez świadka³⁶. Złożenie bowiem takiego przyrzeczenia nie wpływa na to, czy świadek będzie mówił prawdę, czy też nie, w zakresie faktów, które miały już miejsce w rzeczywistości. Tym bardziej w sytuacji, w której w jakikolwiek sposób jest zainteresowany osobiście wynikiem sprawy, czy – co także może mieć na to wpływ – zrealizowaniem swojej własnej roli procesowej. Dość wskazać w tym miejscu przykłady świadków, którzy stoją pod zarzutami w innych postępowaniach, a od spełnienia funkcji świadka (w domyśle świadka oskarżenia) w danym postępowaniu zależy ich własny los procesowy. Innym przykładem z praktyki jest bezcelowe

³⁵ Wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 13 listopada 2015 r. IV Ka 591/15. LEX nr 2125105.

³⁶ R.A. Stefański: *Art. 187. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz.* T. 1. Red. Z. Gostyński. Wydawnictwo Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1998, s. 509.

odbieranie przyrzeczeń od funkcjonariuszy Policji, którzy często obok pokrzywdzonego są jedynymi świadkami w sprawie. Ocena zaś tych zeznań w kontekście ich prawdziwości często jest nierealna, nawet z odebraniem przyrzeczeniem, skoro ich supozycje odnoszą się do czynności przeprowadzonych z ich wspólnym udziałem (np. co do podjętych czynności operacyjnych czy też już *stricte* procesowych).

Zeznawanie prawdy przez świadka to zatem bardziej nakaz moralny, etyczny czy nawet religijny, występujący w danej społeczności. Trudno jednak tracić z pola widzenia fakt, że postępowanie zgodne z zasadami uczciwego i słusznego postępowania, moralnie przyjętego w danej społeczności, nie jest wspólne dla większości współczesnego społeczeństwa. Wpływ na to ma nie tylko jego niska kultura prawna, która jest konsekwencją wielu negatywnych społecznych okoliczności, ale także brak poczucia odpowiedzialności za słowo, czy też mechanizm obronny przejawiający się brakiem angażowania się w obce sprawy, o ile one mnie nie dotyczą. Praktyka sądowa pokazuje, że przyrzeczenie realnie nie ma wpływu na prawdomówność świadka. Czy zatem odbieranie przyrzeczenia ma sens z punktu widzenia karnoprosesowego, w szczególności w świetle dochodzenia do prawdy materialnej, można mieć co to tego uzasadnione wątpliwości. Stąd też praktyka sądowa pokazuje, że zasadą jest nieodbieranie przyrzeczeń.

6. Karać – tylko po co?

Skoro wątpliwości budzi sama instytucja przyrzeczenia, to tym bardziej niezrozumiałe jest karanie świadka za brak spełnienia obowiązku złożenia takiego przyrzeczenia. Zgodnie z treścią art. 287 § 1 k.p.k. w zw. z art. 285 § 1 k.p.k. na świadka, biegłego tłumacza i specjalistę, który bezpodstawnie uchyla się od złożenia przyrzeczenia, można nałożyć karę pieniężną (porządkową) w wysokości do 3 tys. złotych. Świadek nie może samodzielnie zrezygnować ze złożenia przyrzeczenia. Gdyby jednak odmówił jego złożenia, może zostać ukarany celem wymuszenia wykonania obowiązku procesowego. Na wydane w tym trybie postanowienie służy świadkowi zażalenie (art. 290 § 1 k.p.k.). W aktualnie obowiązującym stanie prawnym nie jest natomiast możliwe ukaranie świadka karą porządkową aresztowania (do 30 dni), o której mowa w art. 287 § 1 k.p.k., gdyż brak jest stosownego odniesienia do takiej możliwości w paragrafie 2 tego artykułu. Jak wynika z powyższego, charakter kary porządkowej – finansowej – jest fakultatywny. Sąd stosuje ją jedynie wedle uznania. Celem tej kary, jak to już podkreślono, jest wymuszenie obowiązku procesowego leżącego po

stronie świadka³⁷. Nie oznacza to jednak, że owo swoiste wymuszenie spełnienia obowiązku zmierza jednocześnie do zagwarantowania prawdziwości jego przekazu. Nieco inaczej, o czym warto w tym miejscu wspomnieć, wygląda to w postępowaniu cywilnym. Zgodnie z art. 276 § 1 Kodeksu postępowania cywilnego za nieuzasadnioną odmowę zeznań lub przyrzeczenia sąd może skazać świadka na grzywnę, a nawet nakazać aresztowanie świadka na czas nieprzekraczający tygodnia (§ 2). Zasadnicza różnica polega więc na możliwości nakazania aresztowania świadka, ale nie tylko. W kontekście tematu niniejszego opracowania o wiele istotniejszą kwestią wydaje się prawnie dopuszczalna możliwość przesłuchania świadka bez odebrania przyrzeczenia i jednoczesny brak sankcji. W sytuacji odmowy jego złożenia sąd dokonuje oceny zasadności tej odmowy i w uzasadnionym przypadku może przesłuchać świadka bez złożenia przez niego przyrzeczenia. Sąd nie prowadzi przy tym postępowania dowodowego w celu ustalenia tych okoliczności, bazując jedynie na oświadczeniach świadka³⁸.

7. Podsumowanie

Rozstrzygnięcie sądowe oparte jest na ocenie dowodów, którymi z reguły są zeznania świadków. Stąd też tak ważne jest, aby w toku prowadzonego postępowania zeznawali oni prawdę. Warunek ten ma być zagwarantowany – przynajmniej w swoim założeniu – z jednej strony ustawowym obowiązkiem odbierania od świadków przyrzeczenia, z drugiej zaś – uprzedzeniem świadka o odpowiedzialności karnej za zeznawanie nieprawdy. Z oczywistych względów odebranie przyrzeczenia jest pewną fikcją prawną, założeniem, że spełnienie takiego obowiązku już samo w sobie gwarantuje prawdziwość relacji świadka. Nic bardziej mylnego. Przyrzeczenie nie ma wbrew intencji ustawodawcy przede wszystkim prawnego charakteru, który faktycznie jest tu drugoplanowy. O wiele większe znaczenie należy przypisać etycznej i moralnej naturze instytucji przyrzeczenia. Niestety aktualna praktyka sądowa (autora) pokazuje, że założenie w domyśle – prawdziwych zeznań – jest w znacznej mierze tylko czysto hipotetyczne, stanowi jedynie pewną filozoficzną niespełnioną ideę wiary w dobrego i uczciwego człowieka, postępującego w zgodzie z nakazami moralnymi. Sale sądowe obnażają utopijność tych założeń w sposób bezwzględny.

Przyczyn tej bądź co bądź negatywnej sytuacji należy szukać zarówno w indywidualnych cechach osobowościowych świadków, jak i w ogólnej

³⁷ J. Skorupka: *Art. 287. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Skorupka..., s. 760.

³⁸ A. Turczyn: *Art. 276. W: Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz*. Red. O.M. Piaskowska. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 771.

sytuacji społeczno-politycznej w Polsce. To system naczyń połączonych. Niewątpliwie, ma to swoje odniesienie w niskiej kulturze prawnej społeczeństwa, przejawiającej się w niskim poziomie wiedzy o obowiązującym prawie, negatywnym stosunku do instytucji wymiaru sprawiedliwości czy też wyrażaniu pejoratywnych opinii o sądach. Dodatkowo, nie pomagają w poprawie tego stanu rzeczy działania wielu środowisk politycznych, w ostentacyjny sposób lekceważących prawo i wymiar sprawiedliwości. W konsekwencji, owa szczególna celebra, symbolika związana z odebraniem przyrzeczenia, nie wywiera obecnie na świadkach większego wrażenia. Nie prowadzi do wewnętrznej moralnej zadumy wyrażającej się brakiem wątpliwości – czy mam mówić prawdę? Świadców w większości zeznają motywacyjnie. Zeznania o tym, „jak było naprawdę”, stoją na drugim planie ich relacji. Ważniejsze jest zatem, kto jest oskarżony, kto pokrzywdzony, czy też przykładowo, jakie świadek ma relacje ze stronami. Dodatkowo, istotny wpływ na powyższe ma również kwestia ograniczonego bądź co bądź ścigania przestępstwa składania fałszywych zeznań. Tym samym przyrzeczenie w XXI w. utraciło niestety swoje pierwotne znaczenie. Podsumowując przedstawione uwagi, postulatem *de lege ferenda* jest całkowita rezygnacja z obowiązku odbierania przyrzeczenia w procedurze karnej, ewentualnie zmiana obecnej formuły na inną, bardziej elastyczną, w której to sędzia będzie miał realny wybór odebrania od świadka przyrzeczenia oraz możliwość oceny jego odmowy, bez konieczności i potrzeby stosowania sankcji karnych.

Bibliografia

Literatura

- Bojańczyk A., Razowski T.: *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 października 2006 r., II AKa 134/06*. „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 3, s. 153–162.
- Boratyńska K.T.: *Zasada prawdy materialnej*. W: *Postępowanie karne*. Red. K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński. C.H.Beck, Warszawa 2018, s. 34–38.
- Chauvin T., Stawicki T., Winczorek P.: *Wstęp do prawoznawstwa*. C.H.Beck, Warszawa 2014.
- Dybaś O.: *Rola przyrzeczenia świadka przed sądami powszechnymi*. „Młoda Palestra” 2023, nr 3, s. 74–106.
- Gruszecka D.: *Art. 190. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Skorupka. C.H.Beck, Warszawa 2023, s. 496–497.
- Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K.: *KPK. Komentarz*. T. 1. C.H.Beck, Warszawa 2011.
- Kardas P.: *Zasada prawdy materialnej a kontrydiktoryjność postępowania dowodowego. Przeciwstawne czy komplementarne zasady procesu karnego?* W: *Adwokatura*

- jako uczestnik procesu legislacyjnego*. Red. J. Giezek, A. Malicki. Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 40–51.
- Kucner A.: *Wiedza, jej rodzaje i właściwości*. W: *Podstawy filozofii*. Red. S. Opara, A. Kucner, B. Zalewska-Rudnicka. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009, s. 70–86.
- Kurowski M.: *Art. 187*. W: *Kodeks postępowania karnego*. T. 1: *Komentarz aktualizowany*. Red. D. Świecki. Wolters Kluwer, Warszawa 2024, LEX/el.
- Nawrocki M.: *Pouczenie jako (nie)zbędny warunek odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań*. „Przegląd Sądowy” 2015, nr 7–8, s. 144–157.
- Nita-Światłowska B.: *Komentarz do art. 581–582*. W: *Kodeks postępowania karnego*. *Komentarz*. Red. J. Skorupka. C.H.Beck, Warszawa 2023, s. 1609–1611.
- Prusak F.: *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1999.
- Skorupka J.: *Art. 287*. W: *Kodeks postępowania karnego*. *Komentarz*. Red. J. Skorupka. C.H.Beck, Warszawa 2023, s. 759–762.
- Stefański R.A.: *Art. 187*. W: *Kodeks postępowania karnego*. *Komentarz*. T. 1. Red. Z. Gostyński. Wydawnictwo Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1998, s. 508–509.
- Stefański R.A., Zabłocki S.: *Art. 187*. W: *Kodeks postępowania karnego*. T. 2: *Komentarz do art. 167–296*. Wolters Kluwer, Warszawa 2019, LEX/el.
- Sychta K.: *Art. 187–188*. W: *Kodeks postępowania karnego*. *Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 514–515.
- Turczyn A.: *Art. 276*. W: *Kodeks postępowania cywilnego*. *Postępowanie procesowe*. *Komentarz*. Red. O.M. Piaskowska. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 770–771.
- Tylman J.: *Zasada prawdy materialnej*. W: *Polskie postępowanie karne*. Red. T. Grzegorzczak, J. Tylman. Wyd. 10. Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 103–108.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. S. Dubisz. T. 3. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Uzasadnienie rządowe do projektu zmiany kodeksu postępowania karnego*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1949, nr 6–7, s. 6–10.
- Waltoś S.: *Zasada prawdy materialnej*. W: *Zasady procesu karnego*. T. 3, cz. 1. Red. P. Wiliński. Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2014, s. 269–326.
- Waltoś S., Hofmański P.: *Proces karny. Zarys systemu*. Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
- Zagrodnik J.: *Art. 2*. W: *Kodeks postępowania karnego*. *Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 49–60.

Akty prawne

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego. T.j. Dz.U. 1932, nr 83, poz. 725.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie formy zapewnienia w postępowaniu karnym przez świadków, biegłych, tłumaczy i przysięgłych zgodnego z prawem spełnienia ich obowiązku. Dz.U. 1929, nr 47, poz. 383.

- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie przepisów postępowania karnego. Dz.U. 1949, nr 32, poz. 238.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego. Dz.U. 1969, nr 13, poz. 96.
- Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1184 ze zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1375 ze zm.
- Ustawa z dnia 21 stycznia 1999 r. o sejmowej komisji śledczej. T.j. Dz.U. 2016, poz. 1024.

Orzecznictwo

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 kwietnia 2016 r. III KK 459/15. LEX nr 2054486.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 października 2006 r. II AKa 134/06. LEX nr 392447.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Bydgoszczy z dnia 10 kwietnia 2015 r. VIII Ga 43/15. LEX nr 1829019.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 13 listopada 2015 r. IV Ka 591/15. LEX nr 2125105.
- Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 17 stycznia 2017 r. VII Pa 151/16. LEX nr 2246161.

Źródła internetowe

- Pasek A.: *Przyczyny i charakter nowelizacji kodeksu postępowania karnego z 1928 r. w początkach Polski Ludowej (1944–1950)*. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019. <https://repozytorium.uni.wroc.pl/publication/104565> [dostęp: 10.04.2025].
- Projekt ustawy postępowania karnego przyjęty przez Komisję Kodyfikacyjną Rzp. Pol. w dniu 26 kwietnia 1926 z uzasadnieniem i tablicą porównawczą. www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39673/edition/40665 [dostęp: 18.09.2024].
- Uchwała nr 5 Nadzwyczajnego XVI Krajowego Zjazdu Lekarzy z dnia 18 maja 2024 r. w sprawie Kodeksu Etyki Lekarskiej. https://nil.org.pl/uploaded_files/art_1716532029_kel-2024.pdf [dostęp: 03.10.2024].

MARCELINA WITEK

 <https://orcid.org/0000-0002-0846-4083>

Gwarancje procesowe dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym w świetle wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r. w sprawie C-603/22

**Procedural guarantees for children who are suspects or defendants
in criminal proceedings in light of the judgment of the Court
of Justice of the European Union of September 5, 2024
in Case C-603/22**

Abstract: This article focuses on the issue of procedural guarantees for children acting as suspect or accused in criminal proceedings. Particular attention was paid to the two-pronged development of accountability standards – both in the context of universal acts and within the framework of regulations adopted at the European Union level. The key element of the study is an analysis of the judgment of the Court of Justice of the European Union of September 5, 2024, including a presentation of the facts of the case in which the preliminary questions were referred. The following part of the article assesses the impact of the ruling on the Polish legal order, with a particular focus on the April 14, 2023 amendments to the Code of Criminal Procedure. In this context, the fundamental problems of the Polish regulation were pointed out, including the issue of mandatory defense and the automatic termination of the obligation to provide it when the suspect reaches the age of majority.

Keywords: criminal proceedings, children, directive, Court of Justice of the European Union, mandatory defense

1. Uwagi wprowadzające

Rozwój standardów odpowiedzialności dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym następował w długotrwałym i dwutorowym procesie. System gwarancji proceduralnych kształtował się zarówno na poziomie uniwersalnych inicjatyw prawnych, jak i na forum Unii Europejskiej, obejmując dorosłych sprawców przestępstw oraz sprawców będących dziećmi. Proces ten, związany z nową koncepcją praw człowieka, wyraźnie przybrał na sile po II wojnie światowej. Nowo powstające instytucje i organizacje zajmujące się ochroną praw człowieka w naturalny sposób podejmowały się również funkcji protektora praw dzieci. Podmiotem, który w działaniach tych odegrał najważniejszą początkową rolę, była Organizacja Narodów Zjednoczonych¹. W 1948 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęło Powszechną Deklarację Praw Człowieka², w której założono, że macierzyństwo i dzieciństwo korzystają z prawa do specjalnej opieki oraz pomocy (art. 25 ust. 2). Natomiast w 1959 r. ONZ proklamowała Deklarację praw dziecka, a w 1966 r. przyjęła Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka³. Na szczególną uwagę zasługuje akt prawny Organizacji Narodów Zjednoczonych, w którym po raz pierwszy pojawiła się kwestia gwarancji procesowych należnych dzieciom, czyli osobom poniżej 18. roku życia. Taką regulacją jest Konwencja o prawach dziecka Organizacji Narodów Zjednoczonych⁴ z 1989 r., która została ratyfikowana przez wszystkie kraje Unii Europejskiej, a standardy i zasady przez nią ustanowione mają kluczowe znaczenie dla kształtu europejskiej polityki w zakresie praw dziecka. Konwencja o prawach dziecka stała się nie tylko najszybciej powszechnie ratyfikowanym traktatem ONZ, ale i jednym z najistotniejszych, nawiązując bowiem do

¹ A. Lewandowska: *Prawo dziecka do nauki na tle idei praw dziecka*. W: *Dziecko w sytuacjach uczenia się. Codzienność w poznawaniu świata i siebie*. Red. J. Malinowska, E. Jezierska-Wiejak. Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 149.

² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 217A w dniu 10 grudnia 1948 r. https://www.unesco.pl/fileadmin/import24/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 22.12.2024].

³ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167 (kwestię praw dziecka porusza art. 24); Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169 (kwestię praw dziecka porusza art. 10).

⁴ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526 z późn. zm. Zgodnie z art. 1 niniejszej konwencji „dziecko” oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność.

jej postanowień wszystkie późniejsze umowy międzynarodowe regulujące w określonym zakresie przedmiotowym prawa dziecka lub prawa związane z rodziną⁵. Ze względu na tytułową problematykę szczególne znaczenie mają regulacje artykułów: 37 i 40 Konwencji. Dotyczą one m.in. zakazu tortur i poniżającego traktowania oraz zakazu orzekania wobec dziecka kary śmierci i dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości wcześniejszego zwolnienia (art. 37 a), a także prawa dziecka pozbawionego wolności do uzyskania niezwłocznego dostępu do pomocy prawnej (art. 37 d) oraz prawa każdego dziecka podejrzanego lub oskarżonego bądź uznanego za winne naruszenia prawa karnego do traktowania w sposób sprzyjający jego poczuciu godności i wartości (art. 40 ust. 1). Konwencja o prawach dziecka oraz pozostałe akty poświęcone temu podmiotowi z jednej strony wyrażały szczególny stosunek do dziecka jako podmiotu prawa, zaś z drugiej strony przyczyniały się do rozpowszechniania zmian prawnych i mentalnych odzwierciedlających konieczność adaptacji w przypadku tej kategorii osób odmiennych zasad, dyrektyw oraz sposobów postępowania niż wobec reszty społeczeństwa⁶. W piśmiennictwie Konwencja bywa trafnie określana mianem światowej konstytucji praw dziecka⁷ oraz najważniejszego dokumentu chroniącego prawa dziecka⁸.

2. Europejski system gwarancji procesowych w sprawach dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym

Analizę standardów wypracowanych przez Unię Europejską należy rozpocząć od aktów stanowiących fundament prawa europejskiego. Pierwszym z nich jest Traktat o Unii Europejskiej⁹, który w art. 3 ust. 3 zawiera zobowiązanie do wspierania ochrony praw dziecka. Także Karta praw

⁵ A.N. Schulz: 2.3.2. *Zasady*. W: *Międzynarodowe prawo rodzinne. Filiacja. Piecza nad dzieckiem. Alimentacja*. Red. P. Mostowik. Wyd. 1. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2023. <https://sip-1lex-1pl-1eejjwakw0a91.han.buw.uw.edu.pl/#/monograph/369528150/407?keyword=konwencja%20o%20prawach%20dziecka&toHit=1&cm=SREST> [dostęp: 17.12.2024].

⁶ V. Konarska-Wrzošek: *Rozdział 1 Szczególny status dzieci i młodzieży w prawie wewnętrznym i w prawie międzynarodowym*. W: Eadem: *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*. Wyd. 1. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013. <https://sip-1lex-1pl-1eejjwakw0a91.han.buw.uw.edu.pl/#/monograph/369278063/271022/konarska-wrzošek-violetta-prawny-system-postepowania-z-nieletnimi-w-polsce?cm=RELATIONS> [dostęp: 17.12.2024].

⁷ Zob. E. Czyż: *Prawa dziecka*. Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2002, s. 13.

⁸ M. Michalak: *Wstęp*. W: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*. Red. S.L. Stadniczeńko. Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2015, s. 9.

⁹ Traktat o Unii Europejskiej. Dz.U. 2004, nr 90, poz. 864/30 z późn. zm.

podstawowych Unii Europejskiej¹⁰ w art. 24 przewiduje m.in. konieczność uwzględniania najlepszego interesu dziecka we wszystkich działaniach dotyczących małoletnich.

Jeśli chodzi o gwarancje procesowe należne niepełnoletnim sprawcom przestępstw, na system ochrony składają się akty o charakterze generalnym oraz te ściśle poświęcone tej kategorii podmiotowej. Na podstawie regulacji ogólnych dzieci podejrzane lub oskarżone o popełnienie przestępstwa mają prawo do rzetelnego procesu sądowego i korzystają z takich samych gwarancji, jakie przysługują każdej innej osobie¹¹, zaś na podstawie szczególnych aktów normatywnych są podmiotem zindywidualizowanych uprawnień procesowych. W kilku dyrektywach unijnych określono szczegółowe gwarancje rzetelnego procesu o zasięgu ogólnym. Są to: dyrektywa w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego¹², dyrektywa w sprawie prawa do informacji¹³ i dyrektywa w sprawie prawa dostępu do adwokata¹⁴. Ważną inicjatywą Unii Europejskiej było zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym¹⁵. Jak wskazano w pkt 1 preambuły, powyższe zalecenie miało na celu zachęcenie państw członkowskich do wzmocnienia praw procesowych wszystkich podejrzanych lub oskarżonych, którzy nie są w stanie zrozumieć postępowania karnego i skutecznie w nim uczestniczyć ze względu na swój wiek, stan umysłowy lub fizyczny bądź niepełnospraw-

¹⁰ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. Dz.U. UE C 2007, nr 303, s. 1 z późn. zm.

¹¹ *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka*. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, Luksemburg 2019, s. 212. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_pl.pdf [dostęp: 08.11.2024].

¹² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym. Dz.U. UE L 280 z dnia 26 października 2010 r.

¹³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym. Dz.U. UE L 142 z dnia 1 czerwca 2012 r.

¹⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności. Dz.U. UE L 2013, nr 294. M.in. art. 5 stanowi o prawie do poinformowania osoby, na której spoczywa odpowiedzialność rodzicielska, o pozbawieniu wolności dziecka (dla celów tego ustępu za dziecko uznaje się osobę, która nie ukończyła 18. roku życia).

¹⁵ Zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym (2013/C 378/02). Dz.U. UE C 378 z dnia 24 grudnia 2013 r.

ność. Zalecenie Komisji z 2013 r. uwypukliło takie kwestie, jak: prawo do informacji, prawo dostępu do adwokata, niedyskryminacja przy korzystaniu z praw procesowych czy powinność nagrywania przesłuchań na etapie postępowania przygotowawczego w formie zapisu audiowizualnego. Mimo że zalecenie – zgodnie ze swą naturą prawną – nie nakłada żadnych zobowiązań na adresatów, każdorazowo stanowi rodzaj autorytatywnej ekspresji określonej linii i preferowanych kierunków działania. Stąd też wyrażone w sygnalizowanym akcie stanowisko Komisji stanowiło dosadną i ważną wypowiedź.

Podkreślając znaczenie ogółu unijnych inicjatyw ukierunkowanych na ochronę prawną dzieci, szczególne znaczenie w zakresie kształtowania odpowiedzialności dzieci należy przypisać Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym¹⁶. Jak wskazano w pkt 1 preambuły tego aktu, celem dyrektywy jest ustanowienie gwarancji procesowych mających zapewnić dzieciom, tj. osobom, które nie ukończyły 18 lat, będącym podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, możliwość zrozumienia i śledzenia przebiegu takiego postępowania oraz wykonywania przysługującego im prawa do rzetelnego procesu sądowego i zapobieganie ponownemu popełnianiu przez dzieci czynów zabronionych, a także wspieranie ich integracji społecznej. Ponadto, w preambule podkreślono, że szczególne podejście do niepełnoletnich oskarżonych wynika z konieczności zapewnienia wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom, tak aby zachować ich potencjał do rozwoju i reintegracji społecznej. Wskazany kierunek koresponduje z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w którym konsekwentnie zwraca się uwagę na potrzebę zapewnienia, aby dziecko oskarżone o popełnienie przestępstwa zostało potraktowane w sposób, który w pełni uwzględnia jego wiek, poziom dojrzałości oraz zdolności intelektualne i emocjonalne, oraz aby podjęto kroki w celu zagwarantowania mu możliwości zrozumienia swojej sytuacji procesowej i aktywnego uczestniczenia w postępowaniu¹⁷. Dyrektywa stanowi gwarancję takich praw dziecka, jak: prawo do informacji (art. 4),

¹⁶ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym. Dz.U. UE L 2016, nr 132.

¹⁷ M. Fingas: *Podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej w procesie karnym – wybrane zagadnienia implementacji dyrektywy 2016/800*. „Europejski Przegląd Sądowy” 2019, nr 11, s. 11. Zob. np. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 16 grudnia 1999 r. 24724/94. T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, HUDOC, pkt 84. LEX nr 76925; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 27 kwietnia 2017 r. 34015/07. Zherdev przeciwko Ukrainie, HUDOC, pkt 135. LEX nr 2276244.

prawo dziecka do poinformowania podmiotu odpowiedzialności rodzicielskiej (art. 5), prawo do pomocy adwokata (art. 6), prawo do indywidualnej oceny (art. 7), prawo do badania lekarskiego (art. 8), prawo do ochrony prywatności (art. 14), prawo do towarzyszenia dziecku w postępowaniu przez podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej (art. 15) oraz prawo dzieci do osobistej obecności na dotyczącej ich rozprawie i do udziału w niej (art. 16). Dyrektywa reguluje także takie kwestie, jak m.in. obowiązek audiowizualnego zapisu przesłuchania (art. 9) czy szczególne traktowanie w przypadku pozbawienia wolności (art. 12). Państwa członkowskie miały obowiązek wdrożenia przepisów dyrektywy do krajowych porządków prawnych do dnia 11 czerwca 2019 r.

W systemie ochrony dzieci znaczącą rolę odgrywają komunikaty Komisji Europejskiej. Wymaga podkreślenia, że komunikat nie jest projektem aktu prawnego, a jedynie dokumentem konsultacyjnym Unii Europejskiej, który po publikacji przekazywany jest parlamentom narodowym¹⁸. Nie wywołuje on bezpośrednich skutków prawnych w sferze prawa europejskiego i polskiego, jednakże Komisja Europejska zapowiada w nim podjęcie konkretnych inicjatyw prawodawczych. W tej sytuacji komunikat ma niebagatelny wpływ na kształtowanie standardów prawnych w określonej sferze. W komunikacie w sprawie celów strategicznych na lata 2005–2009¹⁹ nazwano działania na rzecz skutecznej ochrony dziecka jednym z fundamentalnych priorytetów (pkt 2.3). Istotną datą z perspektywy praw dziecka jest 4 lipca 2006 r., kiedy to Komisja Europejska wydała komunikat W kierunku strategii UE na rzecz praw dziecka²⁰. Była to propozycja strategii dotyczącej skutecznego propagowania i ochrony praw dziecka w ramach polityki wewnętrznej i zewnętrznej Unii Europejskiej oraz wspierania wysiłków państw członkowskich w tym zakresie. Natomiast 5 lutego 2008 r. Komisja Europejska opublikowała komunikat Większy nacisk na kwestię dzieci

¹⁸ Zob. Protokół (nr 1) w sprawie roli parlamentów narodowych w Unii Europejskiej. Dz.U. UE C 2016, nr 202, s. 203.

¹⁹ Komunikat Przewodniczącego w porozumieniu z Wiceprzewodniczącą Wallström w sprawie celów strategicznych 2005–2009: Europa 2010: Partnerstwo na rzecz odrodzenia Europy – dobrobyt, solidarność i bezpieczeństwo. COM (2005) 12 z dnia 26 stycznia 2005 r. <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/17df12fd-7203-48a5-a97b-8719f352268d> [dostęp: 28.07.2025].

²⁰ Komunikat Komisji – W kierunku strategii UE na rzecz praw dziecka. COM (2006) 367 z dnia 4 lipca 2006 r. Nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:r12555> [dostęp: 28.07.2025]. Na podstawie niniejszego Komunikatu Parlament Europejski przyjął Rezolucję z dnia 16 stycznia 2008 r.: W kierunku strategii UE na rzecz praw dziecka (2007/2093(INI)). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52008IP0012> [dostęp: 28.07.2025].

w działaniach zewnętrznych UE²¹, którego celem było przyczynienie się do wypracowania długoterminowej strategii UE na rzecz praw dzieci w związku z przyjętymi przez Radę w grudniu 2007 r. Wytycznymi UE w sprawie promowania i ochrony praw dziecka²². Następnym ważnym wydarzeniem w omawianej sferze było wydanie przez Komisję Europejską 15 lutego 2011 r. komunikatu Agenda UE na rzecz praw dziecka²³. Jak wskazano we wprowadzeniu, intencją Komisji Europejskiej było potwierdzenie głębokiego zaangażowania wszystkich instytucji UE oraz wszystkich państw członkowskich w promowanie, ochronę i realizację praw dziecka w kontekście wszystkich właściwych polityk UE oraz przekształcenie tego zaangażowania w konkretne wyniki. W kontekście analizowanego zagadnienia szczególnie interesujący jest fragment komunikatu, który dotyczy wymiaru sprawiedliwości dostosowanego do potrzeb dzieci (pkt 2.1). Należy uzupełnić, że aspekt wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku został podkreślony w Planie działań służącym realizacji programu sztokholmskiego²⁴, w którym m.in. umiejscowiono ramy działań na lata 2010–2015. Jak wskazano w komunikacie Agenda UE na rzecz praw dziecka, prawo do sprawiedliwego procesu przysługujące dzieciom w postępowaniu karnym obejmuje ochronę prywatności, prawo do bycia poinformowanym o zarzutach i postępowaniu w sposób dostosowany do wieku oraz dojrzałości, prawo do pomocy prawnej i zastępstwa prawnego (pkt 2.1). Jednocześnie komunikat stanowi zobowiązanie Komisji do podejmowania dalszych działań w celu wzmocnienia praw procesowych podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym, w tym dzieci (pkt 2.1).

Fundamentalną rolę w wykładni i egzekwowaniu praw dziecka odgrywają sądy europejskie, przede wszystkim Europejski Trybunał Praw Człowieka.

²¹ Komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów – Większy nacisk na kwestię dzieci w działaniach zewnętrznych UE. COM (2008) 55, wersja ostateczna z dnia 5 lutego 2008 r. Nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0055> [dostęp: 28.07.2025].

²² Wytyczne UE w sprawie promowania i ochrony praw dziecka, zatwierdzone przez Radę dnia 10 grudnia 2007 r. Nieopublikowane w Dzienniku Urzędowym. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16031-2007-INIT/pl/pdf> [dostęp: 28.07.2025].

²³ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Agenda UE na rzecz praw dziecka. COM (2011) 60, wersja ostateczna z dnia 15 lutego 2011 r. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0060:FIN:pl:PDF> [dostęp: 28.07.2025].

²⁴ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 20 kwietnia 2010 r. – Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości dla europejskich obywateli – Plan działań służący realizacji programu sztokholmskiego. COM (2010) 171, wersja ostateczna. Nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0171> [dostęp: 28.07.2025].

W kontekście tytułowej problematyki zwraca uwagę wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) z dnia 5 września 2024 r.²⁵, wydany w ramach wykorzystania instytucji pytania prejudycjalnego, o którym mowa w art. 267 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Z tego instrumentu skorzystał II Wydział Karny Sądu Rejonowego w S. w ramach postępowania o sygn. akt II K 613/22²⁶. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej odniósł się do szeregu zadanych przez polski sąd pytań, udzielając obszernej i ważnej odpowiedzi.

3. Znaczenie wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r. dla polskiego prawa karnego procesowego

Analizę przedmiotowego orzeczenia TSUE warto poprzedzić przedstawieniem stanu faktycznego sprawy. Przed Sądem Rejonowym w S. toczyło się postępowanie karne przeciwko M.S., którego przedmiotem było wielokrotne wdzieranie się przez oskarżonego na teren nieczynnego ośrodka wypoczynkowego, tj. przestępstwo z art. 193 Kodeksu karnego²⁷ w zw. z art. 12 § 1 k.k. Zarzut popełnienia przestępstwa z art. 193 k.k. w tym samym postępowaniu postawiono również J.W. i M.P. Co kluczowe dla dalszej analizy w ramach czynu ciągłego, w chwili pierwszego zachowania M.S. miał 16 lat, natomiast J.W. oraz M.P. mieli po 17 lat. W czasie pozostałych zachowań wchodzących w skład zarzucanego M.S. czynu ciągłego miał on ukończone 17 lat. M.S. przed pierwszym przesłuchaniem nie został poinformowany przez Policję o przysługujących mu prawach do przesłuchania z udziałem adwokata oraz do zaznajomienia się z aktami postępowania. Wzywając go na przesłuchanie, funkcjonariusz Policji miał świadomość, że M.S. ukończył 17 lat, jednak nie ukończył 18. roku życia. W wezwaniu na przesłuchanie nie umieszczono informacji o tym, że M.S. ma prawo ustanowienia obrońcy. Matka M.S. na prośbę swojego syna chciała wziąć udział w przesłuchaniu wraz z nim, tymczasem na komisariacie funkcjonariusz Policji stanowczo odmówił jej na to zgody, wskazując, że M.S. odpowiada jak osoba dorosła, gdyż ukończył 17 lat. Ponadto, funkcjonariusz odmówił udzielenia matce oskarżonego jakichkolwiek informacji po zakończeniu czynności przesłuchania syna, ponownie powołując się na argument

²⁵ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r., C-603/22, Prokurator Rejonowy w Słupsku i D.G., En Qualité De Curateur De M.B. Et B.B. przeciwko M.S. i in. LEX nr 3752692.

²⁶ Postanowienie Sądu Rejonowego w Słupsku z dnia 26 sierpnia 2022 r. II K 613/22. LEX nr 3571942.

²⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2025, poz. 383 [dalej: k.k.].

o możliwości pociągnięcia M.S. do odpowiedzialności karnej. Matki nie poinformowano też o biegu postępowania, a samego M.S. o prawie do końcowego zaznajomienia się z aktami postępowania przed wysłaniem aktu oskarżenia do sądu. W czasie przesłuchania M.S. szczegółowo przedstawił przebieg zdarzenia oraz złożył wyjaśnienia, które go obciążyły, czego skutkiem była zmiana kwalifikacji czynu z jednokrotnego na czyn ciągły. Wyjaśnienia te stały się podstawą wykonania dalszych czynności procesowych, w tym ustalenia tożsamości dwóch pozostałych występujących w sprawie podejrzanych. J.W. i M.P. usłyszeli zarzuty wyłącznie jednokrotnego wdarcia się na teren ośrodka wypoczynkowego. Po zakończeniu przesłuchania M.S. funkcjonariusze Policji przedstawili mu dokument zawierający ogólne uprawnienia i obowiązki w postępowaniu karnym, jednakże ten podpisał go bez zapoznania się z jego treścią, gdyż ta była dla niego zbyt skomplikowana i obszerna. W przypadku przesłuchań pozostałych oskarżonych sytuacja była odmienna, ponieważ ich rodzicom zezwolono na udział w przesłuchaniu dzieci. Przebieg przesłuchania był w ich przypadku podobny, jednak zarzuty wobec nich nie zostały zmienione. Co istotne, sama czynność odebrania wyjaśnień w stosunku do wszystkich trzech podejrzanych nie została utrwalona w formie zapisu audiowizualnego. W toku postępowania przygotowawczego nie przeprowadzono indywidualnej oceny podejrzanych. Po wniesieniu przez Prokuraturę Rejonową w S. aktu oskarżenia przeciwko M.S., J.W. i M.P., z uwagi na brak ustanowionych obrońców, każdemu z oskarżonych sąd ustanowił obrońcę z urzędu. Każdy z trzech obrońców złożył wniosek o pominięcie wyjaśnień złożonych w postępowaniu przygotowawczym, wskazując na uzyskanie dowodu z naruszeniem prawa oraz brak możliwości uznania go za podstawę przy ustaleniu stanu faktycznego. We wszystkich trzech przypadkach sąd przychylił się do wniosku, jednocześnie oddalając wniosek oskarżyciela o przeprowadzenie dowodu z wyjaśnień złożonych bez udziału obrońcy w toku postępowania przygotowawczego²⁸.

Sąd Rejonowy w S. w drodze postanowienia z 26 sierpnia 2022 r.²⁹ skierował szereg pytań prejudycjalnych w celu ustalenia m.in., czy przywołana dyrektywa 2016/800 w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia im pomocy obrońcy z urzędu od momentu postawienia zarzutów, jeżeli dziecko lub podmioty odpowiedzialności rodzicielskiej nie ustanowiły same obrońcy z wyboru, oraz do zapewnienia, aby dzieci były przesłuchiwane w obecności i przy

²⁸ Postanowienie Sądu Rejonowego w Słupsku z dnia 26 sierpnia 2022 r. II K 613/22. LEX nr 3571942.

²⁹ Ibidem.

uczestnictwie ustanowionego adwokata. Co więcej, sąd chciał rozwiązać wątpliwości dotyczące tego, czy dzieci będące podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym muszą być niezwłocznie informowane o przysługujących im prawach, które są istotne dla zagwarantowania rzetelnego postępowania, tj. prawie do korzystania z pomocy obrońcy, prawie do odmowy składania wyjaśnień, prawie do nieobciążania swojej osoby. Niejasna dla sądu była także kwestia, czy gwarancje przewidziane w dyrektywie obejmują również osoby dorosłe, które osiągnęły pełnoletność dopiero w toku postępowania karnego. Sąd poruszył też kwestię informacji udzielanych dzieciom w toku postępowania karnego, a mianowicie, czy powinny być one przekazywane prostym i przystępnym językiem, adekwatnym do wieku małoletniego. Celem sądu było także ustalenie, czy przepisy unijne zobowiązują sąd rozpoznający sprawę w toku postępowania karnego do nieuwzględniania obciążających wyjaśnień złożonych przez dzieci będące podejrzanymi lub oskarżonymi w toku przesłuchania przeprowadzonego z naruszeniem przepisów dyrektywy 2016/800.

Sąd odsyłający wniósł ponadto o rozpatrzenie przedstawionych pytań prejudycjalnych w trybie przyspieszonym, zgodnie z art. 105 regulaminu postępowania przed Trybunałem³⁰. Na poparcie swojego wniosku Sąd Rejonowy w S. podniósł, że polskie sądy orzekają na podstawie przepisów Kodeksu postępowania karnego, które zdaniem sądu odsyłającego nie gwarantują minimalnych standardów ochrony wynikających z prawa unijnego. Według sądu odsyłającego przedstawione pytania wykraczają poza ramy sprawy w postępowaniu głównym z uwagi na znaczną liczbę spraw rozpoznawanych każdego miesiąca przez polskie sądy, dotyczących małoletnich będących podejrzanymi lub oskarżonymi. Sąd odsyłający przypomniał także, iż wadliwie przeprowadzone czynności procesowe nieodwracalnie podważają fundamentalne zasady postępowania karnego. Jednakże, w dniu 21 października 2022 r. prezes Trybunału podjął decyzję o nieuwzględnieniu wniosku Sądu Rejonowego w S. i rozpatrzeniu sprawy w standardowym toku. Prezes Trybunału zdecydował natomiast o rozpoznaniu niniejszej sprawy w pierwszej kolejności na podstawie art. 53 § 3 regulaminu postępowania. Godny uwagi jest również fakt, że polski rząd uznał powyższe pytania prejudycjalne za niedopuszczalne³¹.

Przechodząc do istoty stanowiska wyrażonego w omawianym wyroku z dnia 5 września 2024 r., należy stwierdzić, iż, po pierwsze, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej w pkt 108 uzasadnienia wyroku orzekł, że dzieci będące podejrzanymi lub oskarżonymi powinny mieć dostęp do

³⁰ Regulamin postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości. Dz.U. UE L 2012, nr 265, s. 1 z późn. zm.

³¹ Zob. pkt 69 uzasadnienia wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r., C-603/22. LEX nr 3752692.

adwokata przed pierwszym przesłuchaniem przez Policję lub inny organ ścigania albo organ sądowy, a najpóźniej poczynawszy od tego przesłuchania. Trybunał przypomniał, że dyrektywa 2016/800 wyraźnie zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia pomocy adwokata dziecku, jak również nie przewiduje możliwości zrzeczenia się przez dziecko przysługującego mu prawa do skorzystania z pomocy obrońcy. Prawo krajowe dotyczące pomocy prawnej z urzędu powinno zagwarantować dzieciom będącym podejrzanymi lub oskarżonymi skuteczne wykonywanie prawa do obrony. Jeżeli adwokat nie został wyznaczony z wyboru, dziecko powinno mieć możliwość skorzystania z adwokata wyznaczonego z urzędu. Trybunał wywnioskował, że organy nie mogą przeprowadzić przesłuchania, jeżeli dziecko rzeczywiście nie korzysta z pomocy adwokata.

Po drugie, w pkt 128 uzasadnienia wyroku TSUE orzekł, że osoby, które w momencie objęcia postępowaniem karnym były dziećmi, jeżeli ukończyły 18 lat w toku tego postępowania, nadal korzystają z prawa do pomocy adwokata. Uznano też, że ze względu na okoliczności sprawy, a zwłaszcza stopień dojrzałości i konieczność szczególnego traktowania, zastosowanie znajdują przepisy dyrektywy 2016/800.

Po trzecie, zgodnie z pkt 147–153 uzasadnienia wyroku dzieciom będącym podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym powinno się udzielać informacji o przysługujących im prawach możliwie najszybciej po poinformowaniu ich, że są podejrzanymi lub oskarżonymi. Takie informacje powinny być przekazane najpóźniej przed pierwszym przesłuchaniem przez Policję lub inny organ ścigania. Prawo do informacji o przysługujących prawach ma zapewnić rzetelność postępowania i skuteczność prawa do obrony od pierwszego jego stadium. Zważywszy na szczególne potrzeby dzieci, jeżeli podejrzanym lub oskarżonym nie osiągnął pełnoletności, to informacje powinny być podane prostym i przystępnym językiem, który umożliwi ich skuteczne zrozumienie przez dziecko.

Po czwarte, w pkt 174–176 uzasadnienia wyroku TSUE stanął na stanowisku, że prawo unijne nie nakłada na państwa członkowskie obowiązku ustanowienia możliwości uznania przez sąd za niedopuszczalne dowodów obciążających z wyjaśnień złożonych przez dziecko w toku przesłuchania prowadzonego z naruszeniem przepisów dyrektywy 2016/800. Jednakże, w stosownych przypadkach sąd krajowy powinien z własnej inicjatywy pominąć przepisy krajowe, które są niezgodne z prawem UE, oraz wyciągnąć konsekwencje wynikające z pogwałcenia przepisów unijnych w odniesieniu do wartości dowodowej dowodów uzyskanych w takich okolicznościach.

4. Wnioski

Z perspektywy omawianego wyroku podstawowe znaczenie na gruncie polskiego prawa ma nowelizacja Kodeksu postępowania karnego dokonana ustawą z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw³². Ustawa ta wprowadziła szereg istotnych zmian o charakterze uzupełniającym do wdrożenia przepisów dyrektywy 2016/800. Po pierwsze, ustawodawca sprecyzował zakres podmiotowy art. 76 k.p.k. przez rezygnację z pojęcia „nieletni” i zastąpienie go terminem „oskarżony, który nie ukończył 18 lat”. Po drugie, dodano art. 76a k.p.k., który przewiduje możliwość udziału rodzica lub opiekuna w posiedzeniu sądu albo osoby trzeciej wskazanej przez oskarżonego w określonych przypadkach. Jeżeli natomiast udział tych osób jest niemożliwy lub niecelowy, dla dobra dziecka może być wyznaczony asystent rodziny, o którym mowa w art. 12 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej³³. Po trzecie, uzupełniono art. 214 § 2 k.p.k. o katalog sytuacji procesowych, w których obligatoryjne jest przeprowadzenie wywiadu środowiskowego, o te, w których oskarżony w chwili czynu nie ukończył 18 lat. Ponadto, w ramach nowelizacji dodano przepis art. 299b k.p.k. przewidujący możliwość obecności osoby wskazanej przez podejrzanego, który nie ukończył 18 lat, w czynnościach z udziałem tego podejrzanego przeprowadzanych w toku postępowania przygotowawczego. Co więcej, nadano nowe brzmienie art. 300 § 1 k.p.k., który dotyczy prawa do informacji o uprawnieniach podejrzanego poniżej 18 lat oraz osoby będącej „podmiotem odpowiedzialności rodzicielskiej”. Ustawodawca rozszerzył także zakres pouczenia, o którym mowa w art. 607l § 4 k.p.k., będący wzorem pouczenia z informacjami o prawach przysługujących osobie ściganej, która nie ukończyła 18 lat, a której dotyczy europejski nakaz aresztowania. Ostatnią zmianą była nowelizacja dyspozycji art. 360 § 1 pkt 2 k.p.k. przez możliwość wyłączenia jawności rozprawy w sytuacji, gdy choćby jeden z oskarżonych nie ukończył 18 lat³⁴. Komentowana regulacja weszła w życie 15 lutego 2024 r. W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy³⁵ wskazano, że zmiana zmierzała do uściślenia

³² Ustawa z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2023, poz. 818 [dalej: k.p.k.].

³³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. T.j. Dz.U. 2025, poz. 49.

³⁴ Poza powyższym zmiany dotknęły także Kodeks karny, Kodeks karny wykonawczy oraz ustawę z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

³⁵ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Druk nr 2933. <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2933> [dostęp: 28.07.2025].

i doprecyzowania obowiązujących przepisów odnoszących się do gwarancji procesowych przysługujących podejrzanym oraz oskarżonym, którzy nie ukończyli 18 lat. Zdaniem projektodawcy ustawa wprowadziła jedynie punktowe zmiany, które mają zapewnić realizację przepisów unijnych dyrektyw, albowiem już obecnie polskie prawo w zdecydowanej części wdraża te instrumenty prawa unijnego.

Przedstawiona nowelizacja Kodeksu postępowania karnego była szeroko komentowana. Jak trafnie wskazuje Iwona Palka, „nowelizacją z 14.04.2023 roku, która wchodzi w życie 15.02.2024 roku, znowelizowano § 1 art. 300 i rozszerzono zakres pouczeń, jakich należy obligatoryjnie na piśmie udzielić podejrzanemu ze szczególnym uwzględnieniem podejrzanego, który nie ukończył 18 lat. Ustawa nowelizująca rozszerza również krąg podmiotów, którym należy wręczyć pouczenie na piśmie w przypadku, gdy podejrzany nie ukończył 18 lat”³⁶. W kontekście art. 300 k.p.k. Michał Kurowski słusznie zauważa, że „kolejne zmiany, obowiązujące od 14.02.2024 roku, wynikały z konieczności uzupełnienia prawa do żądania wyjaśnień co do uprawnień i obowiązków szczególnych uczestników postępowania – świadków nieporadnych ze względu na wiek oraz stan zdrowia (§ 3a) oraz uszczegółowienia zakresu pouczeń podejrzanego, w tym uwzględnienia szczególnych rozwiązań dotyczących podejrzanego, który nie ukończył 18. roku życia. Analogicznie do rozwiązań dotyczących poszczególnych instytucji wprowadzono uprawnienie do pouczenia w sposób opisowy oraz graficzny (§ 3b). Zarówno odnośnie do podejrzanego, jak i co do pokrzywdzonego komentowany przepis stanowi zatem rozwinięcie zasady informacji procesowej”³⁷. Natomiast odnosząc się do art. 76 k.p.k., Krzysztof Eichstaedt zwraca uwagę, że „zgodnie z obowiązującym od 15.02.2024 r. art. 76 k.p.k. przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod pieczę której oskarżony pozostaje może podejmować na jego korzyść wszelkie czynności procesowe, w tym także wnosić środki odwoławcze, składać wnioski oraz ustanowić obrońcę do czasu ukończenia przez oskarżonego 18 lat, a nie jak miało to miejsce przed nowelizacją komentowanego przepisu do czasu ukończenia 17 lat. Czynności dokonane przez przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod pieczę której pozostaje

³⁶ I. Palka: *Art. 300. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. Wyd. 1. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587945469/777312> [dostęp: 18.12.2024].

³⁷ M. Kurowski: *Art. 300. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1: *Art. 1–424*. Red. D. Świecki. Wyd. 7. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587388661/761809> [dostęp: 18.12.2024].

oskarżony, który nie ukończył 18 lat, pozostają także skuteczne po ukończeniu przez oskarżonego wspomnianego wcześniej wieku”³⁸.

Z perspektywy omówionego orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej zasadniczym problemem wydaje się aspekt obrony obligatoryjnej, w szczególności na etapie postępowania przygotowawczego, w jego toku bowiem podejrzani, którzy nie osiągnęli 18. roku życia, nie posiadali obrońców. Dostęp do pomocy prawnej od pierwszego przesłuchania w postępowaniu karnym stanowi istotną gwarancję dla podejrzanego, której naruszenie może spowodować nieodwracalny uszczerbek w trakcie całego procesu karnego³⁹. Zostało to wcześniej zauważone w wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w sprawie Salduz przeciwko Turcji⁴⁰, w którym ETPC podkreślił, że w przypadku pierwszego przesłuchania konieczne jest zapewnienie jednostce dostępu do obrońcy. Jak wskazuje Andrzej Sakowicz, problematyka dowodowego wykorzystania wyjaśnień podejrzanego, występującego bez obrońcy bądź pod nieobecność obrońcy, budzi liczne kontrowersje w literaturze procesu karnego, a sam udział obrońcy jest nie tylko gwarancją respektowania prawa do obrony, lecz także zapobiega niewłaściwemu traktowaniu podejrzanych podczas przesłuchań i stanowi wyraz realizacji tzw. równości broni w procesie karnym od najwcześniejszego stadium postępowania⁴¹. Zasadą jest dostęp do pomocy obrońcy od momentu pierwszego przesłuchania, chyba że istnieją szczególne okoliczności danej sprawy, które uzasadniają ograniczenie korzystania z tego prawa. Przejawia się to w zakazie dowodowego wykorzystania na niekorzyść oskarżonego wyjaśnień złożonych pod nieobecność obrońcy, jeżeli podejrzany nie zrzekł się wyraźnie prawa do kontaktu z obrońcą⁴². Organy procesowe powinny zatem podjąć działania z urzędu, zmierzające do zapewnienia podejrzanym, którzy nie ukończyli 18. roku życia, możliwości skorzystania z pomocy obrońcy przed pierwszym prze-

³⁸ K. Eichstaedt: *Art. 76. W: Kodeks postępowania karnego. T. 1: Komentarz aktualizowany*. Red. D. Świecki. Wyd. 7. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587748334/780568> [dostęp: 18.12.2024].

³⁹ A. Sakowicz: *Zakaz dowodowego wykorzystania wyjaśnień podejrzanego występującego bez obrońcy bądź pod nieobecność obrońcy*. „Europejski Przegląd Sądowy” 2019, nr 1, s. 47.

⁴⁰ Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Salduz przeciwko Turcji z dnia 27 listopada 2008 r., skarga nr 36391/02. [https://etpcz.ms.gov.pl/etpc-content/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_036391_2002_Wy_2008-11-12_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpc-content/$N/9900000000000001_I_ETPC_036391_2002_Wy_2008-11-12_001) [dostęp: 13.01.2025].

⁴¹ A. Sakowicz: *Zakaz dowodowego...*, s. 47.

⁴² A. Ruchała: *Konsekwencje braku obrońcy podczas pierwszego przesłuchania w postępowaniu przygotowawczym. Glosa do postanowienia SN z dnia 27 czerwca 2017 r., II KK 82/17*. „Palestra” 2019, nr 3. <https://sip.lex.pl/#/publication/151350948/ruchala-anna-konsekwencje-braku-obroncy-podczas-pierwszego-przesluchania-w-postepowaniu...?cm=URLATIONS> [dostęp: 18.12.2024].

słuchaniem, co stanowi rdzeń doktryny wypracowanej na gruncie sprawy Salduz i jest zgodne ze wskazanym standardem strasburskim⁴³.

Problematyczna wydaje się także kwestia automatyzmu ustanienia obrony obligatoryjnej w momencie osiągnięcia pełnoletności przez podejrzanego. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, obrońcę musi posiadać każdy oskarżony, który w toku prowadzenia postępowania karnego nie ma ukończonych 18 lat. Przepis art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. jest sformułowany w czasie teraźniejszym, co wskazuje, że oskarżony musi mieć obrońcę tylko w tym czasie, w którym nie ma ukończonych 18 lat. Przepis ten nie wiąże obrony obligatoryjnej z wiekiem w chwili popełnienia czynu lub na określonym etapie postępowania karnego. Oznacza to, że obowiązek ten, po pierwsze, istnieje na każdym etapie postępowania karnego, a więc w postępowaniu przygotowawczym i sądowym; po drugie, ustaje w momencie, gdy oskarżony ukończy 18 lat⁴⁴. Zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego z 21 grudnia 2023 r., stosownie do treści art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. w postępowaniu karnym oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli nie ukończył 18 lat. Tym samym, obrona obligatoryjna – w rozumieniu przepisów ustawy karnoprosesowej – związana jest z wiekiem sprawcy w czasie trwania procesu karnego. Inaczej rzecz ujmując, oskarżony musi mieć obrońcę, jeśli uzyskał ten status przed ukończeniem 18 lat, jednakże obowiązek posiadania obrońcy ze względu na wiek ustaje z chwilą ukończenia 18. roku życia w toku prowadzonego w sprawie postępowania, niezależnie od stadium procesowego⁴⁵. Sąd Najwyższy zajął podobne stanowisko już wcześniej, tj. w wyroku z 16 maja 2023 r., wskazując, że przepis art. 79 § 1 k.p.k. wprowadza zasadę, iż w postępowaniu karnym oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli nie ukończył 18 lat⁴⁶. Nasuwa się wniosek, że przewidziany w polskim Kodeksie postępowania karnego automatyzm ustanienia obrony obligatoryjnej z chwilą osiągnięcia pełnoletności pozostaje w sprzeczności z regulacją pkt 11 dyrektywy 2016/800. Zgodnie z jego treścią dyrektywę lub jej niektóre przepisy należy również stosować do osób w postępowaniu karnym, które w momencie objęcia postępowaniem były dziećmi, ale następnie ukończyły 18 lat, gdy jest to właściwe w świetle wszelkich okoliczności danej sprawy, w tym z uwagi na stopień dojrzałości oraz konieczność szczególnego traktowania danej osoby.

⁴³ Zob. A. Sakowicz: *Zakaz dowodowego...*, s. 52.

⁴⁴ R.A. Stefański: *2. Nieukończenie przez oskarżonego 18 lat*. W: *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015 r. Przewodnik po zmianach*. Red. P. Wiliński. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015. <https://sip.lex.pl/#/monograph/369362605/292713> [dostęp: 18.12.2024].

⁴⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 2023 r. II KK 406/23. LEX nr 3648333.

⁴⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 maja 2023 r. V KK 120/23. LEX nr 3563380.

W odniesieniu do dostępu do pomocy adwokata polska procedura karna w obecnym kształcie nie przewiduje stosowania przepisów dyrektywy 2016/800 po osiągnięciu pełnoletności przez podejrzanego oraz kontynuacji obrony obligatoryjnej dorosłego podejrzanego z uwagi na stopień dojrzałości oraz konieczność szczególnego traktowania danej osoby. Ewentualnie w grę mogą wchodzić inne podstawy obrony obligatoryjnej, lecz kwestia ta stanowi zagadnienie całkiem odrębne⁴⁷. W analizowanym wyroku (pkt 2 sentencji) TSUE stwierdził, że art. 2 ust. 1 i 3 dyrektywy 2016/800 należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie uregulowaniu krajowemu, przewidującemu automatyczne ustanie z chwilą ukończenia 18 lat prawa do pomocy adwokata z urzędu, w zakresie, w jakim takie uregulowanie nie pozwala na ustalenie, czy stosowanie wspomnianej dyrektywy lub jej niektórych przepisów, a w konsekwencji praw, jakie ona przewiduje, jest właściwe w świetle wszelkich okoliczności sprawy, w tym ze względu na stopień dojrzałości oraz konieczność szczególnego traktowania. Odnosząc się do sytuacji procesowej dzieci, które w toku postępowania stają się dorosłymi – w tym zakresie polska regulacja wydaje się niewystarczająca w stosunku do wymogów unijnych.

Zwraca uwagę fakt, że przywołana nowelizacja Kodeksu postępowania karnego weszła w życie 15 lutego 2024 r., zaś wniosek o wydanie orzeczenia prejudycjalnego w niniejszej sprawie został złożony przez Sąd Rejonowy w S. 26 sierpnia 2022 r., a wpłynął do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej 19 września 2022 r. Wobec nowelizacji Kodeksu postępowania karnego z dnia 14 kwietnia 2023 roku część wniosków Trybunału utraciła aktualność. Wciąż problematyczne jest automatyczne ustanie obrony obligatoryjnej w chwili osiągnięcia pełnoletności przez podejrzanego, bez prawa kontynuacji obrony na podstawie przepisów dyrektywy 2016/800, a zwłaszcza art. 6, który dotyczy pomocy adwokata, mimo że potencjalnie może być to uzasadnione okolicznościami sprawy. To oznacza istnienie przestrzeni dla właściwych zmian prawnych.

Podsumowując przedstawiony wywód, można zauważyć, że proces ewolucji gwarancji procesowych dzieci nie przebiegał linearnie, lecz dość konsekwentnie w strefie europejskiego porządku prawnego. Niewątpliwie fundamentalną rolę w tym procesie odegrała Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. Niebagatelne znaczenie ma orzecznictwo sądów europejskich, w tym omówiony wyrok TSUE w sprawie C-603/22. Unijny prawodawca podejmuje liczne działania

⁴⁷ Przepis art. 79 § 2 k.p.k., przewidujący, że oskarżony musi mieć obrońcę również wtedy, gdy sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę, mógłby stanowić proceduralną możliwość i podstawę prawną do utrzymania stanu obrony obligatoryjnej po osiągnięciu pełnoletności, jednakże jest to norma ogólna i o charakterze uznaniowym, ocenym.

w celu zagwarantowania podmiotowości dziecka w postępowaniu karnym. Zadaniem dla polskiego ustawodawcy jest realizacja w pełnym zakresie unijnych standardów. Na koniec pozostaje wyrazić nadzieję, że wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r. będzie dla naszego ustawodawcy zobowiązaniem do dalszej zmiany prawa w celu zapewnienia dzieciom dopuszczającym się przestępstw najlepszej ochrony prawnej w postępowaniu karnym.

Bibliografia

Literatura

- Czyż E.: *Prawa dziecka*. Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2002.
- Eichstaedt K.: *Art. 76. W: Kodeks postępowania karnego. T. 1: Komentarz aktualizowany*. Red. D. Świecki. Wyd. 7. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587748334/780568> [dostęp: 18.12.2024].
- Fingas M.: *Podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej w procesie karnym – wybrane zagadnienia implementacji dyrektywy 2016/800*. „Europejski Przegląd Sądowy” 2019, nr 11, s. 11–17.
- Konarska-Wrzošek V.: *Rozdział 1 Szczególny status dzieci i młodzieży w prawie wewnętrznym i w prawie międzynarodowym*. W: V. Konarska-Wrzošek: *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*. Wyd. 1. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013. <https://sip-1lex-1pl-1eejjwakw0a91.han.buw.uw.edu.pl/#/monograph/369278063/271022/konarska-wrzošek-violetta-prawny-system-postępowania-z-nieletnimi-w-polsce?cm=RELATIONS> [dostęp: 17.12.2024].
- Kurowski M.: *Art. 300. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 1: Art. 1–424*. Red. D. Świecki. Wyd. 7. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587388661/761809> [dostęp: 18.12.2024].
- Lewandowska A.: *Prawo dziecka do nauki na tle idei praw dziecka*. W: *Dziecko w sytuacjach uczenia się. Codzienność w poznawaniu świata i siebie*. Red. J. Malinowska, E. Jezierska-Wiejak. Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 145–158.
- Michalak M.: *Wstęp. W: Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*. Red. S.L. Stadniczenko. Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2015, s. 9.
- Palka I.: *Art. 300. W: Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. Wyd. 1. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2024. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587945469/777312> [dostęp: 18.12.2024].
- Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka*. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, Luksemburg 2019. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_pl.pdf [dostęp: 08.11.2024].
- Ruchała A.: *Konsekwencje braku obrońcy podczas pierwszego przesłuchania w postępowaniu przygotowawczym. Glosa do postanowienia SN z dnia 27 czerwca 2017 r., II KK 82/17*. „Palestra” 2019, nr 3. <https://sip.lex.pl/#/publication/151350948/>

- ruchala-anna-konsekwencje-braku-obroncy-podczas-pierwszego-przeslucha
nia-w-postepowaniu...?cm=URELATIONS [dostęp: 18.12.2024].
- Sakowicz A.: *Zakaz dowodowego wykorzystania wyjaśnień podejrzanego występującego bez obrońcy bądź pod nieobecność obrońcy*. „Europejski Przegląd Sądowy” 2019, nr 1, s. 47–54.
- Schulz A.N.: 2.3.2. *Zasady*. W: *Międzynarodowe prawo rodzinne. Filiacja. Piecza nad dzieckiem. Alimentacja*. Red. P. Mostowik. Wyd. 1. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2023. <https://sip-1lex-1pl-1eejjwakw0a91.han.buw.uw.edu.pl/#/monograph/369528150/407?keyword=konwencja%20o%20prawach%20dziecka&tocHit=1&cm=SREST> [dostęp: 17.12.2024].
- Stefański R.A.: 2. *Nieukończenie przez oskarżonego 18 lat*. W: *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015 r. Przewodnik po zmianach*. Red. P. Wiliński. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015. <https://sip.lex.pl/#/monograph/369362605/292713> [dostęp: 18.12.2024].

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym. Dz.U. UE L 280 z dnia 26 października 2010 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym. Dz.U. UE L 142 z dnia 1 czerwca 2012 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności. Dz.U. UE L 2013, nr 294.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym. Dz.U. UE L 2016, nr 132.
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. Dz.U. UE C 2007, nr 303, s. 1 z późn. zm.
- Komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów – Większy nacisk na kwestię dzieci w działaniach zewnętrznych UE. COM (2008) 55, wersja ostateczna z dnia 5 lutego 2008 r. Nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0055> [dostęp: 28.07.2025].
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Agenda UE na rzecz praw dziecka. COM (2011) 60, wersja ostateczna z dnia 15 lutego 2011 r. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0060:FIN:pl:PDF> [dostęp: 28.07.2025].

- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 20 kwietnia 2010 r. – Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości dla europejskich obywateli – Plan działań służący realizacji programu sztokholmskiego. COM (2010) 171, wersja ostateczna. Nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0171> [dostęp: 28.07.2025].
- Komunikat Komisji – W kierunku strategii UE na rzecz praw dziecka. COM (2006) 367 z dnia 4 lipca 2006 r. Nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:r12555> [dostęp: 28.07.2025].
- Komunikat Przewodniczącego w porozumieniu z Wiceprzewodniczącą Wallström w sprawie celów strategicznych 2005–2009: Europa 2010: Partnerstwo na rzecz odrodzenia Europy – dobrobyt, solidarność i bezpieczeństwo. COM (2005) 12 z dnia 26 stycznia 2005 r. <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/17df12fd-7203-48a5-a97b-8719f352268d> [dostęp: 28.07.2025].
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526 z późn. zm.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 217A w dniu 10 grudnia 1948 r. https://www.unesco.pl/fileadmin/import24/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 22.12.2024].
- Protokół (nr 1) w sprawie roli parlamentów narodowych w Unii Europejskiej. Dz.U. UE C 2016, nr 202, s. 203.
- Regulamin postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości. Dz.U. UE L 2012, nr 265, s. 1 z późn. zm.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 16 stycznia 2008 r.: W kierunku strategii UE na rzecz praw dziecka (2007/2093(INI)). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52008IP0012> [dostęp: 28.07.2025].
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury. T.j. Dz.U. 2023, poz. 1115 z późn. zm.
- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Druk nr 2933. <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2933> [dostęp: 28.07.2025].
- Traktat o Unii Europejskiej. Dz.U. 2004, nr 90, poz. 864/30 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2025, poz. 383.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. T.j. Dz.U. 2025, poz. 49.

Ustawa z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2023, poz. 818.

Wytoczne UE w sprawie promowania i ochrony praw dziecka, zatwierdzone przez Radę dnia 10 grudnia 2007 r. Nieopublikowane w Dzienniku Urzędowym. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16031-2007-INIT/pl/pdf> [dostęp: 28.07.2025].

Zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym (2013/C 378/02). Dz.U. UE C 378 z dnia 24 grudnia 2013 r.

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 5 września 2024 r., C-603/22, Prokurator Rejonowy w Słupsku i D.G., En Qualité De Curateur De M.B. Et B.B. przeciwko M.S. i in. LEX nr 3752692.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 16 grudnia 1999 r. 24724/94. T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, HUDOC, pkt 84. LEX nr 76925.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 kwietnia 2017 r. 34015/07. Zherdev przeciwko Ukrainie, HUDOC, pkt 135. LEX nr 2276244.

Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Salduz przeciwko Turcji z dnia 27 listopada 2008 r., skarga nr 36391/02. [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_036391_2002_Wy_2008-11-12_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_036391_2002_Wy_2008-11-12_001) [dostęp: 13.01.2025].

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 maja 2023 r. V KK 120/23. LEX nr 3563380.
Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 2023 r. II KK 406/23. LEX nr 3648333.

Postanowienie Sądu Rejonowego w Słupsku z dnia 26 sierpnia 2022 r. II K 613/22. LEX nr 3571942.

ADAM WRÓBEL

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

 <https://orcid.org/0000-0002-9315-0213>

Recydywa wykroczeniowa szczególna – regulacja z art. 38 k.w.

Special petty offense recidivism – regulation of art. 38 P.O.C.

Abstract: The article has been raised on the issue of special recidivism included in art. 38 § 1 and 2 of the Petty Offenses Code (P.O.C.). The narrative goes through the issues: the evolution of the art. 38 p.o.c., the question of punishment and the possibility of applying extraordinary aggravation of the penalty. The substantive analysis is carried out in the context of the views expressed in the doctrine and jurisprudence. Extraordinary aggravation of the penalty included in this regulation enables a more complementary reflection in the convicting judgment the perpetrator's guilt. In the summary states a.o., that: an extraordinarily aggravation penalty within the framework of special recidivism included in art. 38 § 1 P.O.C., may be imposed only by a court judgment, whereas in the case of a single special recidivism included in art. 38 § 2 P.O.C., may also be imposed by a penalty ticket, provided that in a specific, selected case, a specific provision so permits.

Keywords: extraordinary aggravation of the penalty, special recidivism of petty offenses, liability for petty offenses, petty offenses law

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest przeprowadzenie analizy badawczej – wspartej na poglądach wyrażanych w judykaturze oraz doktrynie – której poddana zostanie kwestia recydywy szczególnej (specjalnej), ujętej w art. 38 § 1 i 2 Kodeksu wykroczeń¹. Przepisy te, które są jednocześnie przedmiotem

¹ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń. T.j. Dz.U. 2023, poz. 2119 ze zm. [dalej: k.w.].

niniejszych badań, określają warunki zastosowania nadzwyczajnego obostrzenia (zaostżenia) kary w ramach recydywy szczególnej².

W publikacji ukazana zostanie: ewolucja art. 38 k.w., kwestia ukarania oraz perspektywa zastosowania nadzwyczajnego obostrzenia ujętego w omawianej regulacji.

2. Rys historyczny art. 38 k.w.

Pierwotnie przepis art. 38 k.w. stanowił, że ukaranemu co najmniej dwukrotnie za podobne wykroczenia popełnione z winy umyślnej, który w ciągu 2 lat od ostatniego ukarania popełnia z winy umyślnej podobne wykroczenie, można wymierzyć karę aresztu do 3 miesięcy, choćby wykroczenie było zagrożone karą łagodniejszą³. Natomiast od zmiany z 1 września 1998 r.⁴ – z którą związane było zmniejszenie punitowności w zakresie odpowiedzialności za wykroczenia – do zmiany z 17 września 2022 r.⁵ treść art. 38 k.w. brzmiała: ukaranemu co najmniej dwukrotnie za podobne wykroczenia umyślne, który w ciągu 2 lat od ostatniego ukarania popełnia ponownie podobne wykroczenie umyślne, można wymierzyć karę aresztu, choćby było zagrożone karą łagodniejszą. Art. 38 k.w. do jego ostatniej zmiany z 2022 r. nie był podzielony na dwa paragrafy, a jego dotychczasową treść oznaczono jako § 1; natomiast § 2 w art. 38 k.w. został także

² Niemniej w doktrynie występuje także odmienne podejście do tej kwestii – pogląd taki wyrażony został na kanwie poprzedniego brzmienia art. 38 k.w., a odnosił się do treści, która obecnie ujęta jest w § 1 – głoszące, że „Recydywa ta nie powinna być oceniana w odniesieniu do wykroczeń – czynów drobnych w porównaniu z przestępstwami – jako podstawa nadzwyczajnego zaostżenia kary w jakiegokolwiek formie”, zaś przepis ją ujmujący „przewiduje natomiast pewne konsekwencje dla recydywy wielokrotnej” (T. Bojarski, w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. T. Bojarski. LEX/el. 2020, komentarz do art. 38, teza 1). Na marginesie rozważań dodać warto, że nadzwyczajne obostrzenie kary, także w kontekście recydywy szczególnej wykroczeniowej, ujęte zostało w art. 62 ustawy z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1466 ze zm.

³ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń. Dz.U. 1971, nr 12, poz. 114.

⁴ Zob. art. 1 pkt 22 w zw. z art. 16 ustawy z dnia 28 sierpnia 1998 r. o zmianie ustawy – Kodeks wykroczeń, ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, ustawy o ustroju kolegiów do spraw wykroczeń, ustawy – Kodeks pracy i niektórych innych ustaw. Dz.U. 1998, nr 113, poz. 717. Zob. W. Kotowski: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Wyd. 2. Oficyna, Warszawa 2009, LEX/el., komentarz do art. 38, teza 4.

⁵ Zob. art. 3 pkt 2 w zw. z art. 23 pkt 3 ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2021, poz. 2328. Nie należy zapominać, że przytaczane poglądy doktrynalne oraz jurydyczne ujęte w niniejszej publikacji, a wyrażone przed nowelizacją art. 38 k.w., sformułowane były na kanwie poprzedniego brzmienia artykułu – obecnie brzmienie to ma § 1 art. 38 k.w.

dodany ostatnią zmianą tego artykułu⁶, uzyskując brzmienie: kierującemu pojazdem mechanicznym ukaranemu za wykroczenie określone w art. 86 § 1a i 2, art. 86b § 1, art. 87 § 1, art. 92 § 2, art. 92a § 2, art. 92b, art. 94 § 1 albo art. 97a, który w ciągu 2 lat od ostatniego prawomocnego ukarania popełnia to samo wykroczenie, wymierza się karę grzywny w wysokości nie niższej niż dwukrotność dolnej granicy ustawowego zagrożenia. Trafnie zauważa się w doktrynie, że w art. 38 § 2 k.w. dodano „nową postać nadzwyczajnego obostrzenia kary w zakresie wykroczeń związanych z bezpieczeństwem w ruchu drogowym”⁷. Wszystkie bowiem wykroczenia wymienione w art. 38 § 2 k.w. umieszczone zostały w rozdziale XI, noszącym tytuł: *Wykroczenia przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji*, co już *prima vista* wskazuje również na bezpieczeństwo i porządek w komunikacji jako na ich rodzajowy przedmiot ochrony.

3. Perspektywa możliwości zastosowania nadzwyczajnego obostrzenia. Problem ukarania

Przepis art. 38 § 1 k.w., z zachowaniem warunków w nim przewidzianych, daje możliwość wyłącznie fakultatywnego wymierzenia kary aresztu, nie zaś kary innego rodzaju. Toteż Sąd Najwyższy trafnie zauważa, że przepis nie przewiduje „możliwości orzeczenia kary ograniczenia wolności, a umożliwia jedynie wymierzenie kary aresztu”⁸, natomiast przewiduje „możliwość wymierzenia kary aresztu za wykroczenie zagrożone tylko karą łagodniejszą, w wypadku uprzedniego, co najmniej dwukrotnego ukarania sprawcy za podobne wykroczenie umyślne”⁹. Wymierzenie na mocy tego przepisu innej kary niż kara aresztu byłoby rażącym naruszeniem przepisów materialnego prawa wykroczeń – *in specie* art. 38 § 1 k.w.¹⁰.

Wymiar kary aresztu grożącej sprawcy recydywiście na mocy art. 38 § 1 k.w. ma charakter ogólny. To znaczy taki, jaki został określony generalnymi ramami w art. 19 k.w. Wynosi zatem od 5 do 30 dni – kara ta wymierzana jest w dniach¹¹. W perspektywie *ratio legis* regulacji z art. 38 § 1 k.w. można założyć, że w przypadkach, gdzie w sankcji przepisu typizującego

⁶ Zob. art. 3 pkt 2 w zw. z art. 23 pkt 3 ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2021, poz. 2328.

⁷ P. Gensikowski, w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. P. Daniluk. Wyd. 3. C.H.Beck, Warszawa 2023, Legalis/el., komentarz do art. 38, teza 3.

⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2023 r. I KK 399/22. LEX nr 3555279.

⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2008 r. II KK 305/07. LEX nr 361677.

¹⁰ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2023 r. I KK 399/22. LEX nr 3555279.

¹¹ Pod. G. Kasicki, A. Wiśniewski: *Kodeks wykroczeń z komentarzem*. C.F. Muller, Warszawa 2002, s. 147; B. Kurzępa: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. LexisNexis, Warszawa 2008, LEX/el., komentarz do art. 38, teza 1.

wykroczenie, za które wymierzana jest kara nadzwyczajnie obostrzona w ramach recydywy szczególnej z art. 38 § 1 k.w., górna granica kary aresztu jest niższa niż 30 dni (jak w art. 52 § 1 i art. 96a § 2 k.w. – 14 dni), można wymierzyć karę aresztu powyżej tej granicy, tj. do 30 dni¹².

Jeśli chodzi o kwestię ukarania, może nastąpić ono w postępowaniu każdego rodzaju ujętym w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia¹³. Systemowo bowiem przepisy tej ustawy stanowią o ukaraniu w postępowaniach:

- a) zwyczajnym (dział VIII k.p.s.w.) w art. 57 § 1–5, art. 58 § 1, art. 59 § 1–3, art. 60 § 1 pkt 6, art. 63 § 1, art. 67 § 1, art. 72 § 1 i 2, art. 85 § 1, art. 87 § 3;
- b) przyspieszonym (dział IX, rozdział 15 k.p.s.w.) w art. 91 § 3, art. 92 § 1 pkt 1, § 3 pkt 1, art. 92a pkt 1, 4;
- c) nakazowym (dział IX, rozdział 16 k.p.s.w.) w art. 93 § 2;
- d) mandatowym (dział IX, rozdział 17 k.p.s.w.) w art. 96 § 3, art. 98 § 1 pkt 1 i 2, § 3, 3c i 5, art. 101 § 1, 1b i 2.

Podzielić należy pogląd Piotra Gensikowskiego, że grzywna nałożona mandatem karnym również stanowi ukaranie za wykroczenie, o którym mowa w art. 38 § 1 k.w., albowiem – jak podnosi – „Gdyby ustawodawca chciał ograniczyć zakres zastosowania regulacji przewidzianej w art. 38 § 1 k.w. do ukarania w postępowaniu sądowym, powinien użyć w tym przepisie odmiennych wyrażen, np. »skazanemu za wykroczenie«”¹⁴. Nadto, nie wydaje się, z punktu widzenia m.in. sensu regulacji, że ukarania uprzednie z art. 38 § 1 (albo odpowiednio: ukaranie z art. 38 § 2 k.w.) muszą mieć w ich (albo odpowiednio: musi mieć w jego) efekcie konieczne odzwierciedlenie w prawomocnym wyroku sądu¹⁵. Zdaje się także – co byłoby z prawomocnym wyrokiem skazującym niechybnie związane – że nie jest niezbędne poszanowanie w ich przypadku konstytucyjnej zasady domniemania niewinności. W związku z tym wydaje się, że konkretne poprzednie ukarania (albo odpowiednio: ukaranie), leżące u podstaw możliwości zastosowania nadzwyczajnego obostrzenia z art. 38 § 1 k.w., mogą – albo art. 38 § 2 k.w.: może – być efektem każdego z tych czterech rodzajów postępowań (tzn. w tym również postępowania mandatowego i będącego jego efektem nałożenia mandatu karnego¹⁶).

¹² Zob. B. Kurzępa: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1.

¹³ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1124 ze zm. [dalej: k.p.s.w.].

¹⁴ Tak i szerzej: P. Gensikowski, w: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 6.

¹⁵ Inaczej: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r. IV KK 55/17. LEX nr 2401082.

¹⁶ W piśmiennictwie także W.J. Jankowski wyraża pogląd, że poprzednie ukarania, o których mowa w art. 38 k.w. (obecnie 38 § 1 k.w. – A.W.), mogą mieć miejsce również

Niemniej w judykaturze wyraża się też inny pogląd: „podstawę recydywy szczególnej wielokrotnej przewidzianej w art. 38 k.w. [obecnie art. 38 § 1 k.w.; pogląd ten bowiem sformułowany został na kanwie poprzedniego brzmienia art. 38 k.w. – A.W.] umożliwiającą nadzwyczajne obostrzenie kary przez wymierzenie kary aresztu za wykroczenie, które nie jest zagrożone taką karą, może stanowić jedynie prawomocny wyrok sądu, a nie mandat karny nakładany w postępowaniu mandatowym”¹⁷. Jest to pogląd, jak się wydaje, większościowy¹⁸, podzielany w doktrynie m.in. przez Tadeusza Bojarskiego¹⁹ oraz Andrzeja Jezuska²⁰.

Nie ulega wątpliwości, że ukarania, o których mowa w art. 38 § 1 (a także oczywiście ukaranie, o którym mowa w § 2) k.w., umożliwiające

w postępowaniu mandatowym; wskazuje też, że w art. 38 k.w. (obecnie art. 38 § 1 – A.W.) ustawodawca używa słowa „ukarany”, a nie „skazany”; zob. tak i szerzej: Idem: *Kilka uwag na temat nadzwyczajnego zaostrzenia kary, w związku z uprzednio popełnionymi czynami karalnymi w sprawach o wykroczenia*. „Policja. Kwartalnik kadry kierowniczej Policji” 2011, nr 4, s. 22–24. Jak wskazuje jeszcze na kanwie poprzedniego brzmienia art. 38 k.w. Sąd Najwyższy, „W piśmiennictwie jedynie W. Jankowski, do którego poglądu skarżący jednak się nie odwołuje, wskazuje na możliwość przyjmowania jako podstawy recydywy z art. 38 k.w. uprzedniego dwukrotnego ukarania w trybie mandatowym (zob. Kilka uwag na temat zaostrzenia kary..., Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji z 2011, z. 4, s. 22–23). Jego zdaniem przemawia za tym między innymi fakt, że mandatem karnym nakłada się grzywnę, która zgodnie z treścią art. 18 k.w. jest jedną z kar, a nadto ustawodawca w odniesieniu do postępowania mandatowego używa określenia »ukarany«, podobnie jak w art. 38 k.w. Tego rodzaju pogląd, zdaniem Sądu Najwyższego jest błędny, gdyż nie bierze pod uwagę szeregu czynników, mających istotne znaczenie w sprawie, a wskazujących na różnice jakie zachodzą pomiędzy postępowaniem sądowym i postępowaniem mandatowym, a w konsekwencji różnicy pomiędzy ukaraniem przez sąd wyrokiem, a ukaraniem mandatem karnym poprzez nałożenie grzywny” (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r. IV KK 55/17. LEX nr 2401082). W tym samym wyroku Sąd Najwyższy wskazuje także, iż „nałożenie grzywny mandatem karnym stanowi »ukaranie« sprawcy, jednakże do ukarania tego dochodzi w postępowaniu mandatowym, a więc postępowaniu całkowicie odrębnym niż postępowanie sądowe i nie może prowadzić do innych pozamandatowych konsekwencji prawnych. Przepisy regulujące tryb mandatowy przewidują bowiem recydywę w art. 96 § 1b k.p.s.w. powodującą zaostrzenie wysokości grzywny mogącej być nałożoną mandatem karnym (por. T. Grzegorzczak [w:] *Kodeks wykroczeń*. Komentarz, pod red. T. Grzegorzczaka, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 173)” (ibidem).

¹⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r. IV KK 55/17. LEX nr 2401082 (wraz z szeroką argumentacją zasługującą na szczególną uwagę). Także np. w innym judykacie Sąd Najwyższy mówi w kontekście poprzednich ukarań o wyrokach skazujących; zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2023 r. I KK 399/22. LEX nr 3555279.

¹⁸ O czym – zwłaszcza w kontekście tego, co pośrednio wynika z poglądów wyrażonych w doktrynie i judykaturze, a na co warto zwrócić szczególną uwagę – szerzej: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r. IV KK 55/17. LEX nr 2401082.

¹⁹ Zob. T. Bojarski, w: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1.

²⁰ Zob. tak i również argumentacyjnie szerzej: A. Jezusek: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r., sygn. IV KK 55/17*. „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 6, s. 167.

zastosowanie ujętego tamże nadzwyczajnego obostrzenia kary, muszą (albo odpowiednio: musi) mieć charakter prawomocny²¹. Również Sąd Najwyższy wskazuje, że „poprzednie ukarania winny być prawomocne”²². Ukazanie (tzn. każde z dwóch uprzednich z art. 38 § 1 k.w., czy uprzednie z art. 38 § 2 k.w.) powstaje od momentu jego uprawomocnienia się; przez ukazanie rozumieć należy wymierzenie dolegliwości karnej – kary *sensu largo* – tj. kary (kary „zasadniczej”) lub środka karnego (kary „dodatkowej”). Innymi słowy, ukazanie może przyjmować postać wymierzenia którejś z kar ujętych w art. 18 k.w. (areszt, ograniczenie wolności, grzywna, nagana) lub środków karnych z art. 28 k.w. (zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek przedmiotów, nawiązka, obowiązek naprawienia szkody, podanie orzeczenia o ukaraniu do publicznej wiadomości w szczególny sposób, inne środki karne określone przez ustawę)²³. Nie jest więc konieczne chociażby wykonanie częściowe czy całościowe kary bądź środka karnego. Ukazanie ma miejsce także wówczas, gdy kara aresztu została warunkowo zawieszona. W doktrynie wyraża się zapatrywanie – pomijające jednak odniesienie do stosowania jako ukazania środków karnych – że użycie w treści art. 38 § 1 i 2 k.w. „zwrotów odwołujących się do ukazania za wykroczenie oznacza niewątpliwie, że chodzi o sprawcę, wobec którego wymierzono jedną z kar za wykroczenie, których katalog został określony w art. 18 k.w.”²⁴. Tudzież wyraża się zapatrywanie, które w rezultacie również niesie odmienne przekonanie, że „Pod pojęciem »ukazania« może kryć się moment wydania orzeczenia, uprawomocnienia się orzeczenia, wykonania orzeczonej kary. Ponieważ wykładnia językowa nie daje jednoznacznych rezultatów, należy sięgnąć po wykładnię celowościową. Wydaje się, że skoro przepis art. 38 [obecnie art. 38 § 1 – A.W.] dotyczy sytuacji, kiedy sprawca, który ponownie łamie prawo, był już poddany faktycznemu oddziaływaniu kary, ukazanie należy zatem rozumieć jako wykonanie w całości lub części kary orzeczonej uprzednio. Chodzi przy tym o ostatnie ukazanie, czyli najbliższe czasowo ponownemu złamaniu prawa przez sprawcę”²⁵.

Wykroczenia, o których mowa w art. 38 § 1 k.w., muszą mieć charakter umyślny. W kontekście art. 6 § 1 k.w. umyślnymi wykroczeniami są

²¹ Jak wskazuje się w judykaturze, jeszcze na kanwie poprzedniego brzmienia art. 38 k.w. (obecnie art. 38 § 1 k.w.), „Owe ukarania muszą być prawomocne, gdyż tylko wtedy można uznać je za będące prawnie ukaraniem danej osoby, a przy tym powinny one, jako prawomocne wyroki skazujące, zapaść przed popełnieniem przez nią kolejnego podobnego wykroczenia” (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 2007 r. II KK 247/07. LEX nr 340549).

²² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2023 r. I KK 399/22. LEX nr 3555279.

²³ O ukazaniu w kontekście kar oraz środków karnych mówi chociażby art. 46 k.w., regulujący kwestię zatarcia ukazania.

²⁴ P. Gensikowski, w: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 5.

²⁵ M. Budyn-Kulik, w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. M. Mozgawa. Wyd. 2. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, LEX/el., komentarz do art. 38, teza 6.

te, które po stronie podmiotowej charakterystyczne są zamiarem sprawcy (sprawca ma zamiar popełnienia czynu zabronionego) – czy to bezpośrednim (chce je popełnić), czy ewentualnym (przewidując możliwość jego popełnienia, godzi się na to). Wykroczenie – *in globo* – można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie, chyba że – *in specie* – ustawa przewiduje odpowiedzialność tylko za wykroczenie umyślne (art. 5 k.w.). Toteż trafnie podnosi Magdalena Budyn-Kulik, że na podstawie art. 38 § 1 k.w. (jak obecnie) może odpowiadać „także sprawca wykroczenia ujętego przez ustawodawcę jako zarówno umyślne, jak i nieumyślne, jeżeli popełnił czyn umyślnie”²⁶.

Wykroczenia, o których mowa w przepisie art. 38 § 1 k.w., muszą być nadto wykroczeniami podobnymi. Wykroczeniami podobnymi są: wykroczenia należące do tego samego rodzaju („podobieństwo przedmiotowe”²⁷), wykroczenia z zastosowaniem przemocy lub groźby jej użycia („podobieństwo ze względu na sposób popełnienia czynu”²⁸) albo wykroczenia popełnione w celu osiągnięcia korzyści majątkowej („podobieństwo podmiotowe”²⁹) – *vide* art. 47 § 2 k.w. Podobieństwo, o którym mowa w art. 38 § 1 k.w., musi mieć charakter wertykalny, co oznacza, że wszystkie trzy popełnione wykroczenia muszą być do siebie wzajemnie podobne.

Dwukrotne (co najmniej) ukaranie, o którym mowa w art. 38 § 1 k.w., musi w okresie ujętym w tym przepisie, tzn. 2 lat od ostatniego ukarania, pozwalać na wymierzenie kary aresztu. Owo wielokrotne ukaranie musi legalnie istnieć (tzn. nie może ulec zatarciu) w czasie, w którym sprawca popełnił wykroczenie (co najmniej trzecie wykroczenie), za popełnienie którego może zostać pociągnięty do odpowiedzialności przyjmującej postać kary nadzwyczajnie obostrzonej na mocy art. 38 § 1 k.w. Toteż niezbędne jest nieupłygnięcie okresów zatarcia ukarania w przypadku dwóch poprzednich ukarań za wykroczenia, za które sprawca został ukarany³⁰. Po upływie zatarcia ukarania ukaranie uważa się bowiem za niebyłe. Zakłada się fikcję prawną – będącą sensem tej instytucji – jakoby sprawca zatartego wykroczenia w ogóle go nie popełnił, *ergo* był za nie w ogóle nie(u)karany. Zgodnie z art. 46 § 1 k.w., będącym przepisem ogólnym instytucji zatarcia ukarania, ukaranie uważa się za niebyłe po upływie 2 lat od wykonania, darowania lub przedawnienia wykonania kary (art. 46 § 1 k.w.). Natomiast według przepisów szczególnych instytucji zatarcia ukarania, jeżeli: a) ukarany przed upływem okresu przewidzianego w art. 46 § 1 k.w. popełnił nowe wykroczenie, za które wymierzono mu karę aresztu, ograniczenia wolności

²⁶ Ibidem, komentarz do art. 38, teza 4.

²⁷ T. Bojański, w: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Co również zauważa W. Kotowski: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1.

lub grzywny, ukaranie za oba wykroczenia uważa się za niebyłe po upływie 2 lat od wykonania, darowania albo od przedawnienia wykonania kary za nowe wykroczenie (art. 46 § 2 k.w.); b) orzeczono środek karny, uznanie ukarania za niebyłe nie może nastąpić przed jego wykonaniem, darowaniem albo przedawnieniem wykonania (art. 46 § 3 k.w.). To znaczy fakt co najmniej dwukrotnego ukarania, o którym mowa w art. 38 § 1 k.w., musi prawnie istnieć w momencie popełnienia wykroczenia ponownego (tzn. co najmniej trzeciego), umożliwiającego wymierzenie za nie kary nadzwyczajnie obostrzonej.

Jeśli natomiast chodzi o recydywę szczególną z art. 38 § 2 k.w., zgodnie z tym przepisem karę grzywny w wysokości nie niższej niż dwukrotność dolnej granicy ustawowego zagrożenia wymierza się kierującemu pojazdem mechanicznym ukaranemu za wykroczenie określone w art. 86 § 1a i 2, art. 86b § 1, art. 87 § 1, art. 92 § 2, art. 92a § 2, art. 92b, art. 94 § 1 albo art. 97a, który w ciągu 2 lat od ostatniego prawomocnego ukarania popełnia to samo wykroczenie. Regulacja ta odnosi się w zakresie podmiotowym wyłącznie do osób kierujących pojazdem mechanicznym³¹. Ten akurat konkretny przepis nie wymaga, aby wykroczenia te miały wyłącznie umyślny charakter. Słusznie zatem podnosi się w literaturze, że „Dlatego też podstawa nadzwyczajnego obostrzenia kary przewidziana w art. 38 § 2 k.w. może odnosić się do sytuacji popełnienia dwóch wykroczeń umyślnych, dwóch wykroczeń nieumyślnych, albo też jednego wykroczenia umyślnego oraz drugiego wykroczenia nieumyślnego”³². Recydywa szczególna z art. 38 § 2 k.w. niejako zrównuje ze sobą przypadki umyślnych i nieumyślnych wykroczeń. Rozwiązanie to może budzić wątpliwości, szczególnie w kontekście postępowania mandatowego. Zwłaszcza w konkretnych przypadkach wykroczeń nieumyślnych takie rozwiązanie prawne zdaje się wiązać z nadmierną represyjnością.

Ukaranie uprzednie, o którym mowa w § 2 art. 38 k.w., również powinno mieć charakter prawomocny, pozwalający – także w kontekście kwestii zatarcia ukarania (jw.) – na zastosowanie nadzwyczajnego obostrzenia ujętego w tym przepisie.

Kwalifikacja prawna popełnionych w ciągu maksymalnie 2 lat, skonkretyzowanych w art. 38 § 2 k.w. wykroczeń musi się dublować (sprawca popełnia bowiem ponownie w tym czasie „to samo wykroczenie”; nie musi popełnić uprzednio dwóch wykroczeń jak w art. 38 § 1 k.w.³³), aby

³¹ T. Bojarski, J. Piórkowska-Flieger, w: A. Michalska-Warias, T. Bojarski, J. Piórkowska-Flieger: *Kodeks wykroczeń. Komentarz aktualizowany*. LEX/el. 2024, komentarz do art. 38, teza 1.

³² P. Gensikowski, w: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 7.

³³ „W odróżnieniu od treści art. 38 § 1 k.w. w przypadku podstawy nadzwyczajnego obostrzenia kary przewidzianej w art. 38 § 2 k.w.” – jak trafnie wskazuje P. Gensikowski –

zachodziła recydywa ujęta w tym paragrafie. Wymierzenie w takich wypadkach kary grzywny za wykroczenie „powtórne” w wysokości nie niższej niż dwukrotność dolnej granicy ustawowego zagrożenia jest w przypadku tej recydywy obligatoryjne³⁴.

4. Podsumowanie i uwagi

Recydywa ujęta w art. 38 k.w. ma charakter: a) recydywy szczególnej wielokrotnej (§ 1)³⁵ oraz b) recydywy szczególnej jednokrotnej (§ 2). W warunkach recydywy wielokrotnej szczególnej, ujętej w art. 38 § 1 k.w., sprawca wykroczenia może odpowiadać (nadzwyczajne obostrzenie kary w jej ramach jest fakultatywne), gdy: został dwa razy (co najmniej) uprzednio ukarany za wykroczenie; popełnił trzecie (co najmniej) wykroczenie przed upływem 2 lat od daty ostatniego ukarania; wszystkie popełnione przez niego wykroczenia związane z odpowiedzialnością w ramach recydywy wielokrotnej miały charakter umyślny i były do siebie podobne³⁶. Natomiast w warunkach recydywy szczególnej jednokrotnej z art. 38

„ustawodawca użył wyrażenia »ukaranie«, nie zastrzegając przy tym, że chodzi o dwukrotne ukaranie. Podstawa nadzwyczajnego obostrzenia kary przewidziana w art. 38 § 2 k.w. odnosi się więc do tych sprawców, którzy byli uprzednio ukarani za wykroczenia jednokrotnie” (ibidem, komentarz do art. 38, teza 5).

³⁴ W kontekście wykroczeń ujętych w art. 38 § 2 k.w. dwukrotność dolnej granicy ustawowego zagrożenia wynosi w konkretnym przypadku, jeśli chodzi o wykroczenie z: a) art. 86 § 1a k.w. (wykroczenie powodowania zagrożenia bezpieczeństwa w ruchu drogowym kwalifikowane przez następstwo uszczerbku na zdrowiu) – 3000 zł; b) art. 86 § 2 k.w. (wykroczenie powodowania zagrożenia bezpieczeństwa w ruchu drogowym po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka) – 5000 zł; c) art. 86b § 1 k.w. (wykroczenia prowadzącego pojazd mechaniczny naruszające pierwszeństwo pieszego lub związane z ruchem pieszym) – 3000 zł; d) art. 87 § 1 k.w. (wykroczenie prowadzenia pojazdu mechanicznego w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka) – 5000 zł; e) art. 92 § 2 k.w. (wykroczenie niestosowania się do sygnału uprawnionego celem uniknięcia kontroli ruchu drogowego) – 40 zł; f) art. 92a § 2 k.w. (wykroczenie przekroczenia pojazdem mechanicznym prędkości o ponad 30 km/h) – 1600 zł; g) art. 92b k.w. (naruszenie zakazu wyprzedzania pojazdem mechanicznym) – 2000 zł; h) art. 94 § 1 k.w. (wykroczenie prowadzenia pojazdu mechanicznego po drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu bez uprawnienia) – 3000 zł; i) art. 97a k.w. (wykroczenia objeżdżania zapór, wjeżdżania na przejazd, wejścia lub wjazdu na przejazd kolejowy za sygnalizator wbrew wskazaniom sygnalizacji, wjeżdżania na przejazd kolejowy przy braku miejsca do kontynuowania jazdy) – 4000 zł. W kontekście przytoczonych przykładów nie należy zapominać, jeśli chodzi o ustawowe zagrożenia, że za te wykroczenia wymierza się grzywnę w wysokości do 30 000 zł, co wynika z art. 24 § 1a k.w.

³⁵ Zob. T. Grzegorzczak, w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. T. Grzegorzczak. Wyd. 2. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, LEX/el., komentarz do art. 38, teza 1.

³⁶ B. Kurzepa: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1.

§ 2 k.w. odpowiada (nadzwyczajne obostrzenie kary w jej ramach jest obligatoryjne) sprawca, który w ciągu 2 lat od ostatniego prawomocnego ukarania za wykroczenie po raz wtóry popełni takie samo wykroczenie; konkretne wykroczenie, które *expressis verbis* określone jest przez ustawodawcę w tym paragrafie (ujęte tamże zostały wybrane wykroczenia przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji). Wydaje się, że ujęte w art. 38 ukaranie (§ 2) albo ukarania (§ 1) uprzednie, będące podstawą możliwości zastosowania nadzwyczajnych obostrzeń, może (§ 2) albo odpowiednio: mogą (§ 1) być efektem każdego z postępowań przewidzianych w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia, tzn. postępowania zwyczajnego, przyspieszonego, nakazowego albo mandatowego. Jeśli chodzi zaś o wymierzenie kary nadzwyczajnie obostrzonej w ramach recydywy szczególnej wielokrotnej (art. 38 § 1 k.w.), może się ono odbywać wyłącznie – co oczywiste – wyrokiem sądu. W przypadku recydywy szczególnej jednokrotnej (art. 38 § 2 k.w.) wyrokiem sądu, jak również w konkretnych, określonych przypadkach w postępowaniu mandatowym³⁷.

Istnieje także pewna trudność w ustaleniu uprzedniej karalności sprawcy za wykroczenia, nie istnieje bowiem analogiczny do Krajowego Rejestru Karnego rejestr ukaranych za wykroczenia. Funkcjonujące bazy mają charakter niepełny, fragmentaryczny³⁸. Niemniej warto nadmienić, że zgodnie z art. 1 ust. 1 pkt 7 ustawy z dnia 24 maja 2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym³⁹ gromadzi się w nim także dane o osobach prawomocnie skazanych za wykroczenia na karę aresztu.

Nadzwyczajne obostrzenie ujęte w art. 38 § 1 k.w. polega na fakultatywnym wymierzeniu semialternatywnej albo alternatywnej kary aresztu⁴⁰. Alternatywnej, gdy ponownie popełnione wykroczenie umyślne nie jest zagrożone karą aresztu, bądź semialternatywnej, gdy wykroczenie jest zagrożone karą aresztu krótszą niż 30 dni, wówczas alternatywa ta zasada się na możliwości wymierzenia kary aresztu do 30 dni⁴¹. Na marginesie rozwa-

³⁷ Na możliwość wymierzania kary nadzwyczajnie obostrzonej w ramach recydywy szczególnej jednokrotnej z art. 38 § 2 k.w. w postępowaniu mandatowym wskazują regulacje rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 24 listopada 2003 r. w sprawie wysokości grzywien nakładanych w drodze mandatów karnych za wybrane rodzaje wykroczeń. T.j. Dz.U. 2013, poz. 1624 ze zm.: tabela B, lp. 34–43, 77–81, 94–106. Nie dotyczy to, jak widać, wszystkich przypadków ujętych w art. 38 § 2 k.w.

³⁸ Zob. i szerzej: K. Łuczak: *Uwagi o zaostrożeniu odpowiedzialności za niektóre wykroczenia drogowe*. „Ius Novum” 2024, nr 2, s. 64.

³⁹ Ustawa z dnia 24 maja 2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym. T.j. Dz.U. 2024, poz. 276.

⁴⁰ Jak wskazuje A. Marek, „Zastosowanie najsurowszego środka, jakim jest kara aresztu, uzasadniać ma nieskuteczność stosowanych dotąd kar” (Idem: *Prawo wykroczeń (materiałne i procesowe)*. C.H.Beck, Warszawa 2012, s. 112).

⁴¹ Zob. B. Kurzepa: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1.

zań nie należy zapominać, że stosowanie kary aresztu wedle art. 38 § 1 k.w. wymaga także spełnienia innych przesłanek, np. ujętych w art. 26 k.w.⁴² czy art. 35 k.w.⁴³. Natomiast nadzwyczajne obostrzenie z art. 38 § 2 k.w. polega na tym, że wymierza się karę grzywny (o ile spośród kar alternatywnych ujętych w sankcji sąd wybierze grzywnę) obligatoryjnie w wysokości nie niższej niż dwukrotność dolnej granicy ustawowego zagrożenia.

Obostrzenie z art. 38 k.w. umożliwia bardziej komplementarne odzwierciedlenie w wyroku skazującym winy sprawcy. W perspektywie kryminologicznej zwiększona dolegliwość, o której mowa w art. 38 § 1 k.w., odnosi się do sprawcy, którego nastawienie względem (nie)przestrzegania prawa – czego konsekwencją jest popełnianie wykroczenia w ramach recydywy szczególnej wielokrotnej – może *prima vista* nastroczać pewnych wątpliwości, które również poniekąd zauważane są w doktrynie⁴⁴. Niemniej

⁴² Wedle tego przepisu nie można wymierzyć kary aresztu lub zastępczej kary aresztu, jeżeli warunki osobiste sprawcy uniemożliwiają odbycie tej kary.

⁴³ Jak stanowi ten przepis: jeżeli ustawa daje możliwość wyboru między aresztem a inną karą, areszt można orzec tylko wtedy, gdy czyn popełniono umyślnie, a zarazem za orzeczeniem kary aresztu przemawia waga czynu lub okoliczności sprawy świadczą o demoralizacji sprawcy albo sposób jego działania zasługuje na szczególne potępienie. Niemniej w doktrynie wychodzi się także z nieco innego założenia, że „Przyjęta w art. 35 k.w. dyrektywa wyboru rodzaju kary nie ma jednak zastosowania w przypadku recydywy wielokrotnej wykroczeń, kiedy to można wymierzyć karę aresztu, chociażby nie była przewidziana za dane wykroczenie (art. 38 k.w.)” (A. Grześkowiak i in.: *Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*. W: *System prawa karnego*. T. 6. Red. M. Melezini. C.H.Beck, Warszawa 2016, Legalis/el., s. 172).

⁴⁴ Jak wskazuje W. Radecki, „Intencja przepisu [obecnie art. 38 § 1 k.w. – A.W.] jest jasna, chodzi w nim o zapewnienie skuteczności kary wobec sprawców niepoprawnych, na których grzywna nie działa, gdyż np. i tak jej nie płacą, nie mając z czego, albo dla których nawet ponawiana grzywna nie jest faktyczną dolegliwością, gdyż traktują ją w kategorii swoistych »kosztów własnych«, np. systematycznie żądając i pobierając za świadczone usługi zapłatę wyższą od obowiązującej (art. 138)”; wskazany przepis typizuje właśnie wykroczenie żądania i pobierania za świadczenie zapłaty wyższej niż obowiązująca (Idem, w: W. Radecki, M. Bojarski: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Wyd. 8. C.H.Beck, Warszawa 2019, Legalis/el., komentarz do art. 38, teza 1). Tudzież, jak zauważyła M. Płońska, „Intencją ustawodawcy uzasadniającą wprowadzenie powyższej regulacji było zrealizowanie idei zaostrożenia kary wobec sprawców uporczywie popełniających wykroczenia, wobec których uprzednio wymierzone środki penalne okazały się daremne” (Eadem: *Problematyka racjonalizacji kar za wykroczenia*. „Przegląd Prawa i Administracji” 2021, nr 1, s. 208). Czy, jak podnoszą T. Bojarski oraz J. Piórkowska-Flieger, w art. 38 k.w. (obecnie 38 § 1 k.w. – A.W.), „spotykamy się [...] ze sprawcą, który dopuścił się trzech umyślnych wykroczeń do siebie podobnych. Niewątpliwie są to okoliczności świadczące o sprawcy wyraźnie niekorzystnie. Chodzi tu bowiem o sprawcę ciągu trzech wykroczeń umyślnych. Nie jest to zatem przypadek, realizacja tych umyślnych czynów stanowi wyraz potwierdzonego przeciwnego nastawienia sprawcy” (T. Bojarski, J. Piórkowska-Flieger, w: A. Michalska-Warias, T. Bojarski, J. Piórkowska-Flieger: *Kodeks wykroczeń...*, komentarz do art. 38, teza 1). Tudzież, jak podnosił A. Gubiński na kanwie pierwotnego brzmienia art. 38 k.w., „*Ratio legis* tego przepisu

wątpliwości te mogą mieć różne nasilenie, zależnie od konkretnego przypadku.

Reakcja organu karzącego w przypadku nadzwyczajnego obostrzenia kary powinna być sprawiedliwą odpowiedzią na całokształt zawinienia sprawcy, a także spowodowanej przez niego społecznej szkodliwości tudzież niebezpieczeństwa⁴⁵, tak, by oddziaływać nań również wychowawczo, odwołując go od popełniania wykroczeń w przyszłości, m.in. poprzez położenie pewnego akcentu na nieopłacalność realizowania takich samych lub odpowiednio podobnych zachowań.

Wartym rozważenia postulatem *de lege ferenda* jest ograniczenie nadzwyczajnego obostrzenia z art. 38 § 2 k.w. do przypadków wykroczeń umyślnych. Zdaje się, że taka zmiana korzystniej służyłaby sprawiedliwości.

Bibliografia

Literatura

- Bojarski T., w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. T. Bojarski. LEX/el. 2020.
- Bojarski T., Piórkowska-Flieger J., w: A. Michalska-Warias, T. Bojarski, J. Piórkowska-Flieger: *Kodeks wykroczeń. Komentarz aktualizowany*. LEX/el. 2024.
- Budyn-Kulik M., w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. M. Mozgawa. Wyd. 2. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, LEX/el.
- Gardocki L.: *Prawo karne*. Wyd. 23. C.H.Beck, Warszawa 2023.
- Gensikowski P., w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. P. Daniluk. Wyd. 3. C.H.Beck, Warszawa 2023, Legalis/el.

wyduje się być następujące. Istnieją wykroczenia, które są zagrożone, jako karą najsurowszą, grzywną. Na ogół wymierzenie grzywny (lub innej kary przewidzianej w sankcji przepisu) stanowi środek skutecznie zabezpieczający powrotowi do wykroczenia. Są jednak wypadki, gdy środek ten okazuje się nieskuteczny. Może to mieć miejsce np. wówczas, gdy sytuacja materialna sprawcy jest tego rodzaju, że orzeczona grzywna nie działa nań powściągająco. Może też dotyczyć sytuacji, gdy popełnienie wykroczeń ma niejako charakter zawodowy, a grzywna (nawet w najwyższym dopuszczonym przez ustawę wymiarze) traktowana jest przez ukaranego jako swego rodzaju koszty handlowe, których ponoszenie umożliwia mu uprawianie dalszej zyskowej działalności. Nie byłoby zaś uzasadnione, aby z uwagi na istnienie nielicznej grupy wielokrotnych recydywistów zaostrzyć w ogóle sankcje grożące za popełnienie szeregu wykroczeń” (Idem: *Prawo wykroczeń*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989, s. 215).

⁴⁵ Jak wskazuje L. Gardocki – odnosząc się jednak do materii prawnokarnej – „wybór jednego z możliwych terminów (»społeczne niebezpieczeństwo«, »społeczna szkodliwość«) ma w dużym stopniu charakter umowny. Gdyby bowiem kierować się rzeczywistym znaczeniem tych zwrotów językowych, trzeba byłoby powiedzieć, że niektóre przestępstwa są społecznie szkodliwe, bo wyrządzają uszczerbek określonemu dobru, inne zaś tylko zagrażają mu, a więc są społecznie niebezpieczne” (Idem: *Prawo karne*. Wyd. 23. C.H.Beck, Warszawa 2023, s. 62).

- Grzegorzczak T., w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Red. T. Grzegorzczak. Wyd. 2. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, LEX/el.
- Grześkowiak A. i in.: *Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*. W: *System prawa karnego*. T. 6. Red. M. Melezini. C.H.Beck, Warszawa 2016, Legalis/el.
- Gubiński A.: *Prawo wykroczeń*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989.
- Jankowski W.J.: *Kilka uwag na temat nadzwyczajnego zaostrożenia kary, w związku z uprzednio popełnionymi czynami karalnymi w sprawach o wykroczenia*. „Policja. Kwartalnik kadry kierowniczej Policji” 2011, nr 4, s. 21–24.
- Jezusek A.: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r., sygn. IV KK 55/17*. „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 6, s. 157–170.
- Kasicki G., Wiśniewski A.: *Kodeks wykroczeń z komentarzem*. C.F. Muller, Warszawa 2002.
- Kotowski W.: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Wyd. 2. Oficyna, Warszawa 2009, LEX/el.
- Kurzępa B.: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. LexisNexis, Warszawa 2008, LEX/el.
- Łuczak K.: *Uwagi o zaostrożeniu odpowiedzialności za niektóre wykroczenia drogowe*. „Ius Novum” 2024, nr 2, s. 56–71.
- Marek A.: *Prawo wykroczeń (materialne i procesowe)*. C.H.Beck, Warszawa 2012.
- Płóńska A.: *Problematyka racjonalizacji kar za wykroczenia*. „Przegląd Prawa i Administracji” 2021, nr 1, s. 203–217.
- Radecki W., w: W. Radecki, M. Bojarski: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*. Wyd. 8. C.H.Beck, Warszawa 2019, Legalis/el.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń. T.j. Dz.U. 2023, poz. 2119 ze zm.
- Ustawa z dnia 28 sierpnia 1998 r. o zmianie ustawy – Kodeks wykroczeń, ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, ustawy o ustroju kolegiów do spraw wykroczeń, ustawy – Kodeks pracy i niektórych innych ustaw. Dz.U. 1998, nr 113, poz. 717.
- Ustawa z dnia 24 maja 2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym. T.j. Dz.U. 2024, poz. 276.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1124 ze zm.
- Ustawa z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2021, poz. 2328.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 24 listopada 2003 r. w sprawie wysokości grzywien nakładanych w drodze mandatów karnych za wybrane rodzaje wykroczeń. T.j. Dz.U. 2013, poz. 1624 ze zm.

Orzecznictwo

- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 2007 r. II KK 247/07. LEX nr 340549.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2008 r. II KK 305/07. LEX nr 361677.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r. IV KK 55/17. LEX nr 2401082.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2023 r. I KK 399/22. LEX nr 3555279.

Redakcja
AGNIESZKA PLUTECKA (teksty polskie)
MARZENA WYSOCKA-NAREWSKA (tekst angielski)

Przygotowanie okładki do druku
MAGDALENA PACHE

Korekta
MARZENA MARCZYK

Skład i łamanie
IRENEUSZ OLSZA

ISSN 2353-9712

Uznanie Autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0
Międzynarodowe (CC BY-SA.4.0)

Czasopismo elektroniczne, dystrybuowane bezpłatnie
Czasopismo wcześniej ukazywało się w formie drukowanej,
z identyfikatorem ISSN 0208-5577

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Ark. druk. 8,25. Ark. wyd. 9,0.

Egzemplarz bezpłatny

ISSN 2353-9712

52

Więcej informacji

